

Նուիրում է Մաշտոցի անուան Մատենադարանին, որը նպաստում է հայագիտության զարգացմանը ողջ աշխարհում:
Մայքլ է. Սթոունի

Մաշտոցի անուան Մատենադարանը եւ «Մատենադարանի բարեկամներ» հիմնադրամը երախտագիտութիւն են յայտնում բարերար Մաքսիմ Յակոբեանին սոյն հատորի հրատարակութիւնը հովանավորելու համար

«ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ»
ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աշխատասիրութեամբ՝ Մայիլ է. Սթոունի

«Նաիրի» հրատարակչութիւն
Երևան, 2014

**Անգլերէնից թարգմանութիւնը Ա. Թովչեանի
հմբագրութեամբ՝ Գ. Մուրադեանի**

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ ԱԻԱՆԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աշխատասիրութեամբ՝ Մայլ Է. Սթոունի . - Երևան, 2014. - էջ:

© «Մատենադարան» Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ

© Մայլ Է. Սթոուն

ՆԱԽԱԲԱՆ

Այս հատորը հայերէն կարճ բնագրերի մի ժողովածոյ է, որոնք մենք հաւաքել ենք մօտ կէս դարի ընթացքում: Դրանցից ոչ բոլորն են տպագրուել հայագիտական հանդէսներում կամ այնպիսի համատեքստում, որ գրաւէին հայագէտների ուշադրութիւնը: Ոչ էլ առհասարակ յաւուր պատշաճի ուսումնասիրուել է այնպիսի կարեւոր նիւթ, ինչպիսին վերապատմուած ու վերամշակուած հայերէն Աստուածաշունչն է: Թերեւս բնական է, որ մասնագէտների ուշադրութիւնը կենտրոնացած է եղել պատմական ու գրական հարցերի վրայ: Այդուհանդերձ, աստուածաշնչեան վերապատմների ու դրանց առնչուող աւանդույթների շատ աւելի հարուստ նիւթի այս՝ ընդամենը փոքրիկ նմուշը կծառայի հայ հին ու միջնադարեան մշակոյթի մէջ նման թեմաների նշանակալից դերն ընդգծելու նպատակին: Օրինակ՝ պարականոն երկերի խորը քննութիւնը կարող է բաւական լոյս սփռել բանաստեղծութեան, պատկերագրութեան ու մեկնողական գրականութեան վրայ:

Այս հատորում չկան մեր և ուրիշների՝ իբրեւ քննական բնագրեր արդեն իսկ հրատարակած ամբողջական պարականոն գրուածքներ: Այդպիսիք են՝ «Եզր շորրորդ», «Կտակք ԺԲ նահապետաց» ու «Յովսէփ եւ Ասանէթ» երկերը¹: Դրանց փոխարէն գրքում ընդգրկել ենք զգալի թուով պակաս յայտնի բնագրեր, որոնց օգնութեամբ կարելի է լուսաբանել հայերի՝ աստուածաշնչեան պատմութիւնների ընկալումն ու վերապատմումը:

¹ Այդ հրատարակութիւնների մասին տե՛ս Michael E. Stone, “The Armenian Apocryphal Literature of the Old Testament in the Twentieth Century” եւ Valentina Calzolari, “The Editing of Christian Apocrypha in Armenian: Should we turn a new leaf?” in Valentina Calzolari with Michael E. Stone, *Armenian Philology in the Modern Era: From the Manuscript to the Digital Text* (Leiden: Brill, 1914), pp. 247-263, 264-291:

Հատորում ընդգրկուած գրէթէ բոլոր բնագրերը հրատարակուած են անգլերէն՝ սովորաբար՝ ընդարձակ առաջաբաններով ու ծանօթագրութիւններով: Սոյն աշխատութեան նպատակն է՝ մասնագէտ եւ ոչ մասնագէտ ընթերցողների տրամադրութեան տակ դնել օգտագործման համար յարմար մի ձեռնարկ: Իսկ ամբողջական գիտական հրատարակութիւններ ու վերլուծութիւններ կարելի է գտնել այն գրքերում ու յօդուածներում, որոնք նշուած են իւրաքանչիւր բնագրից առաջ:

Վերջում ուզում ենք շնորհակալութիւն յայտնել Արամ Թոփչեանին՝ գրքի գիտական թարգմանութեան եւ Մատենադարանի տնօրէն Հրաչեայ Թամրազեանին՝ իր աջակցութեան ու համագործակցութեան համար:

Մ. Աթոռն
Երուսաղէմ, 2013

ՅԱՊԱԻՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ձեռագրերի հաւաքածոների համար օգտագործում ենք հետեւեալ յապաւումները, որոնց հետեւում է ձեռագրի համարը.

Ե	Երուսաղէմ, Հայոց Պատրիարքարանի Հաւաքածոյ
Մ	Երեւան, Մաշտոցի Անուան Մատենադարան
Վ	Վենետիկի Մխիթարեան մատենադարան
ՎԻ	Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարան
BL	Բրիտանական գրադարան
BnF	Ֆրանսիայի Ազգային գրադարան
OXB	Օքսֆորդի Բողոյեյեան գրադարան

Եթէ ընդօրինակութեան ժամանակը յայտնի է, այն նշուած է փակագծերում:

Հին եւ նոր Կտակարանների համար օգտագործում ենք ընդունուած յապաւումները: Մաղմոսները յղելիս նշում ենք համարն ըստ հայերէն Աստուածաշնչի, որին փակագծերում հետեւում է համարն ըստ երբայերէն Մատթեթեան բնագրի:

Այլ յապաւումներ եւ նշաններ

հ.	հատոր
ՀԱ.	Հանդէս Ամսօրեայ
ՄՀ	Մատենագիրք Հայոց
HTR	Harvard Theological Review
JSHRZ	Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit
JSAS	Journal of the Society for Armenian Studies
JSP	Journal for the Study of the Pseudepigrapha
JTS	Journal of Theological Studies
PVTG	Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece
REArm	Revue des études arméniennes
SBLEJL	Society of Biblical Literature, Early Judaism and its Literature

SBLSCS	Society of Biblical Literature, Septuagint and Cognate Studies
SVTP	Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha
UPATS	University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies
{ }	ցոյց է տալիս աղասաղուած բնագիր
[]	ցոյց է տալիս բացթողում բնագրում
<>	ցոյց է տալիս հրատարակութեան խմբագրի ուղղումը
()	ցոյց է տալիս հրատարակութեան խմբագրի լրացուցիչ բացատրութիւնները
X*	գրիչի գրածը
X ^C	գրիչի ուղղածը

Յղումների յապատումներ

ՀԱԲ	Հայոց անձանունների բառարան
Stone (1981)	Stone, Michael E., <i>Signs of the Judgment, Onomastica Sacra and The Generations from Adam</i> (UPATS, 3, Chico: Scholars Press)
Stone (1982)	Stone Michael E., <i>Armenian Apocrypha: Relating to Patriarchs and Prophets</i> (Jerusalem: Israel Academy of Sciences)
Stone (1996)	Stone Michael E., <i>Armenian Apocrypha: Relating to Adam and Eve</i> (Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha, 14, Leiden: Brill)
Stone (2012C)	Stone Michael E., <i>Armenian Apocrypha: Relating to Abraham</i> (Early Judaism and Its Literature, 37, Atlanta: SBL)

ՎԱՍՆ ՄԱՀՈՒԱՆՆ ԱԴԱՄԱՅ

Հրատարակութիւններ

Stone (1996), pp. 18-31:

Ձեռագրեր

A Յովսէփեանց (1896), էջ 24-26,

B Ե372 (1347), էջ 312-315,

C Ե642 (1623), էջ 185-187,

D Ե1488 (1620), էջ 617-617,

E Ե1529 (1648), էջ 275-280,

Մ10200 (1624, 1634, 1666) *ձեռագրի տարբերակները հրատարակուել են* Stone (1996), pp. 210-212:

Այլ տարբերակներ՝ Մ711, ք. 113ա-115բ, Մ2043, ք. 285-288, M3358, ք. 3բ (թերի), Մ8076, ք. 81ա-82ա, Մ10200, ք. 202ա-203բ, *մնում են անտիպ*:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Սարգիս Յովսէփեանց (1896), *Անկանոն Գիրք Հին Կտակարանաց* (Վենետիկ, Միսիթարեան տպարան), էջ 24-26,

E. Preuschen (1900), *Die Apokryphen gnostischen Adam-schriften, aus dem Armenischen übersetzt und untersucht*, 46-47, առանձնատիպ *Festgruss B. Stade* (Giessen: Ricker) գրքից,

Jacques Issaverdens (1901), *The Uncanonical Writings of the Old Testament found in the Armenian Manuscripts of the Library of St. Lazarus* (Venice: Mekhitarist Press), pp. 85-89,

Michael E. Stone (1966), “The Death of Adam: An Armenian Adam Book”, *HTR* 59, pp. 283-291:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Աղամի մասին հատուած 1, Աղամի մասին հատուած 2:

Ծանօթագրութիւն

Ասում է, որ հատուածը վերցուած է «ի Պատմութիւն Յունաց մնացորդացն»: Դա նշանակում է, թէ այն աստուածաշնչեան մի հին առասպելախառն վերապատումից է: Մ1500-ում կայ մի անյայտ պարականոն գրուածք (359բ) «Մնացուրդ ի մնացուրդաց» (հմմտ. Բ Մնաց. 36:1-23), ապա, նոյն ձեռագրի 360բ էջում «Ի մեկնութենէ մնացորդաց» (հմմտ. «Վասն Սողոմոն արքայի»): «Մնացորդք գրոց երեմիայի» գրուածքի հայերէն երրորդ խմբագրութեան վերնագիրն է՝ «Ի մնացորդաց գրոց, զոր գտի ի գիրս Հոռոմոց»: Տէս Բարսեղ Սարգիսեան (1898), Ուսումնասիրութիւնք Հին Կտակարանի անվաւեր գրոց վրայ (Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան), էջ 46.

Բնագիրը սովորաբար քաղւում է B ձեռագրից, բայց օգտագործուած են նաեւ այլ ձեռագրերի տարրնթերցումներ: Բովանդակութեան վերլուծութեան ու այլ մանրամասների համար տե՛ս Stone (1982), pp. 15-31:

Բնագիր

1 Զգիրս Արարածոց հաստատեաց Մովսէս, ոչինչ յիշէ զմահուանն Աղամայ, այլ սակաւ, թէ եկաց Աղամ իննհարիւր եւ երեսուն ամ. իսկ ի պատմութեան Յունաց մնացուրդացն գտեալ այսպէս գրեալ վասն նախաստեղծիցն:

Յետ մախանացն եւ չարին, եկեալ Աղամ բնակի յանդիման դրախտին, եւ լարով ոչինչ հաշակեալ կերակուր հինգ օր, մինչ ի գալն հրեշտակին.

2 եւ մխիթարեալ զնոսա եւ ցուցանէ նմա զգործս աշխատութեան

3 եւ բերէ նմա հրեշտակն զգործիս դարբնութեանն, զունելիս

եւ զկոսանն, եւ, գործակից լինելով, ուսուցանէ հրամանաւն Աստուծոյ:

4 Ջոր եւ յետոյ, Թորել անուն ի թոռանցն Ադամայ եղև դարբին հարտար՝ երկաթոյ եւ պղնձոյ, եւ ոչ եւս եկաց հանճարեղ, որպէս զԹորել:

5 Եւ յետ այնորիկ մերձեցաւ առ կին իւր Եւա, եւ յղացաւ Եւա եւ ծնաւ յոյժ տառապանօք՝ զԿաէն եւ ընդ նմին դուստր Կաինան, որ թարգմանի նախանձ. զի ասէ. «Նախանձ բանսարկուին հասոյց ինձ գայս»:

6 Եւ յետ այնորիկ ծնանի զԱբել, որ թարգմանի սուգ, եւ դուստր մի անուն Եմա:

7 Եւ ապա յետ այնորիկ ծնանի զՍէթ, որ թարգմանի մխիթար, վասն մահուանն Աբելի, եւ դուստր մի Եսթերա:

8 Եւ առնու Սէթ զշնորհս Աբելի եւ լինի հովիւ խաշանց:

9 Եւ զուարճանայր Ադամ ընդ Սէթ եւ սիրէր զնա:

10 Եւ եղև Ադամ իննհարիւր ամաց. եւ Սէթայ ծնան ուստերֆ եւ դստերֆ եւ անէին:

11 Եւ յաւոր միում էր Եւա ի տուն որդոյն իւրոյ Սէթայ. եւ սկսաւ հարցնել զմայրն իւր Եւա զպատճառս մեղացն, որ ելին ի դրախտէն.

12 Եւ Եւա պատմէր ըստ կարգի:

13 Եւ երդուաւ Սէթ յԱստուած՝ ոչ հաշակել պտուղ զամենայն ատուս կենաց իւրոց:

14 Եւ իբրև դադարեցին ի խօսիցն, ննջեցին, եւ Եւա ետես յերազին զԱդամ, իբրև զլոյս, որպէս զառաջինն, որ ի դրախտին էին, բայց որպէս տխուր:

15 Եւ հանեն զնա ի տանէն որպէս բռնութեամբ:

16 Եւ երթայր յերազի զկնի տեսանել, թէ ուր տանիցին զԱդամ:

17 Եւ հանին զնա ի բարձր լուսեղէն տանար, եւ անդ նստէին աթոռով զահոյս արք երեք լուսեղէնք, եւ շուրջ զաթոռովն սպասատրք բազումք երիտասարդք ի հանդերձս փայլունս:

18 Եւ ածեն զԱդամ մօտ ի դուռն տանարին, եւ դարձեալ փու-

թով շրջեցին, եւ ի բաց վարեցին որպէս բոնուփեամբ. եւ գնաց Ադամ տխուր:

19 Յանկարծակի յարեաւ մինն ի երից արանցն, որ նստէին յաթոռն, եւ բարեխօսէր ընդ ընկերսն:

20 Եւ առեալ երիցն իբր գաղտ խորհուրդ յայլոց սպասաւորացն ի ծածուկ:

21 Եւ էջ այրն, որ յարեաւ յաթոռոյն, եւ գայ փոսթով զհետ Ադամայ եւ գտանէ զԱդամ մօտ առ Եւա իբրեւ տրտում, եւ առեալ զձեռացն կոշէր զնա:

22 Եւ տանի ածէ ի տանարն եւ նստուցանէ յաթոռ եւ խօսէր ընդ նա փաղցրութեամբ:

23 Եւ զուարեանայր Ադամ, եւ երթայր զհետ Ադամայ տեսանել, զինչ կամիցին առնել զնա:

24 Իսկ Սէթ որդի նորա զարթուցեալ տեսանէ զմայրնն, զի դուրայր ընդ քուն, եւ խթեալ ի նա զարթոյց, եւ յարուցեալ դողմամբ եւ պատմէ որդոյն իւրոյ զտեսիլն:

25 Եւ առաւօտուն յարուցեալ գան Եւա եւ Սէթ եւ գտանեն զնա հիւանդ ի մահիճն:

26 Եւ նստան շուրջ զնովաւ, եւ ժողովեցան ազգն ամենայն եւ պատմեցին ամենեցուն զնոյն տեսիլն Եւայի:

27 Եւ պատմեաց եւ Սէթ զիւրեանցն եւ սկսան լալ:

28 Եւ աղաչեաց Ադամ զԱստուած, եթէ «մի՛ թողուր զիս միայն մեղոյմ»:

29 Եւ եղ պատուէր որդոյ իւրում Սեթայ եւ հանգեաւ Ադամ:

30 Եւ լացին զնա Եւա եւ Սէթ եւ որդիքն ամենայն: Եւ յերրորդ պահու աւուրն թմրեցաւ Եւա ի տրտմութենէն

31 Եւ եղ զգլուխ իւր ի վերայ Ադամայ եւ եհան զոգիւն:

32 Եւ անկեալ Սէթ ի վերայ մօր իւրոյ՝ գիրկս էարկ զպարանոցան եւ ասէ. «Ձի՛նչ է քեզ, մայր իմ», եւ տեսեալ, թէ մեռաւ, անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց եւ լայր դառնապէս:

33 Եւ դուստրն Եմա կորեաց զհերս իւր ի վերայ մօրն. եւ լացին զօրն ողջոյն եւ երեկուն եւ գիշերն:

34 Եւ ի մէջ գիշերին տեսանեն զԱդամ եւ զԵւա ի մութն տան մի ի սուգ:

35 Եւ ահա տեսանէին կին մի գեղեցիկ, եւ ունէր մանուկ փոքրիկ ի գիրկն, եւ մտանէ առ Եւա, եւ նա մօտ առ նմա:

36 Եւ յանկարծակի լոյս փայլեաց ի մանկանէն եւ ելից զամենայն տունն եւ զսահմանն:

37 Եւ ընկալեալ Եւա զտղայն ի գիրկս իւր՝ լայր դառնապէս եւ զուարճանայր:

38 Եւ զարթուցեալ Եմա՝ յարուցանէ զՍէթ եւ պատմեցին միմեանց զտեսիլն, եւ ուրախացեալ մխիթարեցան:

39 Եւ յառաջին պահու աւուրն երեւի հրեշտակ Աստուծոյ յայտնապէս, եւ հրամայէ բանալ զերկիր եւ դնել զԱդամ եւ զԵւա. եւ արարին այնպէս:

40 Եւ եղաւ Ադամ ի գերեզմանին. մինչեւ ընկալաւ Նոյ հրաման ի հրեշտակէն, որ եցոյց բանալ զտեղին եւ առնուլ ի տապանն զոսկերսն Ադամայ եւ զԵւայի:

ԱԳԱՄԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ 1

Հրատարակութիւն

Stone (1982), pp. 2-3 եւ 6-9:

Ձեռագրեր

C Ե642 (1623), էջ 188-189,

E Ե1529 (1648), էջ 280-281:

Այս բնագիրը կայ նաեւ Մ10200-ում (1624, 1634, 1666), թ. 374:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Աղամի մասին հատուած 2, «Վասն մահուանն Աղամայ», «Բանք Աղամայ առ Սէթ»:

Ծանօթագրութիւն

Աղամի մասին հատուած 1-ում նոյն պատմութիւնն է, ինչ «Բանք Աղամայ առ Սէթ»-ում: Դրա ամենավաղ տարբերակը կարելի է գտնել «Վարք Աղամի եւ Եւայի» երկի լատիներէն խմբագրութեան մէջ. տե՛ս E. C. Quinn (1962), The Quest of Seth for the Oil of Life (Chicago: University of Chicago, 1962): Հատուած 1-ը, երեւում է, հատուած 2-ից հին է. այնտեղ, ի տարբերութիւն «Բանք Աղամայ առ Սէթ»-ի, չկայ քառութեան թեման. տե՛ս Stone (1982), pp. 2-4:

Բնագիր

1 Դարձեալ իւրատէր {q}Աղամ գորդին իւր Սէթ եւ ասէր. «Ուր դեակ իմ Սէթ, տեսանես զմեզ ի գաւառիս այս, որ փուշ եւ տատակ է ի սմա:

2 Այս ոչ էր մեր բնակութիւն եւ ոչ աստ էաք. այլ մեզ Աստուած ի յԱդին դրախտին ստեղծ եւ ահագին փառամբ եւ պատուամբ քան զհրեշտակս զարդարեաց զմեզ:

3 Բայց մեք ոչ պահեցաք զպատուիրանն Տեառն.

4 E

C

Մերկացաք զլուսն աստուածա- Մերկա[ցաք ... անկաք յալիտե-
յին. եւ արտաքս անկայք աւէժա- նական փառաց
կան կենացն

5 յաղագս աւծին խաբմամբ եւ պտոյոյ ճաշակմանն»:

6 Եւ Սէթ, իբրեւ լուս զամենայն եղեպն ի հարէն իւրմէն Ա-
դամայ, եղ արէնս առաջի իւր պահել և տիւ եւ և գիշեր:

7 Հաց ոչ եկեր եւ ջուր ոչ էարբ, մինչեւ արժանատրեցաւ ի
հրեշտակէն բերեալ նմա ճիւղ մի զարմանալի տեսեամբ եւ պայ-
ծառ քան զարեգակն:

8 Եւ բերեալ ետ զնա ցհայրն իւր եւ ասէ. «Հայր Ադամ, անա
բեզ նշան ի բնակութենէն քումէ եւ ի ծառոյն կենաց»:

9 Եւ ասէ հայր Ադամ. «Այս չէ մեր կենաց ծառն այն, այլ ի
սմանէ ճաշակեցաք զմահ»:

10 Սէթ իբրեւ լուս զայս ի հարէն Ադամայ, յոյժ տրտմեցաւ եւ
ելաց դառնապէս եւ ասէ.

11 «Ապայ վա՛յ է մեզ զամենայն ատուրս ժամանակաց մերոց.
Եթէ մահկանացու ծառս այնչափ լուսեղէն է եւ պայծառ, ասպա
ն՞րչափ է ծառն կենաց պայծառ»:

12 Եւ երդուաւ յԱստուած Սէթ ոչ ճաշակել պտուղ ծառի զամե-
նայն ատուրս կենաց իւրոց:

13 Եւ գնացին այսպիսի գնացիւք ամենայն ուրդիքն Ադամայ:

ԲԱՆՔ Ա.ԴԱՄՍՅ ԱՌ ՍԷԹ

Հրատարակութիւններ

W. L. Lipscomb (1990), *The Armenian Apocryphal Adam Literature* (UPATS, 8) Atlanta: Scholars, pp. 206-207, անգլերէն թարգմանութիւն՝ էջ 208-209²:

Ձեռագիր

Վ240, ք. 183բ-185ա:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Յովսէփեանց (1896), էջ 331-332, Preuschen (1900), pp. 46-47, Issaverdens (1901), pp. 81-83:

Անգլերէն այլ թարգմանութիւն՝ Stone (1982), 12-13:

Այս բնագրի մասին տե՛ս Հ. Ս. Անասյան (1959), *Հայկական մատենագիտութիւն (Ե-ԺԸ դդ.)*, Կ. Ա. (Երևան, ԳԱ հրատարակչութիւն), էջ 240-241, և Michael E. Stone (1992), *A History of the Literature of Adam and Eve* (SBLEJL, 3, Atlanta: Scholars Press), pp. 101-104:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Ադամի մասին հատուած 1 և Ադամի մասին հատուած 2:

Ծանօթագրութիւն

Սոյն բնագիրը սերտ առնչութիւն ունի Ադամի մասին հատուած 1-ի հետ:

² Բնագիրը վերահրատարակուած է UPATS-ի թոյլտուութեամբ:

Բնագիր

1 Ասէ Ադամ ցՍէթ. «Որդեակ, ոչ է այս բնակութիւնս մեր, զի այս բնակութիւն գազանաց եւ անասնոց էր. եւ մեր բնակութիւնն յեղեմ ընդ արեւելս ի դրախտին էր:

2 Զի ետտեղծ զմեզ Աստուած եւ եղ ի դրախտին, եւ պատուիրեաց մեզ՝ յորոյ ուտել ի պտղոյն եւ յորոյ չուտել, իսկ մե՛ք ոչ պահեցա՛մ զպատուիրանն եւ մերկացա՛մ յաստուածային փառացն եւ զրկեցա՛մ ի դրախտէն»:

3 Եւ Սէթ որդին մխիթարութեան զբանն զայս լուեալ ի հօրէն եւ ի միտ առ, եւ երթեալ զհառասուն տիւ եւ զհառասուն գիշեր հաց ոչ եկեր եւ չոր ոչ էարբ:

4 Եւ ասէ առ Տէր յաղօթելն իւրում. «Ամենակալ ամենակարող Տէր, կատարեա՛ ի բարի զխնդրուածս իմ»:

5 Եւ առ ժամայն տեսանէր զհրեշտակն, զի գայր եւ ուտէր ճիւղ մի ուրախութեան ի ձեռին իւրում. եւ ետ ի Սէթ, եւ ասէ. «Այդ է մխիթարութեան հօր քում»:

6 Եւ Սէթ գոհանայր զսովողէն կենդանութեան զՔրիստոսէ, որ արար եւ կատարեաց զխնդրուածս նորա ի բարի:

7 Եւ առեալ զճեղն զայն Սէթ, տարաւ առ հայրն իւր Ադամ, եւ ասէ. «Հա՛յր, այս ի բնակութենէն քումմէ է»:

8 Եւ առեալ Ադամ զճիւղն զայն եղ ի վերայ աչաց, եւ բացան աչք նորա, եւ հայեցեալ՝ տեսանէ զճիւղն, զի յայն ծառոյն էր, յորմէ զմահ հաշակեաց:

9 Եւ ասէ ցորդին իւր. «Որդեակ իմ Սէթ, այս ի այն ծառոյն է, յորմէ հրամայեաց մեզ Տէրն չուտել մեզ»:

10 Եւ ասէ Սէթ ցհայրն. «Հա՛յր, գիտեա՛, զի որպէս մահարար է, նոյնպէս կենդանատու եւ լուսատրիչ եղեալ»:

11 Եւ օրհնեաց Ադամ զԱստուած եւ զՍէթ զորդին իւր, եւ փոխեցաւ ըստ հրամանի Տեառն ի հող, յորմէ ստեղծաւ:

12 Եւ յետ ժամանակաց անցելոց Սէթ զբանն ընդ Ենովս խօսեցաւ եւ ասէ. «Այսպէս ասէր հայրն իմ Ադամ, թէ ոչ էր այս բնակութիւնս մեր, այլ այս բնակութիւնս գազանաց էր եւ այլ ստեղծուածոցն, եւ մեր բնակութիւնն յեղեմ ընդ արեւելս էր:

13 Եւ յորժամ ստեղծ Աստուած զհայրն մեր եւ եղ զնա ի դրախտին, եւ պատուէր ետ նմա՝ յորոյ ուտել ի պտղոյ եւ յորոյ շուտել, իսկ նորա ոչ պահեալ զպատուիրանն, մերկացեալ յաստուածային լուսոյն եւ արտաքս անկեալ ի դրախտէն եւ հաւասար եղեալ անասնոց անբանից»:

14 Եւ Ենովբ գրանս զայս ի միտ էտ, եւ զհառասուն տիւ եւ զհառասուն գիշեր ամենեւին ոչ հաշակեաց:

15 Եւ յետ այնորիկ տնկեաց դրախտ վայելուչ եւ զամենայն պտղաբեր տնկեաց ի նմա:

16 Եւ կացեալ ի դրախտին այնմիկ հինգ հարիւր եւ հառասուն եւ երկու ամ, եւ յետ այնորիկ մարմնով յերկինս համբարձաւ եւ աստուածային փառաց եւ լուսոյն արժանատրեցաւ:

ԱԴԱՄԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ 2

Հրատարակութիւն

Stone (1982), pp. 3-5, 10-11:

Ձեռագիր

Մ2126 (1697), ք. 83ա:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Աղամի մասին հատուած 1, «Վասն Մահուանն Աղամայ», «Բանք Աղամայ առ Սէթ:

Ծանօթագրութիւն

Սա էլ, ինչպէս որ Աղամի մասին հատուած 1-ը, որոշ ձեռագրերում կարելի է գտնել «Վասն մահուանն Աղամայ»-ից յետոյ: Սոյն բնագրում ամենից արտասովորն այն է, որ Աղամն ուտում է եղեմից Սէթի բերած մի ճիւղի պտուղ: Այս ճիւղը, համաձայն մի տարածուած աւանդոյթի, տնկել են Աղամի գերեզմանին, եւ այն դարձել է Յիսուսի խաչի փայտը:

Բնագիր

1 Աղամ ութհարիւր երեսուն տարի ապրեցաւ:

2 Զի հարիւր տարի հոգէվարժ քաջեցաւ վասն փափականացն եւ կարօտութեան դրախտին, որ ի միտն անկանէր:

3 Հոգին ոչ ելանէր. յիշէր զփաղցրութիւն եւ զփափկութիւն դրախտին:

4 Զարհուրել եւ երկնչել ի դառն դժոխսցն. որ ձեռագիր էր սովեալ³:

5 Վասն այն ոչ ելանել հոգին, մինչեւ որ իւր որդին Սէթ փառասուն օր պահօք եւ ծով եկաց, աղօթելով խնդրեաց Աստուծոյ, որ աւանդեաց զհոգի հօրն:

6 Յայնժամ ողորմած Աստուած առաքեաց զՄիքայել հրեշտակապետն առ Սէթ հրեղէն թեօֆն, զնաց ի դրախտն Ադամա

7 եւ բերեալ զպտուղ ի դրախտէն, ետ հայր⁴ իւր. եւ որժամ նաշակեաց ի պտղոյ դրախտին. յայնժամ աւանդեաց զհոգին իւր:

8 Եւ այն նուզն, որ ի պտղոյն կերաւ Ադամ, առեալ տարան ի թաղումն Ադամայ եւ տնկեցին ի վերայ գլխի դիհացն Ադամայ, որ եղեւ ծառ մեծ:

9 Ասեն վարդապետք, թէ Քրիստոս ի այն ծառոյն փայտին խաչվեցաւ, որ արար փրկութիւն եւ ողորմութիւն Ադամայ եւ ամենայն ծննդոց նորայ:

10 Յորոց եւ փրկեցցէ եւ ազատեցցէ Տէր Աստուած ի դառն դժոխսցն եւ ի մեղաց մեռոց:

³ Սատանային Ադամի տուած ձեռագրի աւանդութեան մասին տե՛ս Michael E. Stone (2002), *Adam's Contract with Satan: The Legend of the Cheirograph of Adam* (Bloomington: Indiana University Press):

⁴ Սա հաւանաբար տրական հոլովով «հօր»-ի աղասաղում է:

ՃԱՄՔ ՑԵՐԵԿՈՒԱՆ ԵՒ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ

Հայերէն խմբագրութիւն Դ վերագրուած Ապոլոնիոսին

Հրատարակութիւն

Stone (1982), pp. 39-77:

Զեռագիր

Ե69 (1728-1730), Ժողովածոյ, ք. 639ա-639բ. ձեռագրում սա յաջորդում է երկու աստղագիտական երկի:

BL ms or. 6471 (1610), ք. 104բ-105բ. Ե69-ի համեմատ այս ձեռագրի տարբերակները համար տե՛ս Stone (1982), pp. 58-76:

Այլ ձեռագրերում էլ կան նման վերնագրերով բնագրեր: Օրինակ՝ հետեւեալ անտիպ հատուածները. Մ2001 (1373, 1480), թ. 243ա՝ «Վասն գիտելոյ զանունս Ի՞՞ ժամուց», Մ5616 (Ժէ դ.), թ. 164բ՝ «Անուանք ժամուց տուրնջեան», Մ10320 (Ժէ դ.), թ. 77բ-79ա՝ «Անուանք ժ՛՛ ժամուց», Մ10725 (Ժէ դ.), թ. 365ա-365բ: Անշուշտ, կարելի է գտնել նաեւ այլ ընդօրինակութիւններ ու նմանատիպ բնագրեր:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Թարգմանուել է նորպիւթագորական հեղինակ Ապոլոնիոս Տիւանացուն վերագրուած երկերի մի արաբերէն ծողովածուից: Ապոլոնիոսին (արաբ. Բալինոսին) վերագրված բնագրեր թարգմանվել են նաեւ արաբերէնից լատիներէն⁵: Կայ նաեւ յունարէն բնագիր⁶:

⁵ Այս աւանդոյթի մասին տե՛ս Stone (1982), pp. 41-42:

⁶ Յունարէն տարբերակների մասին տե՛ս Stone (1982), pp. 42-43:

Առնչուող բնագրեր

Ինչպէս կտեսնենք ստորեւ, երկրորդ խմբագրութիւնը կապուած է Ադամի հետ եւ բոլորովին տարբեր ձեռագրական աւանդոյթ ունի: Այն առնչում է տարբեր բովանդակութեամբ երկու այլ հատուածների հետ, որոնց յունարէն ու հայերէն տարբերակներ չկան:

Ծանօթագրութիւն

Պահպանել ենք հրատարակութեան համարակալումը, միայն թէ ճշմանէական թուանշանները փոխարինել ենք արաբականներով:

Բնագիր

Այլ դուռն որ ցուցանէ զանուն պահերուն ցերեկուան եւ գիշերուան: Ասաց Պալինասն թէ պարտ է այս գիտել այս բանս:

D1 Առաջին պահն ցերեկուան յանուն ՖԼԽ ասեն. յայնժամ կու աղօթեն մարդիկքն Ստեղծաւորին. աղէկ է լեզու կապ առ:

D2 Վասն երկրորդ պահն ԻՅԱՈԻԼ. աղօթեն ինքն հրեշտակք իւրեանց Ստեղծաւորին. յարեկ է տլիսմ. զուգել սիրոյ եւ աղերս տալ ի մէջ մարդկանց:

D3 Վասն երրորդ պահն կոչի ԼԱՍՈՒԱՅ. յայնժամ ձագերն արհնեն զԱստուած. յաղէկ է տլիսմաթ առնել ձկան եւ թոչնոց:

D4 Վասն չորրորդ պահն կոչի ՍԱԳԼԻ. այնժամ արհնեն մարդիկ զԱստուած. աղէկ է տլիսմն անի եւ կորի:

D5 Վասն հինգերորդ պահն ՍԱՖԼԱՔ. յայնժամ արհնեն զԱստուած ինչ յանասումք կայ ամենեքին. յաղէկ է տլիսմ զուգել զագանաց եւ անասնոց:

D6 Վասն վեցերորդ պահն կոչի ՄԱՄՈՒՐ. յայնժամ աղօթեն Քերովքէքն առ Աստուած. յաղէկ է տլիսմաթ զուգել զընտանուորաց որ ելանել:

D7 Վասն երփներորդ պահն կոչի ՊԱՊՈՒՐ. այնժամ աղօթեն յայնոքիկ որ շուրջ արթոռովն են Աստուծոյ {են}. յաղէկ է տլիսմ զուգել ի մէջ թագաւորաց:

D8 Վասն ութերորդ պահն կոչի ՊԱՀՈՒՂ. այնժամ աղէկ է տլիսմ զուգել շարկամութեանն եւ բրժշկելոյ:

D9 Վասն իններորդ պահն կոչի ՊՐՈՒՐ. յայնժամ աղէկ է տլիսմ գուգել ժամբհորդի համար, որ գողն չի վնասէ:

D10 Վասն տասներորդ ժամն որ կոչի ՊԱՀՈՒՂ.⁷ այնժամ արհնէ ջուրն զԱստուած. յինքն կիջնու Աստուծոյ հոգին. յաղէկ է տլսմ գուգել որ մտանել յառաջի թագաւորաց. եւ թէ առնուն ի ջրէն այս պահս եւ խառնեն արհնած ձեթն եւ օծնեն վատ քամուն բժշկի Աստուծով:

D11 Վասն մետասաներորդ պահն գոչի ՀԻՐ. այնժամ խնդան մարդիկ եւ սրբունքն. <աղէկ է> տլիսմ ի վերայ սիրոյ:

D12 Վասն երկոտասաներորդ պահն ասեն ՅԸՆՈՒՊ. այնժամ մարդիկ արհնեն զԱստուած, եւ պարտ է խաղաղանալ. այսէ:

Դարձեալ գիշերուանէն այսոքիկ եւ գիշերուանն տլսմ գուգել աղէկ է, գի ցերեկն արեգակն խափանէ:

N1 Առաջին պահն գիշերուան յանունն ՀՐԱՄ ասեն. այնժամ դեմն արհնեն զԱստուած. այն պահն մարդու վնաս <չառնեն>. աղէկ է տլիսմ գուգել, որ մընջանայ:

N2 Վասն երկրորդ պահն կոչի ՊԼՈՒԶ. այնժամ արհնեն ջրային կենդանիքն զԱստուած. աղէկ է տլսմ գուգել ի վերայ ջրային շնչաւորաց:

N3 Վասն երրորդ պահն կոչի ՊԱՀՈՒԱ. այնժամ կրակքն արհնեն զԱստուած. աղէկ է տլիսմ գուգել կրակի օծի, եւ նայ վնաս շառնէ մարդոյ. եւ կապեն վատախօս մարդաց լեզուն:

N4 Վասն չորրորդ պահն կոչի ԱԼՀԱՐ. յայնժամ հրեշտակքն իջնուն ի գերեզմանն. թէ անմահքն ի գերեզմանքն <են> թէ մարդիք <յանցնի> նա վան անկնի. աղէկ է տլիսմ գուգել յոսկոյ ի վերայ ոսկոյ եւ արծաթոյ եւ որ ի մարդկանց մէջն եւ շարկամութեանն. այլ աղէկ է պղնձի դեղին եւ կարմիր եւ ամէն ազգք, որ կապք առնեն:

N5 Վասն հինկերորդ պահն, որ կոչի ԽՄԻՐ. յինքն կու խաղի

⁷ Հմմտ. D8:

ջուրն եւ մարդիկ արհնենն զԱստուած. աղէկ է տլիսմ գուգել ամպոց եւ խիստ քամոյ:

N6 Վասն վեցերորդ պահն, կոչի ԸՌԱԽՈՒԶ. այնժամ ջուրն քուն կու լինի. աղէկ է երագու. մարդ զինչ ուզէ, տեսանէ երագն յի<ւ>ր բանն, եթէ աղէկ են եւ վատն:

N7 Վասն երփներորդ պահն, որ կոչի ՊԱՀՈՒՐ. այնժամ լինին տիլսմաթ⁸ ի վերայ թագաւորաց. զինչ որ խնդիր անես քեզ կատարի:

N8 Վասն ութերորդ պահն, որ կոչի ԸՌԱԹՊԱՅ. այնժամ արհնենն բոյսն զԱստուած. աղէկ է տլիսմ գուգել ցանի եւ ծառի:

N9 Վասն իններորդ պահն, որ կոչի ՆԱՅԻՔԱԼ. այնժամ արհնենն հրեշտակք զԱստուած, եւ աստղունքն յերկնից արհնենն զԱստուած. աղէկ է մտանեն ի վերայ թագաւորաց, որ լեզու կատարի:

N10 Վասն տասներորդ պահն, որ կոչի ՍԱԼՈՒ. այնժամ արհնենն համ զԱստուած. աղէկ է տլիսմ գուգել որ կնկան շառն չի հասանի:

N11 Վասն մետասաներորդ ժամն, որ կոչի ԱԼՖԱՏՈՒ. յայնժամ բացաւ դուռն յերկնից աղօթից համար. ով առ Աստուած ուղիղ աղօթք առնէ եւ աղաչէ, նայ զինչ մեղաց թողութիւն խնդրես Աստուծոյ, այնժամ ողորմի քեզ Աստուած:

N12 Վասն երկուսասաներորդ պահն որ կոչի ՇԱԶՇԱՄԻ. առ այս պահն կու խաղաղին հրեշտակք յերկնից. յայնժամ զինչ տիլսմաթ գուգել նա չկարէ մարդ արձակիլ:

Կատարեցաւ զօրութիւնք ժամուց գիշեր եւ ցերեկոյ որ լինին ժԲ ժԲ լինի ԻԴ.

⁸ Այսպէս է ձեռագրում:

ՎԱՍՆ ԺԲ ԺԱՄՈՒ ԳԻՇԵՐՈՅՆ

Հայերէն խմբագրութիւն 2 Վերագրուած Ադամին

Հրատարակութիւն

Stone (1996), pp. 167-172:

Զեռագիր

Մ10320 (Ժէ դ.), Ժողովածոյ, թ. 87բ–89ա:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Հայերէն խմբագրութիւն 1:

Ծանօթագրութիւն

Սա «Ժամք գիշերոյն» բնագիրն է: Կան, ինչպէս վերը նշուեց, հայերէն առաջին խմբագրութեանը համապատասխանող յունարէն ու արաբերէն բնագրեր, բայց սրանք չեն համընկնում երկրորդ խմբագրութեան հունարէն ու արաբերէն տարբերակների հետ⁹: Ասորերէն բնագիրն այն երեք հատուածներից մէկն է, որոնք միասին յայտնի են իբրեւ «Ադամի կտակ», եւ վերջինս առնչում է «Գանձերի քարայր»-ի ասորերէն, արաբերէն, եթովպերէն ու վրացերէն բնագրերին: Ադամի հետ կապն առկայ է նաեւ Գեորգիոս Կեդրենոսի յունարէն երկում (1.21): Նա, թւում է, նշում է նաեւ «Ադամի կտակի» այլ հատուած: Այս խմբագրութեան մէջ չկան ժամերի, թալիսմանների եւ հմայութիւնների անունները:

⁹ Տե՛ս Stone (1982), pp. 39-44 եւ Stone (1996), pp. 167-168:

Բնագիր

N1 Առաջի ժամ գիշերուն դեմ մատուցանեն զփառաբանութիւն Աստուծոյ, արարողին, թագաւորին, հօգօին, ըստ ասողին, թէ՛ «երկնաւ<n>րաց եւ երկ<r>աւորացն եւ ի սանդարամետակաւնաց»¹⁰: Սարսափեն եւ դողան եւ յայն ժամուն ամենեւին ոչ մեղանչեն մարդկան եւ ոչ նենգեն, մինչեւ արձակին անդի:

N2 Բ ժամն՝ փառաբանութիւն ամենայն դաւղականաց ջրային, զեռնոց, ձկանց ծովու եւ կետից մեծամեծաց:

N3 Գ ժամն՝ ամենայն անդրնդայինն տան զփառաբանութիւն Աստուծոյ:

N4 Դ ժամն՝ սրբասացութիւնն | Սերովբէիցն: Եւ ես լուս զձայն փառաբանութեան. թեւօք իւրեանց առաջի աստուածութեան քաղ<g>րութեամբ ձայնէին: Ես այլ կայի ի փառայբանութիւն Աստուծոյ, եւ որժամ անցի զպատուիրանանսն նորա, այլ ոչ լուս:

N5 Ե ժամն ջուրց փառաբանութիւն է եւ ջրոյն, որ ի վերոյ երկնից:

N6 Զ ժամն՝ ամպոց եւ յօդից:

N7 Է ժամ՝ առնու անդորրութիւն ամենայն արարածք եւ գոհութիւնն, եւ ջուրք դադարին ի գնացից իւրեանց, եւ մաս մի ննչեն ի ժամէն յէ մասն, եւ խաղաղ էին ամենայն զօրք երկնից: Ի յայնմ ժամուն թէ ոք պատահի եւ առնու ի ջրոյն, եւ քահանայն խառնէ իւրն սրբութեան, եւ արձանէին զանձինս հիւանդաց, ամենայն ցաւոց բժշկութիւն արասցէ:

N8 Ը ժամ՝ ամենայն բուսոց երկրի, ծաղկանց եւ բողբոճից: Յայնժամ իջանէ ի վերայ նոցա ցօղն երկնից ի հրամանէն Աստուծոյ, եւ զուարհանան եւ գեղեցկանան ի տեսս մարդկան, զի տացեն փառս Աստուծոյ:

N9 Թ ժամ՝ փառաբանութիւն ամենայն հրեշտակաց եւ հրեշտակապետաց: Երգեն զերգս հրեշտակականս, ընդ նոսին թոշունն, գազանն եւ անասու<ւ>նն:

N10 Ժ ժամ՝ դրունն երկնից բացեալ կան, եւ մտցեն աղաչանն

¹⁰ Փիլիպ. Բ 10:

մարդկան առ Աստուած, եւ առնուն իւրաքանչիւր ոք ըստ աղաչանացն պարգեւս բարիս յարարչէն հօստով խնդրողն: Յայնժամ Սերովբէն թօթափեն գրեւս իւրեանց եւ փառս տան պարգետողէն բարեացն:

N11 ԺԱ. Ժամն խնդ<ութիւն> առնու ամենայն աշխարհս եւ գոհութիւնք երկրի հրաման առնել արեգակն ելել արտաքս գ<ն>ծութիւն եւ յայտնի արարածոցս:

N12 ԲԺ Ժամն առօստուն աղօթս եւ աղաղակք մտցեն առաջի Աստուծոյ, եւ խնկարկութիւն քահան<այ>ից ի հոտ անուշից բուրման առաջի Աստուծոյ: Յայնժամ հանդարտին դասք հրեշտակաց երկնաւորաց հրեղինաց, եւ ազգ մարդկան ընդունին զթողութիւն մեղաց, եւ հրաման առնել հրեշտակաց՝ իջանեն առ կատարողս պատուիրացն Աստուծոյ, որք նմանողք հրեշտակացն են:

ՅԱՂԱԳՍ ՈՍԿԵՐԱՅՆ ԱԴԱՄՍՅ ԵՒ ԵՒԱՅԻ

Հրատարակութիւններ

Michael E. Stone (2000), “The Bones of Adam and Eve”, in *For a Later Generation: The Transformation of Tradition in Israel, Early Judaism, and Early Christianity*, eds. R. A. Argall, B. A. Bow and R. A. Werline, (Harrisburg: Trinity Press International), pp. 241-245. Տե՛ս նաև Michael E. Stone (2006), *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers* (OLA, 144, Leuven: Peeters) 1, pp. 141-145:

Ձեռագիր

Մ6617 (1618), Ժողովածոյ, ք. 254ա–255բ:

Թուական, վայր, ծագում

Վերագրուած է ոմն Մարութայի, որը հաւանաբար Մարութա նփրկերտցին (Դ դ.) չէ, այլ թերեւս Աճառեանի (ՀԱԲ 3, էջ 270) յիշատակած Մարութան:

Առնչուող բնագրեր

Միջայէլ Ասորու «Ժամանակագրութեան» մէջ էլ կան նման աւանդութիւններ, որոնք բերել ենք ստորեւ:

Ծանօթագրութիւն

Ուշագրաւ է Հին եւ Նոր Կտակարանների տիպաբանութիւնը:

Բնագիր

1 Եբրայեցոցն պատմեն գիրք եւ ասեն, թէ զոսկերսն Ադամայ. եւ Եայի նախայհայրքն ունէին եւ ընդ իւրեանս շրջեցուցանէին, որպէս զՅովսեփայն Իսրայելացիքն¹¹:

¹¹ Եփ ԺԳ 19:

Եւ եկին մի<ն>չեւ ի Մելփիսեդեկ. եւ նորա լծեալ գերինչսն եւ եղեալ ի վերայ սայլիցն¹², անցուցանել ընդ Բեթղահեմ:

Եւ բերեալ մինչեւ ի յայր մի երինջֆն նստան եւ, առեալ զուկերսն Եւայի, քաղեցին առ դուսն այրին, ուր սուրբ կոյսն ծնալ զՔրիստոս, եւ լուծան անէծֆն Եւայի:

Եւ զոսկերսն Ադամայ բերեալ ի Գողգոթայ, եւ էր անդ, ուր Քրիստոս իսաչեցաւ.

Եւ էքարձ զմեղս նախահարն, քանզի շիրիմ ասէ զնայ Դաւիթ փիլիսոփայն առաջին մարդոյն:

2 Կին յորժամ ծնանի, տրտմութիւնն է նմայ, զի հասեալ ժամ նորայ: Զի յորժամ ծնանի կին, շարժի ամենայն մարմին նորայ ցաւաւ, եւ իսայտառակին անդամաւ, եւ զգայութիւնմ նորայ յիմարին եւ մոռանայ զխնդումն եւ զհոգս իւր եւ իսաւարի լոյս աչա<ց> նորայ:

[254բ] Եւ ունին զնայ անհնարին ցաւ, եւ առ վշտին եւ շարժման ցաւոց իւրոց ճրչիցէ, եւ բանին դրումք յարգանդի նորայ, եւ ելցէ մանուկն ի լոյս:

Նոյնպէս եւ յատուն յեանումն լինիցի: Շարժի երկիր ի հիմանէ իւրմէ, եւ որոտումն եւ շարժումն եւ արհաւիրք, եւ իսայտառակին ամենայն փառատրութիւնմ մարդկան, եւ բանա երկիր զարգանդ իւր եւ ծնանի զամենայն ազգս. եւ յայնժամ տրտմութիւնմ մարդկան յուրախութիւնն դատնան¹³:

¹² Բ Թագ. Ե-Զ. հմմտ. «Վասն Պատմութեան Տապանակի Կտակարանաց», որ տպագրութեան ընթացքում է հետեւեալ գրքում. *Festschrift for Dom Anastase Renoux (St. Nersess Seminary)*: Այս աւանդութիւնը շկայ Մելփիսեդեկի մասին բնագրերում. տե՛ս Michael E. Stone (2012), *Armenian Apocrypha Relating to Abraham* (SBLEJL, 37; Atlanta: SBL):

¹³ Հմմտ. Ես. ԼԵ 10, Երեմ. ԼԱ 13 և այլն:

**ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱՀԱՐՅՆ ԱԴԱՄԱՅ ԵՒ
ՈՐԴԻՈՅ ԵՒ ԹՈՌԱՆՅ ՆՈՐԱ**

Հրատարակութիւն

Stone (1996), pp. 183–200:

Ձեռագրեր

Մ2245 (1689), Ժողովածոյ, ք. 279ա–281ա,

Մ9091 (ժէ դ.), Յայմատուրֆ, ք. 5բ–6բ. այս բնագիրը (սկսած
6-ից եւ շար.) նախորդում է Յայսմատուրֆին,

Վի214 (ժԶ–ժէ դդ.), Յայսմատուրֆ, ք. 49բ–51բ:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Յայսմատուրք (1730, Կ. Պօլիս), էջ 427–429, Michael E. Stone
(1989), “History of the Forefathers Adam and his Sons and
Grandsons”, *JSAS*, 1, pp. 285-309:

Թուական, վայր, ծագում

*Այս աւանդութիւններն օգտագործել է Յովհաննէս Թլկուրանցին
իր «Վասն ստեղծման աշխարհի» երկում, բայց յայտնի չէ՛ նա գիտէր
բուն գրվածքը, թէ՛ աւանդութիւնները:*

Առնչուող բնագրեր

(1) *Աստուածաշունչ*, Ծն. 1–24, (2) *Սերտ կապ կայ «Ապաշխար-
ութիւն Աղամայ»* (Յովսէփեանց [1896], էջ 325-330) եւ, աւելի քիչ՝
«Քառամաս շարք»¹⁴ (Յովսէփեանց [1896], էջ 307-330) երկերի
հետ. (3) *Որոշ աւանդութիւններ նման են «Աբել»-ին* (Stone [1996],
pp. 141-167), բայց աւելի հին ծագում ունեն:

¹⁴ Այսպիսի խորագիր եմբ յօրինել այն երկի համար, որ հրատարակուած է
Յովսէփեանց (1896), էջ 307-319:

Բնագիր

1 Եւ յետ ելանելոյն Ադամայ ի դրախտէն եկաց տրտում եւ ի սուգ. ամս Լ եւ ապա հրամանաւ Աստուծոյ եւ պատգամաւ հրեշտակի եմուտ առ Եւայ կիինն իւր եւ ծնաւ զԿայէն եւ ասաց. «Ստացայ մարդ Աստուծով»¹⁵: Եւ յետ Լ ամաց յաւել ծնանել զեղբայր նորա զՀաբէլ:

2 Եւ եղեւ Հաբէլ հովիւ խաշանց, եւ Կային գործէր զերկիր: Եւ եղեւ յետ ատուրց երբեր Կային ի պտոյոյ երկրի պատարագ Աստուծոյ: Ած եւ Հաբէլ ի խաշանց իւրոց յանդրանկաց եւ ի պարարտաց նոցա¹⁶:

3 Եւ հանեցաւ Աստուած եւ ի Հաբէլ եւ ի պատարագս նորա եւ ի Կային եւ ի զոհս նորա ոչ հանեցաւ: Եւ տրտմեցաւ Կային յոյժ, եւ խոնարհեցան եւ անկան երեսք նորա¹⁷:

4 Եւ ասաց Տէր ցԿային. «Ընդ՞էր տրամեցար, կամ վասն է՞ր խոնարհեցան անկան երեսք քոյ: Ոչ ապաքէն ուղիղ մատուցանես եւ ուղիղ ոչ բաժանեցեր, մեղար: Կուտ լեր. առ քեզ լիցի դարձ նորա, եւ դու տիրեսցես նմա»¹⁸:

5 Եւ յայնմ օրէ նախանձեցաւ Կային ընդ Հաբէլի եւ ատէր ցնա եւ մահու սպասէր նմա: Եւ յատուր միում ասաց Կային ընդ Հաբէլ. «Եկ երթիցում ի դաշտ անդր, զի տեսցում զդրախտն իմ գոր տնկեցի»: Եւ նա գնաց ընդ նմա անմեղաբար¹⁹:

6 Եւ յարեաւ Կային ի վերայ Հաբէլ եղբօր իւրոյ եւ սպան գնա: Ասեն, թէ կապեաց ի ծառ մի ձեռս ի յետս եւ քարագոհ արար. եւ այնպէս եսպան գնա²⁰:

7 Եւ ասաց Տէր ցԿային. «Ո՞ր է Հաբէլ՝ եղբայր քո»: Եւ ասաց Կային. «Ոչ գիտեմ. մի՞թէ պահապան իցեմ եղբօրն իմոյ»: Ասաց Աստուած. «Պահապան չէիր, սպանող ընդէ՞ր եղեր, եւ արդ զի՞նչ

¹⁵ Ծն. Դ 1:

¹⁶ Ծն. Դ 2–4:

¹⁷ Ծն. Դ 4–5:

¹⁸ Ծն. Դ 6–7:

¹⁹ Ծն. Դ 8:

²⁰ Ծն. Դ 8:

գործեցեր զայդ: Գոչումն արեան եղբօր քո բողոքէ առ իս յերկրէ: Անիծեալ լիջիր դու յերկրէ, որ եբաց զբերան իւր ընդունել զարիւն եղբօր քո ի ձեռաց քոց: Զի ահա գործեցես զերկիր քո. եւ ոչ յաւելցի տալ քեզ զգօրութիւն իւր: Երեւեալ եւ տատանեալ եղիցիս ի վերայ երկրի»²¹:

8 Եւ ասաց Կային ցՏէր Աստուած. «Մեծ է պատիժ իմ քոն զքոն զոպդ քո զիս: Եթէ հանցես զիս յերեսաց քոց երեւեալ եւ տատանեալ յերկրի: Եւ եղիցի ամենայն որ գտանէ զիս՝ սպանցէ զիս»²²:

9 Եւ ասաց նմա Տէր Աստուած. «Ոչ այդպէս, այլ ամենայն, որ սպանցէ զԿայեն, հատուցէ վրէժս է»: Եւ եղ Տէր նշանի Կայեն ոչ սպանանել զնա ամենայն, որ գտանիցէ զնա»²³:

10 Եւ ել Կային յերեսաց Տեառն. եւ բնակեցաւ յերկրին Այիդ²⁴ յանդիման Եդեմայ: Եմուտ Կային առ կինն իւր եւ յղացաւ, եւ ծնաւ զԵնովփ, եւ շինեաց քաղաք յանուն որդոյ իւրոյ²⁵:

11 Եւ եղև որդի Ենովփայ Գայերիդատ: Եւ Գայերիդատ ծնաւ զՄաղաղիէլ: Եւ Մաղաղիէլ ծնաւ զՄաթուսաղայ: Եւ Մաթուսաղայ ծնաւ զՂամէփ²⁶:

12 Եւ Ղամէփ<f> առ իւր երկուս կանայս. անուն միոյն Ադդայ, եւ անուն երկրորդին՝ Սելայ: Եւ ծնաւ Ադդայ զՈվբէլ. եւ նայ էր հայր այնոցիկ որ բնակեալ են ի վրանս հովտոց. եւ անուն եղբօր նորա Յոբաղ. նա է հայր գուսանաց. որ արար զերգս եւ զֆնարս²⁷.

13 Եւ Սելա ծնաւ զԹոբէլ. նա է հայր դարբնութեան պղնձոյ եւ երկաթոյ: Եւ քոյր Թոբէլայ Նոյեմայ²⁸:

14 Եւ ասաց Ղամէփ ցկանայս իւր՝ ցԱդդայ եւ ցՍելայ. «Քուս-

²¹ Ծն. Գ 9–12:

²² Ծն. Գ 13–15:

²³ Ծն. Գ 15:

²⁴ Ծն. Գ 16:

²⁵ Ծն. Գ 16–17:

²⁶ Ծն. Գ 18:

²⁷ Ծն. Գ 19–21:

²⁸ Ծն. Գ 22:

րո՛ւմ ձայնի իմում, կանայք Ղամեֆայ, եւ ունկն դիք բանից իմոց, զի այր սպանի ի վէրս ինձ եւ երիտասարդ ի հարուածս ինձ, զի թէ եւթնեկի վրէժս խնդրեցաւ ի Կայենէ, ապա ի Ղամեֆայ՝ եօթանասնեկին է»²⁹:

15 Եւ թէ ո՛րպէս եւ զիա՛րդ սպան Ղամեֆ զԿայեն: Ասեն, թէ Կային սահուն եւ երեւուն շրջէր զցայք եւ զցերեկ անդադար եւ ի մի տեղի ոչ կայանայր. ինքն եւ որդին իւր ենովք անդրանիկն, որ ըստ նմանութեան հօրն պիսակոտեցաւ եւ դողդոջալով շրջէր, զի որդի ցաւածին ցաւագար լինի անողջանալի:

16 Զոր տեսեալ Ղամեֆ առանձինն ի գիշերի՝ զհայրն եւ զորդին, եւ հարեալ քարի սպան գերկոսինն՝ առ ի բառնալ զնախատինս ազգէն իւրեանց: Եւ նոյնժամայն փոխեցաւ ցաւ նոցա ի Ղամեֆ: Եւ նա փութացեալ խոստովանեցաւ կանանց իւրոց եւ քանեցաւ, <եւ նոյն ժամայն փարատեցաւ> ի նմանէ ցաւն ամենայն:

17 Տեսէք զանմտութիւնն Կայենի. Աստուած յապաշխարութիւն կոչէր զնա հարցանելովն, թէ «Ու՛ր է, Կային, եղբայրն քո Հաբէլ»: Եւ նա կոպիտ ետ զպատասխանին Աստուծոյ եւ ոչ խոստովանեցաւ, որ քաւէր եւ արդարանայր, այլ ասաց. «Միթէ պահապա՛ն իցեմ եղբօրն իմոյ»: Ո՛վ իրացն, թէ որպէս անմտաբար ետ զպատասխանին:

18 Եւ այլ ո՛ւմ արդեօք պարտ էր պահապան լինել, քան եղբօր կրտսերոյ անմեղի արդարոյ: Անմիտն զԱստուած անգէտ կարծէր, որ ասաց նմա, թէ «Արիւն եղբօր քոյ երկրէ գոչէ առ իս: Երկինք եւ երկիր տեսին եւ պատմեցին ինձ»:

19 Ասաց Աստուած՝ ոչ թէ արիւնն կոչէր եւ կամ երկինք եւ երկիր տեսին եւ մատնեցին, այլ Աստուծոյ ամենատես զօրութեան գործ է յատուկ՝ ոչինչ թագչել ի նմանէ, վասն որոյ անէ՞՞ զնա:

20 Եւ արդ զիտելի է, զի է են յանցանքն Կայինի:

Նախ՝ պատարագն անպիտան:

²⁹ Ծն. Դ 23–24:

Բ՝ նախանձն առ եղբօրն:

Գ՝ խափելն զանմեղն Հաբելի զբօսանս տանել, առ որ սասց.

«Ե՛կ երթիցո՛ւք ի դաշտ անդր եւ տե՛ս գորախտն իմ»:

Դ՝ սպանանելն զնա:

Ե՛ զի առաջին սպանող եղև:

Զ՝ զի եւ զեղբայր եսպան:

Է՛ զի ստեաց Աստուծոյ եւ լրբութեամբ ետ զպատասխանին:

21 Վասն որոյ ընկալաւ զանէծսն է՛ պատժեօք:

Նախ՝ անէծքն:

Բ՝ այն որ արեամբ զերկիրն ոռոգեաց:

Գ՝ գործելն զերկիր աշխատութեամբ:

Դ՝ եւ ոչ տալ երկրի զպտուղն ըստ զօրութեան վաստակոցն:

<Ե>՝ երեւալն եւ տատանելն որպէս ծառի հողմոյ:

Զ՝ դողդոջալն, որ ոչ կարէր զձեռն ի բերանն տանել:

Է՛ նշան, նոր եղաւ ի վերայ նորա:

22 Զոր ոմանք զպիսակն ասեն, եւ այլք՝ թէ եղջիւր բուսաւ ի նակատն եւ ընդ որ գնայր, գոջէր եղջիւրն, թէ գայ Կային եղբայր<ա>սպանն:

23 Եւ թէ որպիսի՞ օրինակաւ եւ զի՞արդ եսպան: Ոմանք ասեն, թէ Հաբել յառջեւն ի գնալն էր եւ նա յետեւանց. առ ծանր քար եւ եհար զկտափն Հաբելի եղբօրն իւրոյ, եւ նա այնպէս անկեալ մեռաւ:

24 Եւ <յ>այլոց ասի, թէ կապեաց ի ծառ մի ձեռս ի յետս եւ այնպէս քարազոհն արարեալ, ծակեաց զձեռսն եւ զոտսն եւ զկողսն՝ ըստ նմանութեան փրկչին մերոյ ի խաչին:

25 Բայց կէսք ասեն, թէ սատանայ ձեւացաւ ի նմանութիւն Բագնատու, եւ մինն զմիւսն ի վայր եղեալ եզէն գայլախազ քարի. նոյնպէս Կայէն արար ընդ Հաբել այլ եւ սպան զնա:

26 Եւ կրկնեցաւ սուգ նախաստեղծիցն Ադամայ եւ Եւային վասն սպանմանն Հաբելի, եւ կացին եւ մնացին ի սգի ճ՛ եւ Խ տարի:

27 Եւ ապա, թողեալ զսուգ տրամուրթեան հրամանան Աստուծոյ եւ պատգամաւ հրեշտակի, մերձեցաւ առ կիսն Եւայ ծնանել որդի մարդն Ադամ: Յետ ելանելոյն ի դրախտէն մնաց Լ ամիս եւ ապա ծնաւ Կային եւ զԱբուսաֆ ֆոյր նորա ընդ նմա: Եւ ապա յետ Լ ամի ծնաւ զՀաբէլ եւ զՍամա ֆոյր նորա ընդ նմա³⁰:

28 Եւ Հաբէլ լեալ Լ ամաց՝ սպանաւ ի Կայէն, զոր սգացին Ադամ եւ Եւայ ամս ճի: Եւ յետ ԲՃ եւ Լ ամաց³¹ ելանելոյն Ադամայ ի դրախտէն ծնաւ զՍէթ ըստ կերպարանաց իւրոց, զի ծանիցէ զգօրութիւն արարչին իւրոյ, որ ի խաւարչտին տեղոջ ի մէջ յաղեացն յօրինեաց զՍէթ ի նմանութիւն Ադամայ՝ անպակաս ի կազմուածոյ մասանց եւ ի գեղոյ երեսացն:

29 Եւ եկաց Ադամ յետ ծնանելոյն զՍէթ այլ ես ամս էճ, մինչեւ ի ճլէ ամն Մադաղիէլի, եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս՝ Լ որդի եւ Կ տղայ, որով զուգէր գառաջին ֆոյրն յետին եղբօրն եւ յետին ֆոյրն առաջին եղբօրն:

30 Եւ լեալ Ադամայ ԹՃ եւ Լ ամաց եւ մեռաւ ի ժամ երեկոյին աւտրն յառաջին Ռին ԹՃԼ ամին, որ ի յաչս Տեառն իբրեւ զմի օր է³²:

31 Եւ տարակոյս է, թէ Ադամ յառաջ մեռաւ եւ թէ Եւայ: Ոմանք <ասեն> զԵւայ յառաջ մեռեալ, զի նախ նա մեղաւ եւ ապա՝ Ադամ: Զի թէ մահն վասն մեղացն էր, պարտ էր Եւայի՝ կնոջն Ադամայ յառաջ մեռանել եւ ապա մարդոյն:

32 Եւ այլք ասեն, թէ Ադամն յառաջ մեռաւ. զի յառաջ նա ստեղծէր՝ պարտ էր նմա յառաջ մեռանել եւ ապա Եւայի: Ադամն կաւ ասի, Եւայն՝ արձ:

33 Եւ Սէթ լեալ ճ եւ Ե ամաց, ծնանի զԵնովս յԱզովրայ կնոջէ իւրմէ եւ եկաց այլ ես ամս ԵՃ եւ է, մինչեւ ի Բ ամն Ենովայ, եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս եւ մեռաւ ԹՃ եւ ԺԲ ամաց³³:

34 Եւ Ենովս յուսացաւ կոչել զանուն Տեառն Աստուծոյ, զի մինչ ի սա ոչ ոք իշխէր կոչել զանուն Տեառն Աստուծոյ³⁴:

³⁰ Ծն. Դ 1–2:

³¹ Հմմտ. Ծն. Ե 3:

³² Ծն. Ե 5:

³³ Ծն. Ե 6–9:

³⁴ Ծն. Դ 26:

35 Ենովս ի ֆաղդեղերէն մարդ սաի, որ անդրադարձի եւ լինի դրամ տեղի անուանն Աստուծոյ, որ է թագաւոր ամենայնի: Եւ արդ գիտելի է, զի բազում կերպիս ցուցան, որ ոգումն ապականեալ պատկերիս մարդոյ Ենովս, նա անուամբն, զի Ենովս մարդ սաի՝ ի նմանութիւն սկզբնաստպին:

36 Բ Զի յԱդամայ մինչեւ ի սա ոչ ոք էած զմտաւ գոյս հանդերձեալ կենացն:

37 Գ Զի ուղղութիւն եւ պարկեշտութիւն ստացաւ՝ յուսարով, թէ գոյ հատուցումն Աստուծոյ եւ ոչ լինի մոռացեալ, որպէս Ադամ եւ Եսայ եւ Կայէն յուսահատեալ եղէն, իբր թողեալք ի ձեռաց Աստուծոյ:

38 Դ Զի յուսացաւ կոչել զանուն Աստուծոյ, թէ Տէր է եւ ոչ գարշի ի ծառայիցս:

39 Ե Զի յուսացաւ կոչել զանուն Տեառն Աստուծոյ, թէ Աստուած է մեր եւ ոչ թէ վասն կորստեան էած զմեզ աստ, այլ ի կեցուցանել: Եւ անտի ընկալան մարդիկք կոչել զԱստուած յօգնականութիւն յամենայն գործս իւրեանց՝ ասելով. «Օգնեա, Աստուած», եւ թէ «Յանուն Աստուծոյ»:

40 <Զ Զի բարձան հաստատեաց հակառակորդոցն Կայէնի, այս է գոյսն եւ զգործսն բարի, զոր նոքա ոչ ունէին:

41 Զ> Զի արար գիր եւ գրեաց ի վերայ թրծեալ աղիւսոյ եւ պղնձի սեան եւ մարգարէացաւ, թէ անցանէ երկիր ջրով եւ հրով վասն մեղաց մարդկան: Եւ ընկէց զթրծեալ աղիւսն ի ջուրն եւ զպղինձն ի հուրն՝ փորձել, թէ յառաջ հուր գայցէ, պղինձն հալեսցի, եւ թէ նախ ջուրն եկեսցէ, աղիւսն ապականեսցի. եւ այնու գիտաց, որ ջուրն էր գալոց:

42 Եւ գրեալսն յերկու սիւնսն զամենայն իրաց անուանս ասէր, զի գիտաց, որ ի լեզուատ եւ ի գնչնոտ եւ ի կակզոտ մարդկանէ ապականելոց էր լեզուն:

43 Եւ խանգարեալ այլայլէին զանուանս իրաց եղելոցս, զոր

Աղամ կոչեալ էր եւ եղեալ: Վասն որոյ գրեաց յերկու սիւնս եւ եթող, թէ ջուրն գայր յառաջ եւ զհող եղէն, արձանն թրջեալ ապականէր, պղնձի գիրն եւ անուանք իրացն մնայր, որ յետ ջրհեղեղին եւ ժամանակաց անցանելոց ի բան գայր:

44 Նոյնպէս եւ թէ հրեղէն գայր եւ պղինձն հալեալ զգիրն ապականէր, խեցեղէնն առաւել թրծեալ մնայր: Եւ այս նշմարիս գործ յուսոյ է:

45 Ը Զի ենովս քարոզեաց որոցոց իւրոց վարս պարկեշտ եւ անբիծ ստանալ զնոսա՝ վասն արդար հատուցմանն Աստուծոյ, որ ուսեալք ի նմանէ ոգիք ԲՃ յիշեցին զկեանս դրախտին եւ ինքեանց ուխտ եղեալ կեալ արբութեամբ, եւ կոչեցան որդիք Աստուծոյ, վասն յուսոյ եւ պարապման, երկնատուր փափագմանն ի փառս Քրիստոսի՝ յուսոյն մերոյ:

ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՆՈՎՔԻ ՄԱՍԻՆ

Հրատարակութիւններ և ձեռագրեր

1. Ագաթանգեղոս §76,
2. Ագաթանգեղոս, «Վարդապետութիւն Ս. Գրիգորի», §§293-294,
3. «Քարոզ վասն Ադամայ եւ վասն Եւայի եւ վասն մարդանալոյն Քրիստոսի». Stone (1996), pp. 58-59,
4. Լ. Ս. Խաչերեան (1984), Յովհաննէս Ծործորեցի, *Համառօտ տեսութիւն քերականի* (Լոս Անճելէս, Alco Printing), էջ 112,
5. «Աբեղ» վերնագրով բնագիրը. Մ10200 (1624, 1634, 1666), ժողովածոյ. Stone (1996), p. 152,
6. Ադամի սերունդները. Մ4231 (Ժե դար), ժողովածոյ, թ. 1ա-1բ. Stone (1982), pp. 84-85,
7. Ադամի պատմութիւն 1 §§16-20, Մ9100 (1686), ժողովածոյ, թ. 34ա-35ա. Stone (1996), pp. 84-85,
8. Յովհաննէս Թլկուրանցի, «Վասն ստեղծման աշխարհի», 109, 137-139, 144-149. Ն. Պողարեան (1958), *Տաղագիրք Յովհաննէս Թլկուրանցոյ* (Երուսաղէմ, Սրբոց Յակոբեանց տպարան),
9. «Պատմութիւն Ադամայ եւ թոռանց». Ե1529 (1648), ժողովածոյ, էջ 284. Stone (1996), pp. 95-96:

Ծանօթագրութիւն

Ի տարբերութիւն սոյն գրքի բնագրերի մեծ մասի, այստեղ մենք մէկ կերպարի՝ Ենոքի մասին բանաբաղութիւն ենք արել մի քանի յայտնի ու պակաս յայտնի երկերից: Քանի որ վերջին տարիներին նա գիտական գրականութեան մէջ բաւական ուշադրութեան է արժանացել, հետաքրքիր է իմանալ նրա մասին հայերէն հիմնական ավանդութիւններէից մի քանիսը³⁵:

³⁵ Տե՛ս Lipscomb (1990), pp. 62-68; Lorenzo Di Tommaso (2001), *A Bibliography of Pseudepigrapha Research 1850-1999* (JSP Supplement

Կայ նաև հայերէն մի պարականոն գրուածք՝ «Տեսիլք Ենովքայ արդարոյ» վերնագրով. տե՛ս Յովսէփեանց (1896), էջ 378–386, Սարգիսեան (1898), էջ 133–134 եւ Issaverdens (1901), pp. 235–247:

Բնագրեր

1. Ագաթանգեղոս §76.

Եւ յետ այնորիկ, որպէս յետ սրբութեան ամուսնութեան եւ որդի ծնանելոյ Ենովքայ, վերացուցեր զնա ի կարգս հրեշտակաց յուրախութեան վիճակն անմահութեան. արդ՝ եթէ կացեալ էսք ի պատուիրանիդ ի քոմ հրամանի, ցուցեր դու մեզ օրինակ զԵնովք, զի եւ զմեզ յետ ի դրախտին վայելից եւ յետ երկրաւոր կարգացս յանմահութիւն փոխեալ լինէր քո զմեզ իբրեւ զԵնովք ի կարգս հրեշտակաց եւ միահաղոյն ածեալ լինէր զարհայոյթիւն քո, զոր պատրաստեցեր կանխաւ ի փառս մեր՝ մինչէ եւ աշխարհ:

2. Ագաթանգեղոս, «Վարդապետութիւն Ս. Գրիգորի», §§293-294.

§293 Նաեւ ամենայն նահապետացն շատակեաց եղեալ, իբրեւ ի բարերարէ անտի Աստուծոյ սերեալք բազմացան. նոյնպէս եւ յետ ծննդոցն յերկարակեացս արարեալ, զի որք Աստուծով նստացան՝ պատմեսցեն հարք որդոց. զի իբրեւ պատուիրանք զգուշացուցիչք լինիցին, առ ի ծանօթս առնելոյ զնոսա Աստուծոյ. որպէս եւ ասացաւ իսկ, թէ «Հարցջիր դու ցհարս քո, եւ պատմեսցեն քեզ, եւ ցծերս քո, եւ ասացեն քեզ»³⁶. որով յայտ իսկ է, թէ

Series, 39, Sheffield: Sheffield Academic Press), pp. 354-456: Հմմտ. G.W.E. Nickelsburg (2001), *1 Enoch 1: A Commentary on the Book of 1 Enoch Chapters 1-36*, 81-108 (Hermeneia, Minneapolis: Fortress), G. W.E. Nickelsburg and James C. Vanderkam (2012), *1 Enoch 2: A Commentary on the Book of 1 Enoch 37-82* (Hermeneia, Minneapolis: Fortress); Loren T. Stuckenbruck (2007), *1 Enoch 91-108* (Berlin, New York: Walter de Gruyter):

³⁶ Բ Թրին. ԼԲ 7:

վասն այսորիկ երկայնակեացք, եւ ոչ վասն բազմութեան ծննդոց:

§294 Զի թէպէտ եւ ասաց Աստուած ցԱդամ, թէ՛ «Անեցէք եւ բազմացարո՛ւ եւ լցէք գերկիր³⁷», որպէս յառաջագէտ ըստ մարմնական բարուցն զլինելոցն ասաց, իսկ Աստուած ոչ ի բազմացուցանելն միայն, այլ անդէն եւ անդ կամէր, զի ի մշտնջենակեաց անմահութիւնն փոխեսցին: Որպէս եւ զԵնովք տեսանեմք յետ վարուց երկրակեաց կենացն, յետ ամուսնանալոյ եւ որդիս ծնանելոյ ուղղութեանն վարուք, վերացուցեալ զնա կենդանւոյն իսկ յանմահութեան վիճակն: Որ ոչ վասն առնն միայնոյ, այլ զի երբ նորա՛ այլոց ճանապարհ գործեսցեն. եւ ոչ բռնազրօսութեամբ առեալ ի կեանսն, այլ զպարտ հանոյական վարուցն հատուցեալ: Սոյն օրինակ կամեցեալ Աստուծոյ զամենեսեան յանմահութիւն փոխել, յետ աստ վայելելոյ ամենեցուն:

3. «Քարոզ վասն Ադամայ եւ վասն Եայի եւ վասն մարդանալոյն Քրիստոսի».

Երեք տարբերակ կայ.

ա) Մ5913, թ. 169ա Ենովք անմահութիւնն ի վեր փոխեցաւ:

բ) Մ5571, թ. 195ա Ենովք վերացոյց մարմնով յերկինս: Ենովս ընդրեալ ծառայս անուանեաց:

գ) BnF 306, թ. 154ա Ենովք առ ար<f>այութեան վերայփոխեաց: Ենովս արդար անուանեցաւ:

4. Յովհաննէս Երզնկացի Ծործորեցի (1984), էջ 111.

114 Արդ, եկեսցո՛ւք յառաջին գլուխն եւ ասացո՛ւք ուստի՛ գտեալ եղև գիր, յորմէ՛ քերականութիւնս:

Որպէս ասացի, նախ՛ յԵնովսայ եւ յԵնովֆայ սկսեալ. եւ զայն գտեալ Արփաֆսադայ, մնաց առ Երեւ որպէս լեզուն Ադամայ, որով վարժեցան Քաղդէացիք, զոր ոմանք զԱսորիս ասեն: Իսկ յետ այնորիկ անցեալ Իսրայել ընդ ծովն Կարմիր՝ Եբրայեցիք կոչեցան, զի եբրայն՝ «անցիք» լսի, մոռացան զԵգիպտացին եւ առին զԵբրայն եւ կամ այլ իմն լեզուն որ, որպէս վկայէ Դափթ,

³⁷ Ծն. Ա. 26:

«լեզու գոր ոչ գիտեր, լուսա»:

5. Մ10200 (1624, 1634, 1666), ք. 382, «Աբեղ» 5.1-5.2 (Stone [1996], pp. 152-153).

§5. ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ ԵՆՈՎՔԱ

§5.1 Զի՞նչ էր առափնութիւն ենոֆա. մի՞րք ոչ կերաւ եւ ի {յիմֆ}³⁸ չհայեցաւ, եւ զի առաջին ապաշխարող էր, նշանատր արար զնա Աստուած փոխելովն եւ յոյս ետ ապաշխարողաց եւ զի գիտասցում, թէ այլ կեանք գոյ:

§5.2 Եւ ասեն, թէ կենդանի էր Ադամ, եւ ուրախ եղել: Է. ծնունդ է յԱդամա, եւ Կայեն ի ազգն ջնջեցաւ ջրովն:

Ենովքը յաճարս շփոթուում է ենովսի հետ. հմմտ. Սէթի ու ենովսի մասին հետեւեալ հատուածը.

«Աբեղ» 4.2–4.5.

§4.2 Սէթ Ադամա որդի տուաւ միսիթարութեան փոխանակ Աբէլի: Զնա ասէ Աստուած եւ զորդիս նորա որդիս Աստուծոյ. եւ պատճառն այս է, թէ գիր արար, առաջին Աստուած կոչեցաւ:

§4.3 Բայց գտաք, թէ Սէթա որդին ենովս արար նշանագիր եւ կոչեաց անուանս մոլորակացոյ:

§4.4 Եւ մարգարէացաւ, թէ աշխարհս անցանի Բ անգամ՝ ի ջրոյ եւ ի հրոյ: Եւ արար Բ սինս պղընձէ եւ կաւէ եւ զանուանս մասանց արարածոց, զոր Ադամ կոչեաց, գրեաց ի վերայ: Ասէ՛ թէ ջրով անցանի, մնա պղինձն, եւ թէ հրով՝ կաւս թրծեալ:

§4.5 Եւ ճշմարիտ որդիք Աստուծոյ կոչեցան, զի սիրէր զնոսա Աստուած, մինչ չէին պոռնըկել:

6. Ադամի սերունդները. Մ4231, 1ա-1բ. Stone (1982), 84-85.

- 1] երբն սիրուն. զի լի էին դիւաւ: եւ ոչ իսա
 [] էին որդիքն Աստուծոյ. ընդ դատեսս մարդ-
 [կան] հնարեցին եւ ուսանի սատ-
 [անայ] զսիրայդեղն եւ զատելոյ դեղն.

³⁸ Ուղղելի է «յերկիմս»:

- 5 [] եւ զհայելիին: եւ այնու խար-
 [եցան] խառնակեցան. եւ արարին իւրեանց
 [] . ամենայն ատուրքն կենացն. Ադ-
 [ամ] տարի էր մինչ մեռաւ:
 [] իծաւ որդի զԵնովս. եւ ապրեցաւ
- 10 [Ենովս չ]ժբ տարի եւ մեռաւ: եւ Ենովս
 [զ]Ենովք. եւ Ենովք ծնաւ զՄար-
 [ուսադէն] եւ հանոյ եղեւ Ենովք Աստուծոյ. եւ
 ապրեցաւ ԵՃԻ տարի եւ ծառոյ
 [] միս ոչ կերաւ: եւ կտաւ քաշ-
- 15 եաց ի վերայ երեսացն. եւ յերկինքն ոչ հայ-
 եցաւ վասն Ադամայ մեղացն. եւ ասէ երբ
 [] ծառային իտով լինի. ծառայն ոչ
 [] նայել ընդ թագ. եւ նայ շուտով
 քաղցրանայ: Եւ ես վասն Ադամայ մեղացն
- 20 ոչ յիշխեմ նայել յերկինս. որ ողորմի Ա[ստուած]
 Ադամայ: Եւ ողորմեցաւ Աստուած Ենովքայ
 եւ յանմահութիւն փոխեաց զնայ: ա ...
 որ այլոցն լաւ առնէ: նմայ աւգուտ է
 եւ առ իւրեանն ի դէմ գայ լատութիւն:
- 25 Ենովքայ Մաթուսաղայէն ծնաւ: ի
 Մաթուսաղայէն Դամէք ծնաւ: ի
 Դամէքայ Նոյ ծնաւ:

7. Ադամի պատմութիւն 1. §§16-20, M9100.

16 Եւ ոմանս ծագեաց շառափղ աստուածագիտութեան, եւ
 ճգնեցան եւ ոչ կարացին օգնել ինչ, վասնզի { } առաջին դարուն
 Ենովք գտեալ ընտրեալ եւ եհարց զպատճառ անհնարին ցաւոցն:

17 Եւ իբրեւ լուս, շինեաց աման ինչ երկաթի եւ եղ ի գլուխ
 իւր եւ նստեալ ի գլուխ լերինն, եւ կամ ոչ ետես զերկինս, այլ լա-
 լով աղօթէր վասն նախաստեղծին եւ պայմանին:

18 Եւ եկեալ հրեշտակ Աստուծոյ եւ ասէ ցնա, եթէ «Ոչ ոք եւ
 լինի հնար անհնարին ցաւոցն, բայց միայն զհոգիտ քո ազատե-
 ցեր ի սատանայէ:

19 եւ եթէ վախճանիս աստ՝ ոչ եթէ թոյլ տալոյ հոգոյ քո վասն արդարութեան քո, այլ հրամանան Աստուծոյ, տարայց զքեզ ընդ կենդանոյն երկինս:

20 եւ կացցես ի տեղի արդարոցն կենդանի մինչեւ յօրն վերջին. յայնժամ ամենայն մարգարէութիւն սպառին եւ գիրք, զի իջցես եւ յանդիմանեսցես զորդին կորստեան եւ քարոզեսցես զճշմարիտ Աստուած»:

8. Յովհաննէս Թլկուրանցի, «Վասն Ստեղծման Աշխարհի կամ Մեկնութիւն Արարածոց», էջ 109, 137-139, 144-149 (Ն. Պողարեան, [1958], էջ 85, 88-89).

ՃԹ

Թէ անմեղք մնացեալ էին, անեցին ի դրախտն եղեմեան, լըցւէր դրախտն եւ երկիր, եւ փոխումն իբրեւ զԵնովայն:

ՃԼԷ

Իսկ Ադամ ըզՍէթ ծնաւ, որ ծնողացն եղեւ սփոփարան, 'ւ ի Սէթայ ծընաւ Ենովս, մարդ բարի արմատ բարութեան:

ՃԼԸ

Նայ որ յուսացաւ յԱստուած, թէ խնամող եւ Հայր զըթական, նայ որ մտանայ ըզմեզ, այց առնէ յաւուրն յարութեան:

ՃԼԹ

Զփշումն որ մերկեաց Ադամ, գնոյն Ենովս 'ւ Ենովք ընկալան, սոքա արարին ըզգիրս, էական գոյից ցուցական:

ՃԽԴ

Կայնան զՄաղաղիէլ ծնաւ, նա զՅարէդ զհայրն Ենովեան, Իսկ Յարէդ ծընաւ զԵնովք՝ պարզամիտ եւ աստուածազան:

ՃԽԵ

Ենովք յԱդամայ լըաւ, թէ մեղքն է պատճառ մահըան, ծընաւ ըզՄաթուսաղայ, սկիզբն արար ապաշխարութեան:

ՃԽԶ

Ոչ միս՝ ոչ պըրտող եկեր, բայց ըզխտա բուսական,
 եւ չափ եղ ի գլուխն, ասէ՛ չեմ արժան երկնից տեսութեան:

ՃԽԷ

Սա ասաց զօրն յարութեան, զտոսկալի ատեան զալըստեան,
 զայցէ՛ Տէր բիրտն զօրօք, բանակօքն հրեշտակական:

ՃԽԸ

Փոխեաց Տէր Աստուած ըզնա ի դրբախտն ու անմահական,
 զի մի սպանանէ՛ Ղամէ՛՞ շարագործ մարմնով սատանայն:

ՃԽԹ

Յեապըն օր հագեալ Աստուած, սա եղև հանգիստ՝ ու արեվան,
 թէպէտ մեղքն յաղթեաց կենաց, սա բարեօք յաղթեաց մահըսան:

9. «Պատմութիւն Աղամայ եւ Թոռանց», Ե1529, էջ 284. Stone, (1982), pp. 95-96.

10 Յարեղ լեալ ՃԿԲ (162) ամաց՝ ծնալ զԵնովք ի Բառաբիայ կնոջէ իւրմէ: Եւ եկաց այլ ես ամս Պ մինչեւ ի ՄՁ (280) ամն <Նոյի> եւ ծնալ ուստերս եւ դստերս եւ մեռալ ՋԿԲ (962) ամաց:

11 Ենովք լեալ ՃԿԷ³⁹ (167) ամաց եւ ծնալ <զՄարթաաղայ>. ի Յանդերայ կնոջն իւրմէ եւ հաճոյ եղեալ Ենովք Աստուծոյ, եւ եկաց այլ ես ամս ԲՃԽ (240), փոխեցաւ անմահութեան ամի ԼԳ Ղամեֆայ եւ ծնալ այլ ես ուստերս եւ դստերս եւ փոխեցաւ ամք ՌՆՁէ (1,487):

³⁹ Հաւանաբար պէտք է լինի 165, ինչպէս «Նօթանասնից»-ում է:

ԱՆԿԵԱԼ ՀՐԵՇՏԱԿՔ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԿ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (2012B), “Three Apocryphal Fragments from Armenian Manuscripts”, in *A Teacher for All Generations: Essays in Honor of James C. Vanderkam*, Eric F. Mason ed. (Leiden: Brill), pp. 939-946:

Ձեռագրեր

Բնագիր Ա. Մ2126 (1697), ք. 96ա-բ,

Բնագիր Բ. Մ5690 (ԺԹ դ.), ք. 105բ, յաւելագրութիւն:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Ծանօթագրութիւն

Այս եղծողական հատուածի հիմքում Գրիգոր Տաթեւացու «Գիրք հարցմանց»-ը չէ, որտեղ (1.3.7) քննարկուում է նոյն հարցը (հրատ. երուսաղէմ, 152):

Բնագիր Ա

Հարցումն հրեշտակապետից

Զի՞նչ պատճառ է, որ հրեշտակք մեղանչեցին, Աստուած զմարդն փրկեաց հրեշտակն ոչ:

Պատասխանի.

Նախ՝ վասն զի հրեշտակք, յորժամ ըստեղծան յական բօքափելն, նանաչեցին զփառսն իւրեանց եւ զԱստուած, թէ որպէս է մեծ եւ ամէնայկարող, յայնժամ առանց միջնորդի յապրատամբեցան յԱստուծոյ, որ ոչ ով չխափեաց գնոսա:

Եւ մարդն, յորժամ ըստեղծաւ, ոչ նանաչեաց զինքն եւ իմացաւ հաստատութեան: Վասն այս մեղացս արտաքսէ Աստուած, եւ միջնորդ եղի օձն եւ կինն, եւ խափեցին: Վասն այն պարտ էր մարդոյն փրկիլ, զի բազում պատճառ ունէր խափէութեանն:

Եւ հրեշտակք ոչ զոք ունէին պատճառ՝ ոչ զօձ եւ ոչ կին, այլ ինքն ընդ ինքն ապրատամբեցաւ Աստուծոյ:

Երկու պատճառ, վասն զի մարդկային սէնս մի մարդ էր ըստեղծեալ, թէ ոչ փրկեալ բնութիւնն եւ բազում խափանեալ էր, բայց հրեշտակաց սէնն բոլոր ըստեղծեալ էր. թէ կէսն անկաւ, կէսն մնացին, վասն այն հրեշտակք ոչ փրկեցան:

Մանօթագրութիւն

Առաջին երկու տները վերաբերում են Տօբիայի պատմութեանը, իսկ չորրորդը՝ Աքարի (Յես. Է). դրանք իրար են կապուած հաւատարմութեան մասին բարոյախօսութեամբ:

Բնագիր Բ

Երկու բարոյական օրինակ

Տասն քսանհար նոր էր պահեստ առ Գարայէլ,

ընդ Տօբիայ գնաց առնուլ Ռափայէլ:

Պարտ է լինիլ աւանդից իսկ մըտերիմ

Եւ ոչ ասել, թէ չէ այլոց, այլ իսկ իմ:

Թէ աւանդից ոք յանդգնեալ աստենգէ,

զմուտ կենաց անդէն ձեռամբ իւր փակէ:

Ահար առեալ զԱմդանն ի գաղտ յեսուայ,

հարկոճեցաւ հարամբք ձորոյն Ահովրայ:

ՀԱՐՅՈՒՄՆ

Հրատարակութիւն

Stone (1996), pp. 119-134:

Ձեռագրեր

1. «Հարցումն», Մ1900 (1686), ժողովածոյ, ք. 365բ–370ա, 1A. Հայերէն Կեղծ-Մեթոդիոս, §§32-34-ին զուգահեռ,
2. Զուգահեռ ասանդութիւն Մանիտոնի մասին՝ Միֆայել Աստու «Ժամանակագրութիւն» (Երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց տպարան, 1871), էջ 111-12, և տարբերակ՝ Մ10200 (1624, 1634, 1666), ք. 302ա,
3. «Հարցումն» §§1-4-ը գուցէ «Սէթեանք եւ Կայէնեանք»-ի աղբիւրն է (Stone, [1982], pp. 201-206) ըստ Մ10320-ի (Ժէ դ.) ժողովածոյ, ք. 85բ–87ա:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Michael E. Stone (1998), “The Document called ‘Question’”, in *La diffusione dell’eredità classica nell’età tardoantica e medievale: Il “Romanzo di Alessandro” e altri scritti: atti del seminario internazionale di studio, Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997*, edited by R. B. Finazzi and A. Valvo (Alexandria: dell’Orso), pp. 295–300:

Թուական, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

§§12-26-ում եւ 31-34-ում «Հարցումն»-ի հիմքում Կեղծ-Մեթոդիոսի «Յայտնութիւնն» է (այն նաեւ Ստեփանոս Օրբելեանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական»-ի 32-րդ գլխի աղբիւրն է. հրատ. Թիֆլիս, 1910, էջ 144-157):

Թէրեւս «Սէթեանք եւ Կայէնեանք»-ի (Stone, [1982], pp. 201-206) հիմքում «Հարցումն», §§1-4-ն է (տես ստորեւ երրորդ բնագիրը):

Բնագրեր

1. ՀԱՐՅՈՒՄՆ.

1 Յորժամ Ադամ եւ Եւա ելեալ ի դրախտէն կոյսֆ գոլով, յետ Լ ամի ծնան զԿայէն եւ զԳոյր նորա զՔաղբան:

2 Եւ յետ եւս Լ ամի սպան Կայէն զՀաբել. եւ սոտ առեալ Ադամ <եւ> Եւայ, կոծեցան ի վերայ նորա ամս ճ:

3 Իսկ յետ ՄԼ ամին ծնաւ զՍէթ՝ այր հսկայ, ի նմանութիւն Ադամա:

4 Եւ Յերրորդի առաջներորդի դարուն որդիքն Կայէնի տոփէին ի կանանս <զդստերս> եղբօր իւրեանց. եւ գիտացեալ Ադամ տրամէր յոյժ:

5 Իսկ յետ Պ ամի կենացն Ադամա տարածեցաւ պոռնկութիւն յորդոցն Կայէնի եղբայրասպանէ. եւ վախճանեցաւ Ադամ ամաց ԶԼ առաջին դարուն:

6 Եւ յետ այսորիկ որոշեցան ազգն ի միմեանց՝ ազգն Սէթայ յազգէն Կայէնի: Եւ եհան Սէթ զազգն իւր զլերամբն յանդիման դրախտին, իսկ Կայէն եւ իւր ազգն բնակեցան ի դաշտին, <ուր> եղբայր<ա>սպանութիւն գործեցաւ:

7 Յարեան ոմանք չար արուեստատրօր որդոցն Կայէնի. Յոբաղ, Թաղիել՝ որդիք Ղամէլայ կուրի՝ զսպանողի զԿայէն, որոց տիրեալ բանսարկուն շփոթեց, որոց զամենայն երգեցողական արուեստ ըսարմարեաց:

8 Իսկ Պ.երրորդի ամին յերկրորդ դարուն առաւել բորբոքեցան պոռնկութիւնն ի բանսարկունն Կայէնէ, քան զազգն, որ յառաջ քան զնոսա. եւ զօրէն անասնոց անխտիր արուագիտութեամբ վարէին:

9 Ի ԹՃ ամին յերկ<ր>որդ դարուն յաւել եւս չար բանսարկուն տալ պատերազմ, մերձեցուցանել զորդիսն Սէթայ ի դստերսն Կայէնի:

10 Եւ մղեալ ընկէց զսկայսն որդիսն Սէթայ ի խորխորատ մեղաց:

11 Եւ բարկացեալ Տեառն Աստուծոյ, եւ ի կատարել երկրորդ դարուն եղև ջրհեղեղն ի վեց հարիւր ամին կենացն Նոյի:

12 ԲԺ.աներկրորդուն <ազգին> յետ ելանելոյն ի տապանէն. շինեցին որդիք Նոյի յերկրին արտում շինուածս, զոր անուանեցին Ռամ Նոն, ըստ անուանելոցն ի տապանակէն անուանուացութեանց:

13 Իսկ ԹՃ ամին ծնաւ Նոյ որդի ըստ նմանութեան իւրոյ. անուանեաց գնա Մանիտոն:

14 Եւ կացեալ ամս Ճ. ետ որդոյ իւրոյ Մանիտոն ինչս եւ առաքեաց գնա Յովէայն:

15 Եւ յետ վախճանելոյն Նոյի ՈՂ ամի, երրորդ դարուն ելին որդիքն Նոյի եւ շինեցին աշտարակ յերկրին Սենայար եւ անտի խառնակեցան լեզուքն:

16 Իսկ Մանիտոն Յովէայն մինչեւ ի ծովն, որ կոչի Արեգ գաւառ, աստանօր ել: {Քանան} եւս բնակեցաւ անդ. այս Մանիտոն էառ շնորն Աստուծոյ իմաստութեան, որպէս զարուեստ աստղագիտութեան:

17 Առ սայ երթայր Նեբրովթա, առնոյր խորհուրդ ի նմանէ: Այս Նեբրովթ նախ թագաւորեաց ի վերայ երկրի իսկ իններորդ ամին չորրորդ դարուն, եւ շինեցաւ Բաբելոն մեծ, եւ թագաւորեաց ի նմա Նեբրովթ:

18 Եւ յետ այսորիկ որդիքն Քամայ արարին իւրեանց թագաւոր, յորում անունն էր Պոնդիպոս:

19 Ի Ղ եւ Թ ամին չորրորդ դարուն, յերրորդ ամի թագաւորութեան Նեբրովթա, առաքեաց արս իմաստունս յորոցն Աբելի հարտարապետս եւ երթալ առ Մանիտոն՝ ըստ յորջորջման իւրոյ:

20ա Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ Մանիտոնի եւ Նեբրովթայ:

20բ Լո՛ւր ստուգապէս, զի արք Դ թագաւորութիւնք զուգեցան՝ Եթովպացիք, Մակեդոնացիք, Հռոմայեցիք, Հելենացիք, զոր ետես Դանիէլ Դ հողման:

21 Քանգի Փիլիպպոս Մակեդոնացին առ իւր կին գՔուսիդ՝ դուստր Փաղայ արքա Եթովպացոց, յորմէ ծնաւ Աղ<ե>սանդր:

22 Իբրեւ գեղեցիկ ոմն ըստ Ոլումպիէ անուանեցաւ. սայ շինեաց զԱղեփսանդր եւ թագատրեաց ամս ժԲ:

23 Սա սպան զԴարեն եւ տիրեաց աշխարհաց եւ միատրեաց գերկիր շուրջանակի մինչեւ ի ծով, Արեգ քաղաք որ կոչի:

24 Եւ աստանօր տեսեալ ազգն պիղծոյ եւ դժուարատեսակս որոյոցն Քամայ՝ ուտէին գտողունքս եւ զամենայն զագրալի նրնիս, զհաննըս եւ զմկունս եւ զկատու <եւ> զօծս եւ զմարմինս մեռելոց ոչ թաղէին, այլ ուտէին:

25 Զայս տեսեալ Աղեփսանդր, ապայ խորհեցաւ շտալ թոյլ բնակել նոցա յերկրի սրբոս: Եւ պղծեալն նոքա զարշելի գործօք իւրեանց,

26 Խնդրեաց Աստուծոյ սրտի մտօք եւ ժողովեաց զամենեսեան զնոսա եւ զկանայս եւ զմանկունս նոցա, եւ զհետ մտեալ վարեաց զնոսա մինչեւ ի ծագս հիւսիսոյ, որոյ ոչ գոյ մուտ յարեւելից մինչեւ ի մուտս արեւու, եւ ոչ այլ ուստէք,

27 վաղվաղակի խընդրեաց Աստուծոյ: Եւ լուսա աղօթից նորս եւ հրամայեաց երկուց լեւանց, որ յորջորջեցին ցոյք հիւսիսոյ, եւ մերձեցան ի միմեանս կանկունս երկոտասան:

28 Եւ յարդարեաց անդ եւ դրունս պըղընձի եւ ձեփեաց զնա տեսակաւ ինչ անտեսանելի, զի թէ խորհիցեն լուծանել երկաթով, մի կարասցեն, եւ թէ հրով կամիցին այրել, ոչ կարասցեն:

29 Վասն զի հուր շիջուցանէ, զի բնութիւն տեսակիս այսորիկ ընդ կործանմամբ հրոյ եւ ամենայն դիւային հանապարհաց յաղթէ մտածութեանց:

30 Զայս այժմ զգարշելի ազգս շարարուեստութեամբ հարեալ եւ այսպիսի անմարդութեամբ վարժեալս խաբանեաց, զի մի կարասցեն բանալ գորունս զայս:

31 Ըստ մարգարէին Եգեկիէի⁴⁰, եթէ յատուսն յետնումն ի կատարածիս ելցեն Գօգ եւ Մագօք յերկիրն Բարայելի, որ են ազգ եւ թագատրք ԻԴ, որ են այսոմիկ. ոչ կամեցայ գրել անուանմն,

⁴⁰ Եգեկ. ԼԸ:

32 յայնժամ բացցին դրունք հիսիսոյ յանկարծակի, եւ ելցեն ազգ փակեալք ի ներուստ, եւ սասանեսցի երկիր յերեսաց նոցա, եւ ընդոստեալ մարդիկ փախիցեն յայրս եւ ի փապարս եւ <յ>անապատս ելցեն բազումք:

33 Եւ ոչ ոք իցէ, որ թաղիցէ զնոսա, քանզի ելեալքն ի հիսիսոյ ուտիցեն զմարմինս մարդկան եւ ըմպիցեն զգազանաց արիւնս:

34 Եւ ոչ կացցէ ընդդէմ նոցա երկիր: Եւ յետ ամաց ի հասանել նոցա ի քաղաքն Յոպպէ, առաքէ Տէր զգորատր իւր եւ հարցէ զնոսա սրով, եւ ի փառս սատանայ երթիցեն:

35 Ի՞նչ թագաւորք ընդ բռամբ արկեալ Աղեֆսանդրու եւ գրեալ ի կամարին, թէ յորժամ անցանէ յետին դարէն, ՊԿ ամ անկանի դոտս այս հրամանաւ Աստուծոյ:

1A. ԿԵՂԾ ՄԵԹՈՂԻՈՍ.

32 Յայնժամ ըստ մարգարէութեան Եզէկիէլի որ ասէ, եթէ յատուրս յետինս ի վախնանի աշխարհիս ելցեն Գոգ եւ Մագոգ յերկիրն Իսրայէլի ...

Այսոքիկ են Ի՞նչ թագաւորութիւնք որք են (ցանկ 22 ազգաց):

Բացցին դրունք հիսիսոյ, եւ ելցէ զօրութիւն ազգացն զորս արգելէ Աղեֆսանդր ի ծագս հիսիսոյ, որք արգելեալք ընդ դրամբքն, զոր կանգնեաց Աղեֆսանդր: Եւ տեսցեն մարդիկ եւ զարհուրեսցին. եւ փախիցեն ի լերինս եւ ի յայրս եւ ի գերեզմանս: Եւ սատակիցին բազումք, եւ ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ թաղել, քանզի ազգքն, որ ելանեն ի հիսիսոյ, ուտեն զմարմինս եւ ըմպեն զարիւնքս գազանաց: Նոյնպէս ... որպէս ապականեսցեն զերկիր, եւ ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ կեալ առաջի նոցա: Եւ յետ եօթն եւ կիսոյ ամաց հասցեն ի քաղաքն Յոպպէ: Առաքեսցէ Տէր զգորատր իւր եւ հարցէ զնոսա ի վայրկենոջ միտմ:

Այսոքիկ են Ի՞նչ թագաւորութիւնք որք են...

2. ՄԱՆԻՏՈՆԻ ՄԱՍԻՆ.

Միբայել Ասորու «Փամանակագրութիւն», էջ 11-12.

Զի յետ ջրհեղեղին ասեն՝ թէ որդի եղել Նոյի Մանսինոս (*միւս* *Թարգմանութիւն՝ Մանիտոն*) անուն, որ յայնկոյս ծովուն առ զսահմանս իւր: Եւ խնդրեաց ի հօրէն յոսկերացն Ադամայ, եւ ետ նմա զլսոունս ծնգացն ի յիշատակ: Եւ սա անեցոյց զաստեղագիտութիւն:

Մ10200 (1624, 1634, 1666), Թ. 302ա

Եւ Մանիտոն էառ յայնկոյս ծովուն զվիհակ իւր: Տա խնդրեաց ի հօրէ իւրմէ յոսկերաց Ադամա, գորս ունէին ի տապանին: Եւ ետ նմա զլսունս ծնկաց, եւ արձակեաց զնա յարեւմուտս կոյս: Սա անեցոյց զաստեղագիտութիւն, եգիտ զհաւահմատութիւն եւ զխարութիւն երեւման: Եւ ոմանմ ի սմանէ ասեն զմադիանացիսն:

3. ՍԷԹԵԱՆՔ ԵՒ ԿԱՅԷՆԵԱՆՔ.

1 Յորժամ <ել> Ադամ եւ Եւայ ի դրախտէն տակօին կոյս կային: Եւ զկնի Լ ամին յեղանելոյն ի դրախտէն Ադամ, սպայ ծնան զԿայէն եւ զԿալմանայ ֆուր նորա:

2 Եւ զկնի այլ Լ (30) ամին ծնան զԱբել եւ զԼեդորայ ֆուր նորա:

3 Եւ զկնի ճԼ (130) ամի կենացն Ադամայ սպան Կայէն զեղբայրն զԱբել:

4 Կոծային Ադամ եւ Եւայ ճ (100) ամ:

5 Եւ զկնի ԲՃԼ (230) ամին առաջի դարուն ծնան զՍէթ՝ այր սկա նմանել Ադամա:

6 Իսկ զկնի Շ (500) ամի առաջի դարուն որդիքն Կայէնի սփռեցան ընդ դասերս եղբօր իւրոյ. վասն այնորիկ տրամեցօ Ադամ յոյժ վասն խառնակման մեղաց:

7 Եւ ի Ո (600) ամի առաջին դարուն առաւել բազմացօ մեղքն եւ լ<ռ>բութիւն. անամօթաբար արձակէին կանայք ի վերայ արանց իբրեւ զանասունս:

8 Եւ եղել ճշմարտասպէս առաջի անկումն բնութեանս մերում եւ սպականութիւն Եդէմա, իսկ Պ.երրորդ (800) կենաց Ադամա ի

ապառ բազմացան մեղք եւ պոռնկութիւն որդիս Կայէնի:

9 Եւ մեռաւ Ադամ 21 (930) ամաց յառաջին դարուն. եւ ապա բաժանեցան ազգերն ի միմեանց՝ Սէթանց եւ Կայէնի, եւ բնակեցօ ի լերինս մերձ առ դրախտին:

10 Իսկ յԲ ամին երկրորդի դարուն յարեան մարդիկ չար եւ անկարգ որդոցն Կայէնի՝ որդին Ղամէֆա, որ կորն էր. սոքա գտիչ եղեն սուտ երգոց եւ պարուց եւ երգարանց⁴¹:

11 Շ.երրորդի (500) ամի ի յերկրորդի դարուն բազմացան մեղք ազգին Սէթայ. խառնակելով ընդ դասերս Կայէնի որդոցն, ծնանէին հսկայք մարդիք աննմանք:

12 Եւ ի լնույն Բ. դարուն երկրորդ ամի բարկացեալ աշխարհին վասն բազմացեալ մեղաց...

⁴¹ Հմմտ. Ծն. Դ 21:

ԿՏԱԿՔ ՅԱԿՈՒԲԱՅ

Հրատարակութիւններ

Stone (1968), pp. 264-270, Stone (1969), pp. 103-104, Stone (1991), pp. 111-123:

Ձեռագիր

Ե939:

Թուական, վայր, ծագում

Ձեռագիրն ընդօրինակուել է Մուշում, 1621 թ.:

Անշուող բնագրեր

«Կտակք ժԲ Նախահարց / Նախապետաց»:

Ծանօթագրութիւն

Աստուածաշնչում կայ Յակոբի մի կտակ. Ծն. ԽԸ 4-ԽԹ 3: Այս բնագրի վերնագրով գրուածք ընդգրկուած չէ «Կտակք նահապետաց»-ի մյուս՝ աւելի քան 70 ձեռագրերում⁴²: «Յակոբի կտակ» կոչուող յունարէն բնագիր կայ Փարիզի մի ձեռագրում *Coislín. 169, ժԲ դ., թ. 5ա-բ* (հատուած Ծն. ԽԹ-ից): Գոյութիւն ունի նաեւ նոյն վերնագրով արաբերէն, եթովպերէն ու, հաւանաբար, ղպտերէն մի ուրիշ երկ: Այդ երեք լեզուներով բնագրերում «Յակոբի կտակ»-ը հետեւում է Աբրահամի եւ Իսահակի յայտնի պարականոն կտակներին, որոնք կան նաեւ հայերէն:

Որոշ շափով նմանատիպ գրուածք է յունարէն «Յակոբի օրհնութիւն»-ը, որ *Athos Kouitl. 39* ձեռագրում հետեւում է «Կտակք ժԲ նահապետաց»-ին (այն համապատասխանում է Ծն. ԽԸ 8-Ծ 26-ին):

⁴² Տե՛ս Michael E. Stone in collaboration with V. Hillel (2012), *The Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs: Edition, Apparatus, Translation and Commentary* (Hebrew University Armenian Studies 11; Leuven: Peeters):

Ծն. ԽԷ 29-ԽԹ 27-ի մի համառօտ նոր յունարէն վերապատում կայ Բուխարեստի Ակադեմիայի գրադարանի՝ ԺԸ դարի Gr. 580 ձեռագրում (թ. 341ա-բ): Այսպիսով, նշուած բնագրերը լրացնում են կամ «Կտակք ԺԲ նահապետաց»-ը, կամ էլ Աբրահամի եւ Իսահակի կտակները:

Երզնկայի Աստուածաշնչում (Ե1925) «Կտակք ԺԲ նահապետաց»-ի սկզբում կայ մի նստած ու ձեռքերում փաթոյթ պահած ձերունու պատկեր: Դա, ըստ Նորայր Պողարեանի, հաւանաբար Յակոբն է:

Ուրեմն՝ Ե939-ի «Կտակք Յակոբայ» վերնագրով բնագիրը, որ առնչում է «Կտակք ԺԲ նահապետաց»-ի հետ, այլուր չի հանդիպում: Այն բաղկացած է Ծն. ԽԷ 27-Ծ 26-ից քաղուած հատուածներից: Արեւելեան լեզուներով բոլոր նմանատիպ բնագրերը կապուած են Ծննդոց գրքի վերջին գլուխների հետ: Ներկայացուող գրվածքը պէտք է համեմատել Ծննդոց գրքի հին յունարէն տարբերակի եւ Ա. Զեյթունեանի հրատարակած գրաբար բնագրի հետ⁴³:

Բնագիր

ԿՏԱԿՔ ՅՈԿՈՒԱՅ ՆԱՀԱՊԵՏԻՆ ՅՈՐԺԱՄ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԷՐ
Յակոբ նահապետն վախճանիլ յԵգիպտոս:
Ծն. ԽԷ 27-30, ԽԸ 1-22, ԽԹ 1-32, Ծ 1-24:

⁴³ John William Wevers (1974), *Genesis* (Septuaginta: Vetus Testamentum Graece, 1, Van den Hoek & Ruprecht: Göttingen); Ա. Զեյթունեան (1985):

ՄԱՀՔ ՄԱՐԳԱՐԻՒՑ

Հրատարակութիւն

Stone (1982), pp. 129-157:

Ձեռագրեր

Ե1B (1418), Երուսաղէմ,

Ե154C (1737), Երուսաղէմ,

Ե282 (1331),

M1500 (1271-1288), Ժողովածու, Այրիվանք,

BnF arm 110 (1194), Տօնական,

Երուսաղէմի երեք ձեռագրերը հաղորմատիրներ են:

Բերուող բնագրերը համընդհանուր են հետևեալ ձեռագրերում.

Նաթան Ե1B, էջ 599, Ե154C, էջ 1320, Ե282, էջ 66, BnF arm 110, ք. 451բ-452ա,

Եղիա Ե1B, էջ 601-2, Ե154C, էջ 1323, Ե282, էջ 87, Մ1500, ք. 362ա, BnF arm 110, ք. 469ա-բ,

Եղիսէ Ե1B, էջ 760, Ե154C, էջ 1424, Ե282, էջ 87, Մ1500, ք. 362ա, BnF arm 110, ք. 462ա,

Ջաֆարիա Ե1B, էջ 733, Ե282, էջ 580, Մ1500, ք. 363ա, BnF arm 110, ք. 459ա,

Երեք մանկունքն Մ1500, ք. 363ա,

Մովսէս Մ1500, ք. 363ա,

Հեղի (Սեղում) Մ1500, ք. 363ա,

Յովատ Մ1500, ք. 363ա,

Ջաֆարիա, հայր Յովհաննու Մկրտչի Մ1500, ք. 363ա:

Սրանցից Նաթանի, Եղիայի, Եղիսէի, Ջաֆարիայի (1), Հեղիի (Սեղում) ու Յովատի մասին բնագրերը կան նաեւ յունարէն: Միւսները միայն հայերէն են:

Չորս մեծ և տասներկու փոքր մարգարէների վարքեր հաճախ կարելի է գտնել Աստուածաշնչի ձեռագրերում⁴⁴:

⁴⁴ Տե՛ս Շահէ Անէմեան, *Յուցակ Աստուածաշունչ մատենի հայերէն ձեռագիրներուն* (Լիզպոն, Գալուստ Կիլպէնկեան հիմնարկութիւն, 1992), «Յուցակներ»:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Այստեղ ներկայացնող բնագրերից ոչ մէկը չկայ Յովսէփեանցի «Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց»-ում: Եղիայի, Եղիսէի եւ Նաթանի մասին հատուածներն առկայ են «Յայսմաւորք»-ում⁴⁵:

Մովսէսի վարքի մասին տե՛ս Michael E. Stone (1974), “Three Armenian Accounts of the Death of Moses”, in *Studies on the Testament of Moses: Seminar Papers*, ed. G.W.E. Nickelsburg (SBLSCS 4, Cambridge MA: Society of Biblical Literature), pp. 118-121, Stone (1991), pp. 54-57:

Թուական, վայր, ծագում

Երկը հին է եւ հանդիպում է վաղ ասորերէն ու յունարէն ձեռագրերում: Միայն հայերէն գոյութիւն ունեցող հատուածներն անթուական են, եւ հնարավոր չէ պարզել՝ դրանք ինքնուրո՞յն են, թէ թարգմանական:

Առնչուող բնագրեր

Կան մարգարէների անունների բազմաթիւ ցանկեր եւ «Անուանք եւ գործք եւ մահ սրբոց մարգարէիցն» վերնագրով մի երկ (տե՛ս ստորեւ):

Բնագրեր

1. ՄԱՀ ՆԱԹԱՆ ՄԱՐԳԱՐԷԻ

1 Սա էր մարգարէ յաւուս Դաւթի ի ցեղէն Ղեւ<ե>այ:

2 Եւ ծնաւ ի Գաբաւոնի. եւ նա ուսոյց Դաւթի զարէնս Տեառն: Եւ գիտացեալ, եթէ ի Բերսաբէէ մեղանշելոց է Դաւիթ, փութացաւ զալ եւ պատմել նմա, <զի> զգուշացի յանաւէնութենէն:

3 Եւ խափանեաց զնա Բելիար, քանզի մինչդեռ գայր յԵրուսա-

⁴⁵ Տե՛ս G. Bayan (1924), *Le Synaxaire arménien de Ter Israel* (Patrologia Orientalis, 18; Paris: Firmin-Didot), pp. 750-751՝ Եղիա, pp. 584-585՝ Եղիսէ, pp. 147-148՝ Նաթան. այստեղ բերուած բնագրերը Bayan-ից չեն:

ղէմ, եգիտ ի ճանապարհին մեռեալ մի մերկ՝ սպանեալ յոմանց:

4 Եւ մերկեցեալ զհանդերձս եւ արկեալ ի վերայ նորա, մնաց անդ թաղել մեռեալն եւ շժամանեաց գալ առ Դաւիթ:

5 Եւ ի գիշերին յայնմիկ արար Դաւիթ զմեղսն:

6 Եւ գիտացեալ մարգարէն հոգովն, դարձաւ եւ սգայր զամենայն ատուսն:

7 Եւ իբրեւ սպան զՌուիայ զայր նորա, առաքեաց զնա Տէր յանդիմանել զԴաւիթ:

8 Քանզի ետես Աստուած զՆաթան, զի սգայր եւ ասէր, թէ «Ինեւ եղև ամբարշտութիւն նորա»:

9 Հայեցաւ Տէր ի նեղութիւն նորա եւ ասէ ցնա. «Վասն զի <Բեւ> համարիս զվերն, եւ <Բեւ> բժշկութիւն լիցի»:

10 Արդ յարուցեալ յանդիմանեցես զնա ի ծածուկ եւ արար յայնպէս, որպէս հրամայեաց նմա Տէր:

11 Եւ ծերացեալ նորա ի բարտոբ ծերութեան՝ ննջեաց եւ թաղեցաւ իւրում:

2. ՎԱՍՆ ԵՂԻԱՅԻ, ԹԷ ՅՈՐԹԷ ՅԵՂԷ ԷՐ

1 Եղիա էր Թեզքացի <յԱրաբացոց> ի <ցեղէ> Ահարոնի եւ բնակէր ի <Գաղաադ>, քանզի Թեզքի <տուրբ> էին քահանայիցն:

2 Եւ յորժամ ծնաւ Եղիա, ետես մայր նորա Սոբոբա, զի արբ սպիտակք ողջագորէին զնա

3 Եւ ի հրեղէն խանձարուս պատէին զնա, եւ բոց հրոյ տային նմա ուտել,

4 Եւ եկեալ հայր նորա Ասու, պատմեաց զայն յերուսաղէմ:

5 Եւ ասէ ցնա հրաման Տեառն. «Մի՛ երկնշիր. <քանզի> եղիցի բնակութիւն նորա ի լոյս,

6 Եւ բան նորա ի կշիռ, եւ կեանք նորա ընդ հրեշտակս, եւ նախանձ նորա հանոյ Տեառն,

7 Եւ դատեցէ զԻւրայել <սրով եւ հրով>»: <Եւ վերացաւ Եղիայ շարժմամբ եւ հրեղէն կտաւ յերկինս:>

3. ՄԱՀ ԵՂԻՍԷԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻ

1 Սա էր յԱբելմաուպայ ի ցեղէ Ռոբենի:

2 Առ սովաւ եղեւ նշան, քանզի յորժամ ծնաւ ի Գաղգաղայ ե-
րինջն <նսկի>, որ ի Բերթի կանգնեաց Ռոբովամ:

3 Այնչափ մեծ գոչեաց, մինչեւ լսելի <լինել> ձայնի նորա յԵ-
րուսաղէմ:

4 Եւ լուեալ քահանայապետին <ի ձեռն յայտնութեանն>՝ ա-
սաց, եթէ «Մարգարէ ծնաւ այսաւ մեծ յԻսրայէլի, որ քակեսցէ
զդրաւշտաւս եւ զամենայն ծովածոյս»:

5 Մ1500 — Եւ շատ մարգարէացեալ եւ մեծամեծս ցուցեալ
սքանչելիս ննջեաց:

Միւս ձեռագրեր — ննջեցէ. եւ մեռաւ եղիսէ ի բարիոք ծերու-
թեան եւ թաղեցաւ ի Սամարիա:

4. ՄԱՀ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ՄԱՐԳԱՐԷԻ [1]

1 Սայ էր յԵրուսաղէմ երկրորդ Յուդայէ քահանայէ, զոր սպան
Յովաբազ արքայ մերձ առ սեղանն՝ հեղեալ զարիւն նորա ի տան
Դաբիրայն, ի մէջ բեմին:

2 Եւ առին զնա քահանայքն եւ թաղեցին առ հարս իւր:

3 Յայնմհետէ ոչ <լինէին> նշանք անագիւնք ի տանարիւն, եւ ոչ
կարէին քահանայքն տեսանել զտեսիլ հրեշտակացն Աստուծոյ,

4 եւ ոչ տալ հրաման ի Դաբիրային, եւ կամ հարցանել զԵ-
փուտն,

5 եւ ոչ տալ պատասխանի ժողովրդեանն յայտնութեամբ, իբ-
րեւ զառաջինն:

5. ՄԱՀ ՀԵՂԻ ՈՐ ԵՒ ՍԵՂՈՒՄ

1 Սա ծնաւ ի Սելով քաղաքի, այն որ էր յառաջ խորան Տեառն,

2 եւ Սելոն կոչեցաւ Հեղի ըստ անուան քաղաքին:

3 Այն Հեղի ի սկզբան քահանայութեան իւրոյ մարգարէացաւ
վասն Սողոմոնի, թէ ընդդիմացի Տեառն յաղագս կանանցն

4 խտառեցուցանել զսիրտ նորա յԱստուծոյ: Եւ վասն Ռոբո-
վամա որոյ Նաբա ասաց,

5 Եթէ նենգութեամբ գնասցէ ընդ Տեանն եւ ընդ Իսրայելի:

6 Եւ ետես զոյգս եզացն իգաց, որ կոխէին զժողովուրդն եւ յարձակէին ի վերայ քահանայիցն, եթէ անցցէ Սաղոմոն գարիւնաւն Տեանն:

7 Զայն նախ ասաց Հելի եւ մեռաւ ի ծերութեան ոչ բարիոք եւ թաղեցաւ ի կաղնի Սելոնի:

6. ՅՈՎԱՏ

1 Յովատ էր ի Սամարիան:

2 Սա է, զոր երեկ առիւծն եւ սպան զնա, վասն զի ստունկանեաց Տեանն:

3 Սա էր, որ յանդիմանեաց զՅերեբովամ վասն կոռցն եւ ոսկի երինջոցն:

4 Եւ թաղեցին զնա ի Բեթելի ի գերեզման սուտ մարգարէին, որ խաբեաց զնա:

7. ՄՈՎՍԷՍ

1 Հրեշտակն Տեանն եկն առ Մովսէս եւ ասէ. «Գիտեմ, զի գերկրաւորս բազումս շահեցար. այժմ եհաս քեզ դառնալ յերկիր, ուստի առաք»:

2 Պատասխանի ետ մարգարէն լալով եւ ասէ. «Աղէ հարց զմարմին, եթէ թողու զհոգիս»:

3 Սաստեաց ի նա հրեշտակն եւ ասէ. «Ոչ լինանիս ի խրատու Տեանն»:

4 Ասէ մարգարէն. «Բերան իմ ընդ Աստուծոյ խաւսեցաւ, եւ աչք իմ զոյս Աստուծոյ ետես, եւ քիւմք իմ զհոտ անուշութեանն հոտոտեցաւ, եւ ականջ իմ զբարբառ փրկչին լուան, եւ զձայն հոգոյն սրբոյ. եւ զիա՛րոյ հանես զհոգի իմ»:

5 Եւ ասէ ցնա հրեշտակն. «Ե՛կ ի լեռն Նաբաւ»: Եւ գնաց ընդ նմա, եւ ասէ նա. «Բա՛ց զբերանդ»: Եւ ընդ բանալն աւանդեաց զհոգին:

6 Եւ ասէ. «Ո՛հ զի քաղցր է երկնատրս այս, քան զմեղու խորիսիս»:

8. ԵՐԵՔ ՄԱՆԿՈՒՆՔՆ

1 Երեք մանկունքն, որ ոչ այրեցան ի հնոցին յառաջին ամի թագաւորութեանն Կիրոսի, կոչեցեալ զնոսա եւ հարկէր թողոյ զարէնս հայրենիս:

2 Եւ լուեալ Միսակէլէ պնդագոյն պատասխանի, հրամայեաց գլխատել զնոսա՝ սկսեալ ի կրտերոյն:

3 Եւ առեալ ազգականաց նոցա եղին ի միասին եւ յարեցան գլուխքն ընդ մարմինս իւրեանց.

4 եւ թաղեցին յապարանսն Նաբոք<դոնոսորի>:

5 Եւ յետ ժամանակի յայտնեցան, եւ իշխան մի բարեպաշտ, Մազլուքա անուն, երեւ ի Կողթն գաւառ:

9. ԶԱՔԱՐԻԱ [2]

1 Զաբարիա՝ որդի Բարեթիա, որ սպան Յովատ արքայ:

2 Ի Մնացորդս յիշէ, թէ հրամանաւ Յովատու ժողովուրդն քարկոծեաց Զաբարիա՝ որդի Յովատեա,

3 իսկ ի մատեանս Հրեից գտաք, թէ ժողովուրդն քարկոծեաց զԵրեմիա եւ զԶաբարիա՝ որդի Բարեթիա:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՒ ԳՈՐԾՔ ԵՒ ՄԱՀ ՍՐԲՈՅ ՄԱՐԳԱՐԷՅՆ

Հրատարակութիւն

Stone (1982), pp. 158-173:

Ձեռագրեր

Մ562 (1711-ից առաջ), ժողովածոյ, ք. 28բ-30ա⁴⁶,
BnF 198 (1708), ժողովածոյ՝ թարգմանուած լատիներէնից, էջ
41-44⁴⁷:

Թուական, վայր, ծագում

Այս բնագիրը թարգմանութիւն է լատիներէնից:

Առնչուող բնագրեր

«Մահճ մարգարէից» (տե՛ս վերը), «Անուանք մարգարէից» (տե՛ս ստորեւ):

Բնագիր

Ա. <Ե>սայի որդի Ամովսայ մարգարէացաւ ի ժամանակս Կա-
ղամայ Ա. քանայ, Եգեկիայ արքայիցն Յուդայ, եւ Մանասէի, յորմէ
սղոցեալ եղեւ ընդ մէջ, թէպէտ ազգական էր, այլ վասն նախա-
տանացն, զոր տայր Եսայիեաս արքային. եւ եղեւ այս աշխարհիս
ՎՄԿ (3,260) ամին, յառաջ քան զԺնունդն Քրիստոսի էՃ (500) ա-
մին:

Բ Երեմիայ որդի Քեղկեա սկսաւ մարգարէանալ յերեքտասան
ամի թագաւորութեան Ովսիա արքայ Յուդայ. եւ մարգարէացաւ
ԽԱ ամ, բաց ի ժամանակէն, որ կայր յեգիպտոս: Եւ յետոյ ի տե-
ղին մարգարէացաւ՝ ասելով, թէ իւրեանց ժամանակին կոոց բա-

⁴⁶ *Մայր Յուցակ*, և. Բ, էջ 1271:

⁴⁷ Raymond H. Kévorkian et al. (1998), *Manuscripts arméniens de la Bibliothèque nationale de France: Catalogue* (Paris: Bibliothèque Nationale & C. Gulbenkian Foundation), pp. 765-766.

գինքն ի վայր անկանին, յորժամ կոյս մի ծնանի, վասն որոյն ֆահանային գաղտաբար ի տան բագնեացն պաշտեցին պատկեր մի կուսի, որ մանուկ մի ունի ի գրկի: Զոր տեսեալ Երեմիայ, զկուսի պատկերն պաշտելով ոչ առնէին կոապաշտութիւն, նա նախատեսաց զնոսա՝ Աստուծոյ զժողովուրդն: Եւ ինքն Երեմիայ այս պատճառին ֆարկոծեցաւ ի ժողովրդէնէն⁴⁸:

Գ Բարոյք որդի Ներիա ծանեալ մարգարէացաւ յամս Յովակիմայ արֆայի Յուդայ. եւ էր աշակերտ եւ դպիր մարգարէին Երեմիայ: Սա գրեաց զիրք մի, որ ոչ ընդունին Հրեային եւ ոչ ընթեռնուն: Սա գրեաց զգիրս Երեմիայ եւ ետուր Յովակիմայ արֆայի: Եւ արֆայն այս մարգարէին <ընդ> Երեմիայի բագում շարշարանս ետուր եւ զգիրսն այրեաց, զի գրեալ կայր ի գիրսն աներումն յերուսաղէմի ի ձեռաց Բաբելացոց արֆային:

Գ Եգեկիէլի որդի Բուծայ՝ ընկեր Երեմիայի, ապա այլ մատաղ գոլով հասակաւ եւ մեծ մարգարէ. եւ տարան ի գերութիւն ընդ Յովակիմայ ի Բաբելոն: Սա մարգարէացաւ Քաղդէացոց զաներն յերուսաղէմի եւ, աղօթիւք զՔոբար գետն պաղ կապեալ, որ որդիքն Իսրայէլացոց փախեան ի վերայ նորա: Եւ Քաղդէացոցն բարկացեալ՝ զհետ մտին, եւ ընկղմեցան ի գետն եւ կորեան: Եւ նախատանացն ի Գանիմէ ջհտէ եղեւ ֆարշեալ յագի ձիոյ ի վերայ ձիանց եւ դժուարին ապառաժաց, մինչեւ կոտորեալ յամենայն անդամոցն: Եւ այսպիսի շարշարանօք կատարեցաւ եւ թաղեցաւ ի գերեզմանն Մելփսեղեայ ֆահանայի, որ է Սեմ որդի Նոյի:

Ե Դանիէլ՝ անուանեալ Պաղտասար, տարեալ ի Նաբուգոդոնոսոր արֆայէ ի Բաբելոն ընդ Յովակիմայ ի գերութիւն: Եւ վասն առաւել իմաստութեանն եւ մարգարէական հոգւոյն եղեւ պատուեալ արֆայէն, բարձրացեալ ի բարձրագոյն աստիճան, զարդարեալ ի պէսպէս զարդա: Եւ յետոյ, որ աներեցաւ Բաբելացոց թագաւորութիւնն ի Դարեհէ՝ որդոյ Աստիճէին, տարեալ ի Մար<աց>⁴⁹, եւ այն արֆայէն պագուեցաւ ի բագում պարգեաց: Եւ

⁴⁸ Տե՛ս. Երեմ. ԺԱ. 37:

⁴⁹ Մի բանավոր զրոյցում Ն. Պողարեանն առաջարկել է ուղղել՝ մարացեաց:

վասն առաւել նախանձու թշնամեացն յայն արհայէն եղեալ եղև ի գուբ առուծուցն: Եւ հանեալ անտի առանց վնասու՝ ազատեաց անտի գՇուշան՝ կիմն Յովակիմայ ի սուտ եւ անիրաւ ցանկացողաց ալետրացն: Եւ յետոյ ի Դէպէդօնայ քաղաքին Մարագաց⁵⁰ միջի վախճանեցաւ.

Զ Յովսէ որդի Պէլերալին եղև ի ժամանակս Եսայեան: Եւ սկսաւ մարգարէանալ ի ժամանակս Երոբովամայ⁵¹՝ արհային Իսրայէլի: Մարգարէացաւ Քրիստոսի երրորդ ատուր յարութեանն:

Է Յովէլ որդի Բադուէլի⁵² մարգարէացաւ վասն Քրիստոսի եւ վասն Հոգոյն Սրբոյ: Եւ յորում ժամանակի լինելն ոչ է յայտնի Հրէիցն, այլ կարծօք ասեն, թէ մարգարէացաւ վասն մեծ սովոյն ի ժամանակին Ովրամայ որդոյ Աբայբու արհայի Յուդայ եւ Մանասէի արհային⁵³:

Ը Ամովս էր ինքն հովի⁵⁴ ռամիկ արանց հասարակաց եւ յանկարծ ի հրաշիցն Աստուծոյ եղև մարգարէ: Եւ մարգարէացաւ բանս բազումս, եւ ընկերակից Ովսէի: Եւ ընդ այլ մարգարէից նախատէ զմեղատուրս եւ յորդորէ յապաշխարութիւն, քարոզէ զՔրիստոսի յարութիւնն: Եւ մարգարէացաւ մօտ ազգին Իսրայէլի⁵⁵, եւ յետոյ մարգարէացաւ ժ ազգին եւ ի վերջն՝ դէմ ազգին Յուդայի եւ ընդդէմ տաճարին⁵⁶:

Թ Աբդիու էր ազգէն Սիկեմայ, ծնեալ ի դաշտին Բէթագարայ, աշակերտ Եղիայի, յիսնապետութենէ եղև մարգարէ⁵⁷: Եւ մարգարէացաւ վասն Քրիստոսի ընդդէմ ժողովրդեանն եւ յետ մեռելոյն թաղեցաւ ի Սամարիա ի գերեզմանին Եղիսէի:

⁵⁰ Տե՛ս նախորդ ծանօթագրութիւնը:

⁵¹ Ովսէ Ա. 1:

⁵² Յովէլ Ա. 1:

⁵³ Տե՛ս Գ Թագ. Ը 1:

⁵⁴ Ամովս է 12-17:

⁵⁵ Ամովս Ա. 1-Բ 3:

⁵⁶ Ամովս է 12-17:

⁵⁷ Գ Թագ. ԺԸ:

Ժ Միփիա յազգէն Եփրայիմայ, ծնեալ ի Մերանդն⁵⁸. սա եղեւ ի ժամանակս Ովսէի եւ Ամովսայ: Մարգարէացաւ վասն թագաւորաց եւ վասն ֆահանայից եւ ի դէմ սուտ մարգարէից, եւ ի յերոբովամայ որոյոյ Աֆայաբու ձգեալ եղեւ ի բարձրագոյն լեռնէ ի վայր:

ԺԱ Նատւմ էր ընկեր Յովելեայ. մարգարէացաւ վասն Նինուէի ֆաղափն եւ աւերման Ասորոց⁵⁹:

ԺԲ Ամբակում, որ ասաց վասն Քրիստոսի գալստեանն, մարգարէացաւ ի վերայ Նաբուգոդոնոսորայ: Եւ այս մարգարէն, որում վկայէ սուրբն Երոնիմոս, թէ տարաւ զկերակուրն ի գուրն առիւծուց:

ԺԳ Սովիոնիա՝ որդի Քուսայ. մարգարէացաւ ընկեր իւր մարգարէն Երեմիայ:

ԺԴ Անգեայ յետ դառնալոյն ազգին Իւրայելի ի գերութենէն Բաբելոնի, մարգարէացաւ Զօրաբաբելի որոյոյ <Սաղաթիելի> արֆայի Յուդայի⁶⁰ եւ Յեսուայ յորոյ Յովսեդեկին ֆահանայապետի մեծի գնորոգումն տանարին, որ եղեւ յերկրորդ ամի Դարեհի Մարաց արֆայի:

ԺԵ Զաֆարիա որդի Բարափա, ընկեր Անգեայ. նմին նման մարգարէացաւ, {եւ} եւ զսա սպանին առաջի տանարին, եւ սպաննօղն էր Եատայ արֆայ Իւրայելի: Ոմանք ոչ զայս ասեն, այլ Զաֆարիայ ֆահանայապետին. եւ եղեւ այս ի թիւ ՎՃԴ (3,104) աշխարհին⁶¹:

ԺԶ Մաղափիայ՝ ծնեալ ի Հրէաստան ի Սովիմ⁶² յետ դառնալոյ ազգին Իւրայելի, եւ մարգարէացաւ ի ժամանակս Արդասէրն

⁵⁸ Միփիայ Ա. 1:

⁵⁹ Նահ. Ա. 1:

⁶⁰ Անգեայ Ա. 1:

⁶¹ Շփոթուած են մարգարէ Զաֆարիա բեն Բերափա բեն Իդդոն (որդի Բարափեայ, որոյոյ Ադդովայ [տե՛ս Զաֆ. Ա. 1]) եւ ֆուրմ Զաֆարիա բեն Յենոյդան (Յուդայեանց. վերջինս սպանուել է Տանարում [տե՛ս Բ Մնաց. ԻԳ 20-22]):

⁶² Գ Թագ Ա. 1:

Պարսից արքային եւ ի ժամանակս եզրի եւ Նեյեմի քահանայապետիցն: Եւ այնչափ գեղեցիկ էր կերպարանօք, որ եւ հրեշտակ կոչեցաւ ի ժողովրդենէն:

Ժէ Յունան որդի Ամաթայ մարգարէացաւ ի ժամանակս Երուբովամայ: Սա այն տղայն էր, որ ի սովոյն <ժամանակին> մեռաւ, զոր մարգարէն Եղիա յարոյց ի մեռելոց՝ զորդի այրուն ի Սարեփայ⁶³ Սիդոնացոցն:

<ԺԸ> Կան եւ այլ բազում մարգարէք, որպէս Նաթան եւ Ագապա, Յոբ, Եղիսէ, Դաւիթ, Սողոմոն, Եղիա, Սամուէլ, Յեսու, Սադակ, Սաղամոս եւ մեծ Մովսէս: Վասն սոցա իւրեանց գիրսն իմանաս զորպիսոսին իւրեանց:

<ԺԹ> Թիլեմա⁶⁴ շիգլաբէն՝ կոապաշա որդի Նեբդունէի մարգարէացաւ՝ Բապիֆէմօյին, թէ Ուլիսէն զիւր աչքն պիտէր հանէր: Վերջ վասն մարգարէից ասացեալ:

⁶³ Տե՛ս Գ Թագ Ժէ:

⁶⁴ Սա կիկլոպ Պոլիփեմոսի՝ Պոսեյդոնի (Նեպտունի) որդու անուան աղաաղում է. նրան կորացրեց Ողիսեսը. տե՛ս Հովմերոս, «Ողիսական», 9: Այս պատմութիւնը կարելի է գտնել նաեւ Վերգիլիոսի «Էնէական»-ում (3) ու Օվիդիոսի «Վերպարանապոխոսքիւններ»-ում (13.750-768):

ԱՆՈՒԱՆՔ ՄԱՐԳԱՐԷՑՑ

Հրատարակութիւններ

1. Բարսեղ Սարգիսեան (1898), *Ուսումնասիրութիւնք Հին Կտակարանի Անվաւեր գրոց վրայ* (Վենետիկ, Ս. Ղազար), էջ 257–258,
2. Stone (1982), p. 174. ստորեւ համեմատուած են նաեւ այլ ձեռագրեր,
3. Stone (1982), p. 175,
4. Ա. Մաթեվոսյան (1997), *Մատեան գիտութեան եւ հասարակ Դաւթի քահանայի* (Երեւան, Նաիրի), էջ 335–362:

Ձեռագրեր

1. Վ176 (ԺԴ դ.), Ոսկեփորիկ, Յուցակի թիւ 244, հ. 2, թիւ 635,
2. Մ533 (1660), Քերականութիւն, թ. 234ա-բ⁶⁵: Այս եւ յաջորդ բնագրի տարբերակներն անտիպ ձեռագրերից են. Մ268⁶⁶, Մ537⁶⁷, Մ682⁶⁸: Մէկ այլ ընդօրինակութիւն կայ Մ8494, թ. 241բ-ում, բայց բնագիրը խոնաւութիւնից վնասուած է և հիմնականում անընթեռնելի:
3. Մ533 (1660), Քերականութիւն, թ. 234ա-բ,
4. Մ1500 (1271-1288), Ժողովածոյ. մարգարէների անունները բերել ենք ըստ թ. 361բ-363ա-ի⁶⁹,
5. Մ2679 (981), թ. 231ա-245բ. մարգարէների անունների հերթականութիւնն՝ ըստ «Վասն մարգարէից եւ թէ որպէս

⁶⁵ Մայր Յուցակ, հ. Բ, 1170:

⁶⁶ Մայր Յուցակ, հ. Ա, 1134:

⁶⁷ Մայր Յուցակ, հ. Բ, 1177:

⁶⁸ Մայր Յուցակ, հ. Գ. էջ 309, 9բ:

⁶⁹ Մ1500-ում, ըստ մեր ունեցած լուսանկարի, այս բնագրի վերջին պարբերութիւնն անընթեռնելի է: Ձեռագրի մասին տե՛ս Շահէ Ահեմեան, *Յուցակ Աստուածաշունչ մատենի հայերէն ձեռագիրներուն* (Կիզպոն, Գալուստ Կիվպլէն-Էտան հիմնարկութիւն, 1992), էջ 63-67:

վասն Քրիստոսի պատմեցին» գրուածքի: Այս երկար բնագիրն առկայ է Մ2769-ում (Դաւիթ ֆահանայի ձեռագրում. 981 թ.) եւ ներառում է «վարք» ու ընդարձակ ֆննարկում: Կան նաեւ մարգարէների այլ ցանկեր, որոնք մենք հրատարակելու ենք մօտ ապագայում:

Թուական, վայր, ծագում

Այս նիւթը համապատասխանում է հետեւեալ հրատարակութեան յունարէն ցանկերին. *Th. Schermann (1907), Prophetarum Vitae Fabulosae Indices Apostolorum Discipulorumque Domini Dorotheo Epiphanio Hippolyto Aliisque Vindicata (Leipzig: Teubner), pp. 1-3:*

Առաջին բնագիրը հաւանաբար թարգմանուել է լատիներէնից:

Առնչուող բնագրեր

Տէս վերը՝ մարգարեների մասին բնագրերը:

Ծանօթագրութիւն

Աւելի քան մէկ դար առաջ հրատարակուած սոյն բնագիրն ընդգրկում ենք յայտեղ, որովհետեւ այն մաս է հինկտակարանային մարգարէների հետ կապուած անուանաբանական ու վարքագրական նիւթի և հիմնականում վրիպել է բանասէրների ուշադրութիւնից:

Մարգարէների այս հերթականութիւնը կարելի է գտնել «Մահք մարգարէից»-ի Մխիթար Այրիվանեցու յայտնի ձեռագրում ընդգրկուած ընդօրինակութեան մէջ:

Բնագրեր

1. Պարտ է գիտել, թէ յորում ժամանակի եղել ժՖ մարգարէին:

Յովսէ՛ ի սկսման ժՖիցն՝ ի ցեղէն Խսաֆարայ, յաւուրս Ոգիայի եւ Յովաթամու, եւ Աֆազու եւ Եգեկիէլի⁷⁰:

⁷⁰ Հաւանաբար աղաւաղուած է. պէտք է լինէր Եգեկիայ:

Ամովս՝ ի ցեղէն Զաբուղոնի, յատուս Ոզիայ արքայի Հրէաստանի, եւ յատուս Յովաթամայ որդոյ Յովասայ արքայ Հրէաստանի, Բ ամօք յառաջ քան զգեանաշարժ Երուսաղէմի⁷¹:

Միփիաս՝ ի ցեղէն Եփրեմի, յատուս Յովաթամայ եւ Աֆագու եւ Եզեկիայ թագաւորաց Յուդայի՝ ի վերայ Սամարիայ:

Յովել՝ ի ցեղէն Բենիամինի, յագարակէն Բետաբրովթ{ր}այ, յատուս Եզեկիայ արքայի Յուդայ:

Աբդիաս՝ ի Սուֆեմայ, եւ թէ յորմէ ցեղէ, չէ գրեալ, այլ զի երրորդ յիսնապետ էր Աֆաբու. սա էր աշակերտեալ Եղիայի:

Մարգարէացաւ Յունան ի Կարիաթմու(ղ), որ է մերձ յԱզովտոս, եւ սա յատուս Եղիայի արտաքս ելեալ ի կիտէն, չոքաւ քարոզել ի Նինուէ:

Նատում էր յեղկեսեայ՝ յայնկոյս Յորդանանու, ի ցեղէն Շմաւոնի:

Ամբակում եւս ի նոյն ցեղէ . . . քարայ, եւ էր սա յատուս գերութեան Բաբելացոց, որ եւ տարեալ զճաշն յԵրուսաղէմէ ի Բաբելոն Դանիէլի ի միում վայրկենի, հրեշտակաւ Աստուծոյ, մինչ էր նա ի գոլբն առիծուց:

Իսկ Սոփոնիաս եւս ի նմին ցեղէ յագարակէ Սարաթայ, եւ մարգարէացաւ սա նախ քան զգերութիւն Երուսաղէմի յատուս Յովսիայ արքայի, յորում եւ Երեմիաս, յերեքտասան ամին Յովսիայի բարեպաշտի:

Անգէաս էր ի ցեղէ Ղեւեայ, եւ ծնաւ ի Բաբելոն. մինչ մանուկին էր, եղև դարձն ի Բաբելոնէ յԵրուսաղէմ, եւ մարգարէացաւ վասն դարձին եւ շինութեան տանարին:

Զամարիա եւս յագգէ Ղեւեայ, ծնեալ ի Գադդի յերկիրն Քաղդէացոց. սա մարգարէացաւ եւս վասն Յովսեդեկեայ, թէ ծնցի նմա որդի Յեսու եւ քանաւայասցի Աստուծոյ, յարիմակ ճշմարիտ քանաւայապետին:

Մաղափիա յետ դարձի գերութեանն ծնանի ի Սովփերտ յագգէ Ղեւեայ. սա թարգմանի հրեշտակ, զի անարատ էր եւ վայելուչ

⁷¹ Ամովս Ա. 1:

տեսլեամբ:

Այստիկ ի մի գիրս բովանդակեալք երկոտասան անուանքն. քէպտա եւ ոչ ի միում ժամանակի մարգարէացան սոքա, այլ զի համաձայնք եւ խորհրդականք են, ըստ երկոտասան որդոցն Յակոբայ, եւ նոյնքան գլխաւորք առաքելոցն Քրիստոսի՝ ի չափս երկոտասան կենդանակաց աստեղատանցն եւ նոյնքան ժամուց հասարակարէիցն զուգմանց:

Իսկ առանձնակ այստիկ.

Եսայի՝ որդի Ամոքսայ, ի ցեղէ Յուդայ եւ ի գեղջէ Թելուայ:

Երեմիաս՝ յԱնաթովթայ, եւ ի ցեղէ ֆահանայից:

Եզեկիել՝ ի Սարիւրայ, ի ֆահանայիցն:

Դանիէլ՝ ի ցեղէ Յուդայի, յիշխանացն ի թագաւորական սպասաւորութենէն:

Նաթան մարգարէ յաւուրս Դաւթի, ի ցեղէ Ղեւեայ:

Իսկ Հեղի, որ ի Սելովն ծնալ՝ ի Սելով ֆաղափի, ուր եւ խորանն Տեառն հարաւ զառաջինն ի մուտս երկրին. եւ սա ֆահանայ ի ֆահանայիցն անաթի:

Յովաս մարգարէ՝ ի Սամարիայ. սա էր զիր երեկ առիւծն եւ սպան ի հանապարհին, զի ստուգանեաց Աստուծոյ:

Մեծն Եղիաս էր ի Թերսայ եւ ի ցեղէն Ահարոնի: Եղիսէ զԱբեղմատուայ՝ ի ցեղէ Ռուբենի: Եղիա, հրեղէն կառաւ յերկինս վերացաւ, եւ կրկին հոգի ընկալաւ Եղիսէ բարեգործակ եւ պատժողական, եւ երկոքին՝ սփանչելագործք առաջի Աստուծոյ:

Սամուէլ մանուկն ուխտին, մեծ տեսանող յԻսրայէլի եւ աւժանաղ թագաւորաց. սա ի ցեղէն Ղեւեայ, սնեալ ի տանն Աստուծոյ:

Զաֆարիաս՝ հայրն Յովհաննու, ի ցեղէ ֆահանայից, որդի Ադդովայ, եւ կին նորա Եղիսաբէթ՝ ի դստերացն Ահարոնի, աւետ(եօֆ) հրեշտակապետ(ի)ն Գաբրիէլ(ի) ընկալան ի ծերութեան եւ յամուրթեան զկարապետ բանին Աստուծոյ. յորովայնէ ելաւ յանապատէ՝ զՅովհաննէս, այն որ զմարգարէութիւնս բոլոր մարգարէից եբեր մերձեցոյց առ Տէրն մարգարէիցն, զոր եւ առաջինն զեկոյց մարգարէ եւ առաջնորդ Երուսաղէմի:

Մովսէս՝ թէ մարգարէ ձեզ յարուցէ տէր Աստուած ձեր յեղբարց

ծերոց, որ եւ յօլովակի ի prof նման օրինակ է Աստուծոյ Տեառն իւրոյ: Վասն որոյ ոչ ի թիս այլոց մարգարէից վերագրեալ եղեւ, իբրու աւելի եւ գերագոյն պատուով արժանատրեալ, որում եւ ինքն Աստուած [.] եւ այլոցն տեսեամբ ի իմ երեւացոյց, եւ ծանային [.] Մովսիսի բերան ի բերան խասեցայց, որպէս եւ զատ մարգարէացաւ յերգս Սաղմոսաց, սակայն ընդ թագաւորս յիշատակի:

Գոն եւ այլ մարգարէք, ոյք յայտոսիկ ոչ զուգաբանին, այլ ի միւրում նուագի եւ վասն միոյ իրաց (մարգարէացան) դիպողաբար, որպէս ոյք սակս Սատուայ թեապարելով ասէին. «Եւ ինքն Սատու ընդ նոսա ի հանդիսամանն⁷²»:

Աքիա Սիլոնացի, որ զերոքովամն ամծեր եւ երկոտասան ծուէնս զկապերուն իւր պատատէր: Եւ որդիք մարգարէիցն, ոյք եւ ի Բեթել ասացին առ Եղիսէոս վասն վերացման Եղիայի, եւ որպէս այն, որ յորդոց մարգարէիցն հրամանաւ Եղիսէի չոգաւ եւ ամ զէու թագաւոր Իւրայելի, եւ վրեժխնդիր տան Աւաբու, եւ այն, որ կոր սաղմոսարանան նուագէին եւ գայր ոգի մարգարէութեան ի վերայ Եղիսէի վասն յաղթութեան պատերազմին:

Էին եւ կանայք մարգարէք՝ Մարիամ՝ Բոյրն Ահարոնի ի յելսն, եւ Դեբովրա՝ կին Քաբերայ, յատուս Բարակայ մարգարէանային ի վերայ ժամանակին դիպուածոյ ի խորհուրդ ապագայիցն, յորում արհնէին զամենարհնեալն Աստուած գոհութեամբ: Սա այսպէս եւ Խողդի՝ յատուս Ովսիայ բարեպաշտի, վասն ճշգրտելոյ անիծից արինացն Աստուծոյ ի վերայ ապերասանիցն եւ ի վերայ անեմանն Երուսաղեմի եւ գերութեանն ի Բաբելոն:

Իսկ ի նորումս Եղիսաբեթ, որ զմարգարէ մանուկ յորովայնի ունելով, եւ ինքն իսկ գոչեաց զյայտնի մարգարէութիւնն՝ առ Կոյսն սուրբ, թէ «Արհնեալ եւ դու ի կանայս, եւ արհնեալ է պտուղ որովայի քո»: Ընդ որում եւ զնա մայրն Տեառն անուանեաց: Ընդ սմա եւ բարեպաշտ ծերունի Աննա՝ ի տահարին ընդ Սիմէոնի քանանայի մարգարէացաւ ի վերայ քառասնարեալ

⁷² Սարգիսեանը նշում է «այսպէս»:

մանկանն՝ զակնկալութիւն Երուսաղեմի եւ զնոր փրկիչն Իսրայելի եւ հեթանոսաց, որպէս զի ազգ արանց եւ կանանց հասարակ՝ (շն)որհի փրկութեան արժանատրք եղեն ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որ է արհնեալ ընդ Հար եւ ընդ ամենատուրք Հոգոյն յափտեան յախտեանս, ամէն:

2. Անուանք ԻԴ Մարգարէից, Մ533, ք, 234ա-բ.

Մովսէս: Սամուէլ: Դավիթ: Նաթան: Գաբ: Եղիայ: Եղիսէ: Եսայի: Երեմիայ: Եզեկիէլ: Դանիէլ: Ովսէլէ: Ամովս: Միքայ: Յովէլ: Աբդիու: Յունան: Նաուոմ: Ամբակում: Սոփոնիայ: Ագիայ: Զաֆարիա: Մաղաֆիայ: Յովհաննէս Մկրտիչ:

Հիմնական ձեռագիր՝ Մ533, տարբերակներ՝ Մ268, թ. 313, Մ537, թ. 232բ, Մ682, թ. 9բ:

Եղիայ] Եղիա Մ268 Մ537 | Երեմիայ] Երեմիա Մ537 Մ682 | Ովսէլէ] Ովսէ Մ682 | Միքայ] Միքա Մ268 Մ682 Միքիա Մ537 | Յունան] Յովնան Մ682 | Ամբակում] Անբակում Մ682 | Սոփոնիայ] Սոփոնիաս Մ268 Սոփոնիա Մ537 Մ682 | Ագիա] Անգիա Մ268 Մ537 Անկէաս Մ682 | Զաֆարիայ] Զզաֆարիա Մ268 Մ537 | Մաղաֆիայ] Մաղաֆիա Մ268 Մ537 Մ682:

3. Անուանք ԺԲ Մարգարէից: Մ533, 235ա.

Ովսէ: Ամովս: Միքայ: Յովէլ: Աբդիու: Յունան: Նաուոմ: Ամբակում: Սոփոնիայ: Անգեայ: Զաֆարիա: Մաղաֆիայ:

Հիմնական ձեռագիր՝ Մ533, տարբերակներ՝ Մ268, ք. 313ա, եւ Մ537, ք. 232բ⁷³:

Ովսէ] Ովսէլէ Մ268 Մ537 | Միքայ] Միքա Մ268 Միքիա Մ537 | Յովէլ] Յովել Մ268 Մ537 | Սոփոնիայ] Սոփոնիաս Մ268 Սոփոնիա Մ537 | Անգեա] Անգիա Մ268 Մ537 | Զաֆարեայ] Զաֆարիա

⁷³ Այս հատուածը Մ682-ում չկայ:

Մ268 Մ537 | Մաղափեայ] Մաղափիա Մ268 Մ537:

4. Լուսանցային անուններ «Մահի մարգարէից»-ում ըստ Մ1500.

Այս անունները՝ ստորեւ բերուող ձեւերով, գրուած են Մ1500 ձեռագրի լուսանցքներում. իւրաքնաչիւր անուն ուղեկցում է համապատասխան մարգարէի կենսագրութիւնը՝ «Մահք Մարգարէից»-ում:

ա. ովսէ:	բ. ամովս:	գ. միփիա:	դ. յովէ:
ե. արդիու:	զ. յունան:	է. նատում:	ը. ամբակում:
թ. սովոնիա:	ժ. անգէ:	ժա. զափարիա:	
ժբ. մաղափիա:			
ա. եղիա:	բ. եղիսէ:	գ. եսաի:	դ. երեմիա:
ե. եզէկիէ:	զ. դանիէ:	է. երեմ մանկունֆն:	ը. մովսէս:
թ. հեղի:	ժ. յովաս:	ժա. զափարիա:	
ժբ. զափարիա հայրն յովհաննու:			

5. *Մարգարէների մասին է խօսուում Մ2769 ձեռագրի՝ «Վասն մարգարէից եւ թէ որպէս վասն Քրիստոսի պատմեցին» վերնագրով մի երկար բնագրում: Նրանց հերթականութիւնը հետեւեալն է.*

Ովսէ (231բ), Ամովս, Միփայ (232ա), Յովէ, Արդիու, Յունան (232բ), Նատում (233ա), Զափարիայ [բեն Բերափիայ], Ամբակում (233բ), Սովոնիայ (234ր), Անգէայ, Զափարիայ (234բ), Մաղափիայ (235ա), Եսայի (235բ), Երեմիայ (237բ), Դանիէլ (241ա), Նաթան, Հեղի կամ Սեղում (243ա), Յովաս, Եղիայ (243ա), Եղիսէ (245ա), Զափարիայ հայրն Յովհաննու Մկրտչի (245բ).

Հետեւում են հատուածներ Յոբի (245բ-248ա), Յեսուի (248ա) եւ Սողոմոնի ու Տաճարի կառուցման մասին՝ թագաւորների մի ցանկով հանդերձ (249ա):

ՎԱՍՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ

Հրատարակութիւններ

1. «Ի մեկնութենէ Մնացորդաց». Michael E. Stone, “Concerning the Penitence of Solomon”, *JTS* 19 (1978), pp. 8-10,
2. «Վասն Սողոմոնի արֆային». Յովսէփեանց (1896), էջ 228–229,
3. «Վասն գրեանցն Սողոմոնի». Յովսէփեանց (1896), էջ 232–233,
4. «Յաղագս գրեանցն Սողոմովնի». Յովսէփեանց (1896), էջ 233–234:

Ձեռագրեր

Յովսէփեանցի հրատարակած երեք բնագրերը կարելի է գտնել նաեւ բազմաթիւ այլ տարբեր բովանդակութիւն ունեցող եւ այս հրատարակութեան մէջ չօգտագործուած ձեռագրերում: Դրանց մի մասը նշուած է ստորեւ: Երկրորդ բնագրի մի հատուածի ներկայացուող տարբերակը (2ա) վերցուած է Մ4618-ից (1677): Այլ ձեռագրերից փաղուած բնագրեր կան Պողարեանի ցուցակում (տե՛ս ստորեւ): Անհրաժեշտ են այս բնագրի բոլոր տարբերակների նոր հրատարակութիւններ:

1. Առաջին բնագիրը Մ1500-ից է (1282-ից առաջ), ք. 359բ, տե՛ս Անէմեան (1992), ք. 63-70:
2. Երկրորդ բնագիրը Վ280-ից Աստուածաշունչ է (1418, հլաթ), եւ Վ1260-ից (ցուցակի թիւ 1095)՝ Ներսէս Շնորհալի եւ Ժողովածոյ (1630)⁷⁴, տե՛ս նաեւ Ե2558, Աստուածաշունչ (Մովկ եւ Վան, 1615), որի մասին՝ Ն. Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, հ. 8, էջ 254, Անէմեան (1992), էջ 644:

⁷⁴ Տե՛ս Ս. Ճեմնեմեան, *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ*, հ. 2, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1996, էջ 762-770:

Թում է, որ երկրորդ բնագիրը կայ նաև Ե652-ում (էջ 490), Նամականի. Ներսէս Շնորհալի, Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. 3, էջ 76, երկրորդ բնագրի մի հատուած կայ Մ4618-ում, ք. 132ա:

3. Երրորդ բնագիրը Ներսէս Շնորհալու Վ1260 (ցուցակի թիւ 1095) ձեռագրից է: Ե2558 (1615), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. 8, էջ 254, Անէմեան (1992), էջ 644: Այն առկայ է նաև Ե652-ում (էջ 491). Նամականի. Ներսէս Շնորհալի, Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. 3, էջ 76:
4. Զորրորդ բնագիրը Վենետիկի Ա Ոսկեփորիկից է. Ն. Պողարեանի ցուցակում (հ. 5, էջ 140) այն վերցուած է Ե1455-ից (1622), ք. 122-ից: Տե՛ս Մ10561 (Փէ դ.), ք. 90ա-91ա, Յուցակ հ. 3, էջ 116:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Երկրորդ բնագիրը՝ Ե2558-ից, հրատարակուած է Ն. Պողարեանի ցուցակում (հ. 8, էջ 253-254):

Երկրորդ, երրորդ և չորրորդ բնագրերի անգլերէն թարգմանութիւն՝ Issaverdens (1901), pp. 158, 161-162, 167-169:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անորոշ

Առնչուող բնագրեր

Կան նոյն վերնագրով անտիպ յունարէն ու լատիներէն բնագրեր:

Ծանօթագրութիւն

§§1-8. *հմմտ. «Վասն Սողոմոնի արքային», §§8-11-ը վերը նշուած չորրորդ բնագիրն է: §§13-14. հմմտ. «Վասն գրեանցն Սողոմոնի» եւ «Յաղագս գրեանցն Սողոմովնի»:* Տարբերակների համար տե՛ս Stone, 1978:

Բնագրեր

1. Ի ՄԵԿՆՈՒԹԵՆԷ ՄՆԱՅՈՐԴԱՑ ՎԱՍՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ

- 1 Վասն զի գրեաց Մովսէս. «Մի առնուցուս զուստր նորա դասեր քո, եւ մի տացես զաակի քո փեսայանալ նորա, զի մի մոլորեցուցեն զկնի իւրեանց, այլ զբազինս նոցա հրով այրեսցես եւ զդիս նոցա խորտակեսցես, եւ մի դնիցես ընդ նոսա ովսս»⁷⁵,
- 2 զի ոչ կամեցան ձեռն տալ ժողովրդեանն որպէս, Գաբաւոնեցիքն, եւ նոքա հարիւր եւթանասուն <եւ> Բահարու եւթանասուն ոգովք:
- 3 Իսկ Սողոմոն արար իւր կանայս բազումս՝ եւթն հարիւր, եւ զի ոչ հանդարտեաց այսմիկ, այլ դիմեաց ի վերայ հեթանոսաց եւ առ հարնս երեք հարիւր ի պիղծ հեթանոսաց անտի, զգատերս թագաւորացն եւ իշխանացն.
- 4 ի գայթակղութիւն անձին իւրոյ եւ յարհամարութիւն բազմութեան սուրբ կանանց իւրոց, որք ժողովեցան առ նա Վասն զարմանալի գիտութեան նորա,
- 5 որպէս իմաստուն կինն, որ եկն յեթեոյացոց անտի Վասն արհնութեան առնն իմաստնոյ եւ գիտել զիմաստութիւն նորա, զոր լուս ի վաճառականաց անտի Քիրամայ արքայի:
- 6 Այլ առ նա զկանայս իւր ատեալս ի {բաղամա} ի գայթակղութիւն որդոցն Իսրայելի, ոչ միայն խառնակիլ այլ եւ հաղորդիլ պատաման գայթակղութեանն:
- 7 Զի խաբեցաւ ի պատճառս իմաստութեան իւրոյ, եւ թոյլ ետ խորհրդոց իւրոց գնալ ի ճանապարհս կանանց, որք խորհեցան միաբանթութեամբ ի լուծումն անձին նորա,
- 8 մինչեւ կանգնեաց պատկերս ի վերայ լեւանց եւ յայտնապէս պոռնկեցաւ դէմ յանդիման տանարին եւ թշնամեացն իւրոց:
- 9 Բայց եղև նմա ժամ պարապոյ ի սենեկին <իւրում>: Խորհեցաւ ի միտս իւր՝ յիշեալ զպատուէր հար իւրոյ Գաթի. «Գնալ քեզ, ասէ. ի ճանապարհս Տեառն եւ յարէնս Մովսիսի ծառայ նորա»⁷⁶:

⁷⁵ Բ Օր. է 3-5:

⁷⁶ Գ Թագ. Բ.3:

- 10 Իբրև յիշեաց զպատուէրս հար իւրոյ եւ զժամ մահուն Դաւթի, ելաց նա ի խորոց սրտէ իւրմէ, մինչեւ ոռոգանել զսենեակս եւ զմահինս իւր ի տան ձմերոցաց արհայտութեան իւրոյ:
- 11 Եւ եղ սահման ասպաշխարութեան իւրոյ զդուրս սենեկի իւրոյ ինքնին բանալ առանց բացողին,
- 12 զի Դաւիթ ելաց զամենայն գիշեր, եւ սա հեղեղեաց զմահինս իւր:
- 13 Ըստ այլում այսպէս: Իսկ Սողոմոն ի վերայ այսման յանցանաց ի մեծի տրտմութեան եղեալ, անյուսութեամբ կոչեաց զսենեկապետ իւր եւ հրամայեաց այրել զբազմութիւն գրոց, զոր էր խաստեալ ի շնորհաց հոգւոյն: Եւ նորա արարեալ զհրամանն,
- 14 ասպա հարցեալ Սողոմոնի, եթէ. «Զի՞նչ տեսեր», եւ նա ասէ. «Լոյս անբաւ ընդ բոցոյն վերացաւ յերկինս»: Եւ նա վասն այնր ելաց ի խորոց սրտէ իւրմէ:

2. ՎԱՍՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՐՔԱՅԻ

Վասն զի գրեաց Մովսէս, թէ «Մի առնուցուս զուստր նորա դատեր քու, եւ մի տացես զաւակի քու փեսայանալ նոցա, զի մի մոլորեցուցանիցեն զնոսա զկնի դիցն իւրեանց. այլ զբազինս նոցա հրով այրեսցես եւ զդիս նոցա խորտակեսցես, եւ մի դնիցես ընդ նոսա ուխտ», զի ոչ կամեցան նոքա ձեռն տալ ժողովրդեանն, որպէս Գաբաւոնացիքն եւ որպէս տունն Բահաբու եօթանասուն հոգով:

Իսկ Սողոմոն արար իւր կանայս ըստ բազմութեան եօթն հարիւր: Եւ զի ոչ շատացաւ այստիկ, այլ դիմեաց նա ի վերայ հեթանոսաց եւ առ հարնս երեք հարիւր պիղծս ի Քանանացոց անտի՝ զդատերս թագաւորաց եւ զիշխանաց նոցա, ի գայթակղութիւն անձին իւրոյ եւ յարհամարհութիւն բազմութեան կանանց իւրոց, որք ժողովեցան առ նա վասն զարմանալի գիտութեանն իւրոյ, որպէս իմաստուն կինն, որ եկն յեթոպացոց անտի վասն օրհնութեան առն իմաստնոյ, եւ գիտել զիմաստութիւնն նորա, զոր լուս ի վաճառականաց անտի Քիրամայ արհայի:

Այլ էառ զկանայս զատեալս՝ ի բազում գայթակղութիւն որդւոցն Իւրայելի: Ոչ միայն պոռնկելն, այլ եւ հաղորդեալն պաշտաման գայթակղութեանն:

Զի խաբեցաւ ի պատճառս իմաստութեան իւրոյ եւ թոյլ ետ խորհրդոցն գնալ ի հանապարհս կանանցն, որք խորհեցան միաբանութեամբ զլուծումն անձին նորա, մինչեւ կանգնեաց զպատկերս ի վերայ լեւանց եւ յայտնապէս պոռնկեցաւ դէմ յանդիման տանաւրին սրբութեան եւ թշնամեաց իւրոց:

2ա. ՎԱՍՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՐՔԱՅԻ, ՈՐԴԻՈՅ ԴԱԽԹԻ

Քնազիր 2-ի մի մասը՝ Մ4618-ից (թ. 132ա)

Լուսանցքում. վասն Սողոմոնի որ շատ մեղաւ, եւ յետոյ շատ զոչեցաւ:

Իսկ Սողոմոն արար իւր կանայս բազմութեան .9. (700) եւ զի ոչ շատացաւ այսովիկ, այլ դիմեաց նա ի վերայ հեթանոսաց եւ էառ հարն .3. (300) պիղծս ի քանանացոց անտի՝ դստերս թագաւորաց եւ իշխանաց, ի գայթակղութիւն անձին իւրոյ եւ արհամարութեան բազմութեան կանանց իւրոց, որք ժողովեցան առ նա վասն զարմանալի գիտութեան իւրոյ, որպէս իմաստուն կինն որ եկն յեթովպացոց վասն արհնութեան առն իմաստնոյ՝ ի գիտել զիմաստութիւն նորա, զոր լուսաւ ի վանառականաց անտի ի Քիրամա արբայէ:

Այլ էառ նա զկանայս ազատեալս ի բազում գայթակղութեանց որդւոցն Իւրայելի, ոչ միայն պոռնկեալն, այլ եւ հաղորդ պաշտաման գայթակղութենէ: Զի խաբեցաւ նա ի պատճառս իմաստութեան իւրոյ, թոյլ ետ խորհրդոցն գնալ ի հանապարհս կանանց, որք խորհեցան միաբանութեամբ զլուծումն անձին նորա, մինչեւ կանգնեաց զպատկերս ի վերայ լեւանց, եւ յայտնապէս պոռնկեցաւ դէմ յանդիման տանաւրին սրբութեան եւ թշնամեաց իւրոց:

Բայց զի եղև նմա ժամանակ պարապոյ ի սենեկի իւրում, եւ խորհեցաւ ի միտս իւր՝ յիշել զպատուէր հօրն իւրոյ. «Գնալ քեզ ի

հանապարհս Տեառն եւ յօրէնս Մովսէսի ծառային Տեառն»⁷⁷: Եւ յիշեաց նա զպատուէր հօր իւրոյ եւ զժամ մահուն Դաթի: Ելաց նա ի խորոց սրտէ իւրմէ, մինչեւ յոռոգել նա զսենեակ եւ զմահինս իւր ի տան ձմերոց արհայութեան իւրոյ, զդուրս սենեկին ինքն ձգեալ առանց ձգողի:

Զի Դաթիք ելաց զամենայն գիշերս եւ հեղեղեաց ի սենեակն իւր:

Մնացորդաց:

Լուսանցքում. Մեղանքն Սողոմոնի ընդդէմ Աստուծոյ:

3. ՎԱՍՆ ԳՐԵԱՆՅՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ

Յորժամ յարոյց Աստուած սատան Սողոմովնի զԱդրազար արհայ Եդովմայ, եւ նա, բազում անգամ կոփահարեալ եւ վատնեալ ի նմանէ, ծանեալ, եթէ ձեռն Տեառն դարձաւ ի թշնամութիւն ի վերայ իւր եւ եղև զարավիզն թշնամնեաց նորա, զի բարկացոյց զԱստուած երեմ մոլորութեամբ խորհոցոց:

Նախ՝ խափանեաց զօրէնս որ յառաջագոյն գրեալ է ի ձեռն Մովսէսի. «Մի՛ արասցես խնամութիւն որ շուրջ զքեւ ազգք իցեն»:

Երկրորդ՝ վասն շինելոյ զառնն Տեառնն ի մայրից Լիբանանու, եւ զառն դստերն Փարաունի յոսկոյ կեփազեայ եւ յոսկերաց փղաց:

Երրորդ՝ զի խտտութեամբ սիրտ նորա զհետ Աստուծոյ զարշելոյն Սիդոնայ:

Եւ իբրեւ մերժեցաւ նա յօգնականութենէ Տեառն, հրամայեաց սենեկապետին իւրոյ հրկէզ առնել զիւր գրեանն, որ էին հոգսով գիտութեամբ երեմ հազար առակաց:

Ի մայրիցն Լիբանանու մինչեւ ցգոպայն, որ յորմն ելանէ⁷⁸, եւ ի թոշնոց եւ ի գազանաց եւ ի սողնոց. բայց առեալ մասն ինչ թագուցանէր, զոր ի յետոյ իսկ գրեցին բարեկամքն Եզեկիայի:

Եւ իբրեւ հարցանէր Սողովմոն վասն պատուրանացն հրկիզու-

⁷⁷ Գ Թագ. Բ.3:

⁷⁸ Գ Թագ. Դ.33:

թեան, թէ արդարեւ կիզեցա՞ն բոլոր գրեանն, եւ զի՞նչ նշան հայեցածն ցուցանէր: Պատասխանեալ սենեկապետն ասէ. «Քորբո՛նեալ բոցոյն՝ հուր կիզանող վերացեալ մտանէր ընդ երկնիսք»:

Պատասխանեալ Սողովմոն ասէ. «Այն՝ Հոգին սուրբ էր, որ ազդեալ էր ինձ խօսել զնոսա»: Եւ եղեալ յարտասուս՝ զղջացեալ ելաց դառնապէս. եւ համարեցաւ նմա Աստուած յապաշխարութիւն:

4. ՅԱՂԱԳՍ ԳՐԵԱՅՆ ՍՈՂՈՄՈՎՆԻ

Երանելին Եփրեմ ասէ այսպէս, եթէ Սողովմոն իմաստունն յետ մեղացն եւ հեռանալոյն յԱստուծոյ ի խաբից կանանցն, յատուս միում նստէր ի ձմերոց, ի տան հօր իւրոյ Դարթի, եւ յիշեաց զպատուիրան նորա ի ժամ մահու, եւ եմուտ ի սենեակ իւր, եւ ելաց առաջի Տեառն լալիւն մեծ: Եւ եղ սահման անձին իւրոյ լալ մինչեւ ի դուռն սենեկին, առանց ձեռին բացցէ, զոր այլք ասեն փակեցցի. բայց բանալն է ի դէպ նշանակ լինել բացման դրան ողորմութեան Աստուծոյ, որպէս եւ եղեն:

Զի բացաւ դուռն սենեկին ինքնին. ապա ելեալ արտաքս եւ ասաց ի մտի իւրում, եթէ «Բազմութիւն գրեանցն իմ պատեհառ լինի բազմաց կորստեան, թերանալոյ յԱստուծոյ եւ ի բարեաց գործոց:

Քանզի ասեն, թէ նա այն ամենայն իմաստութեամբ ընդէ՛ր մեկնեցաւ ի Տեառնէ, եթէ բարի է պաշտելն զնա»: Եւ հրամայեաց իւրոց այրել զամենայն գրեանն՝ որք էին ի նմանէ ասացեալքն յառակս եւ յօրհնութիւնս, իբրեւ ութ հազար:

Որք եւ տրտմութեամբ ելին յերեսաց նորա, խորհեցան եւ ոչ այրեցին, եւ դարձան պատմեցին նմա, թէ «Եղեւ, զոր հրամայեցերն»: Եւ ասէ. «Զի՞նչ տեսիք», եւ ասեն. «Ոչինչ»:

Եւ ել ի նմանէ ցատումն սաստիկ, եւ բարկութեամբ հրամայեաց այրել: Եւ ելին այրեցին, եւ եկեալ պատմեցին, եթէ լուսով եւ անուշ հոտով լցաւ ամենայն երկիր, եւ ապա հաւաքեալ վերացաւ յերկինս, որպէս զաղանի, եւ մտեալ ծածկեցաւ: Եւ լուեալ զայս՝ եհար զնա սիրտ իւր, եւ տրտմեալ սաստիկ ի խղնէ մտացն հեղձնոյր:

Եւ իշխան ունն պահեալ ունէր ի ծոց իւր ի խնամոցն Աստուծոյ զգիրս զայս զԱռակաց, որ գտանի յեկեղեցի յԱռակացն Գ գլուխ, եւ մի զղջման գիրք, որ ժողովողն կոչի, եւ գլուխ մի օրհնութեանց, որ Երգ Երգոց ասի, զոր երիս հատուածս որոշեալ՝ կատարէ զերիս հասակս մարդկան: Իսկ «Սիրեցէք» գլուխն ընդ կասկածանօք է, թէ իցէ նորա. եւ այս է ուղիղ:

Բայց զի եղեւ նմա ժամ պարապոյ ի սենեկի իւրում, եւ խորհեցաւ ի միտս իւր յիշել զպատուէր հօր իւրոյ՝ գնալ նմա ի հանապարհս Տեառն, եւ յօրէնսն Մովսիսի ծառայի նորա:

Եւ յիշեաց նա զպատուէր հօր իւրոյ եւ զժամ մահուն Դաւթի. եւ ելաց նա ի խորոց սրտէ իւրմէ, մինչեւ առոգանել զսենեակն եւ զմահինսն իւր ի տան ձմերոցաց արհայութեան իւրոյ, եւ զդուրս սենեկին իւրոյ ինքնին ձգեաց առանց ձգողի: Զի Դաւիթ ելաց զամենայն գիրշերս, եւ Սողոմոն հեղեղեաց զսենեակ իւր:

ՀԱՐՅԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵԶՐԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ԸՆԴ ՀՐԵՇՏԱԿԻ ՏԵԱՌՆ ՎԱՄՆ ՀՈԳՈՑ ՄԱՐԴԿԱՆ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1995), “A New Edition and Translation of the Questions of Ezra”, in *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honour of Jonas C. Greenfield*, eds. Z. Zevit, S. Gittin, and M. Sokoloff (Winona Lake: Eisenbrauns), pp. 293–316:

Զեռագրեր

Ընդարձակ խմբագրութիւն. Վ570 (1208), Մաշտոց, ք. 203ա-206բ:

Համառօտ խմբագրութիւն.

Y Յայսմատուրֆ, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 424-425,

O OXB ms Marsh 438, vol. 3, pp. 402r,

V Վի10 (ԺԶ դ.), հրատարակուած է Տաշեանի ցուցակում, էջ 79-80:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Յովսէփեանց (1896), էջ 300–303,

Վի10 (1208), Տաշեան, *Յուցակ*, էջ 79-80,

Անգլերէն թարգմանութիւն. Issaverdens (1901), pp. 505-50,

Michael E. Stone (1983), “Questions of Ezra”, in *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth (Garden City: Doubleday) 1, pp. 591-99,

Գերմաներէն թարգմանութիւն: Jutta Leonhardt-Balzer, (2005), *Fragen Esras*, (JSRZ New Series, 1,5, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus):

Ուսումնասիրութիւն

Սարգիսեան (1898), էջ 452-482:

Թուական, վայր, ծագում

Գրուել է առնուազն ժԳ դարից առաջ և առնչում է աւելի վաղ երկերի հետ: Յայտնի չէ՝ գրուել է հայերէ՞ն, ասորերէ՞ն, թէ յունարէն:

Առնչուող բնագրեր

Ձուգահեռ բնագրեր են՝ յունարէն «Եզրասի յայտնութիւն»-ը, «Սեդրաքի յայտնութիւն»-ը եւ լատիներէն «Երանելի Եզրասի յայտնութիւն»-ը⁷⁹: Սարգիսեանը նշել է նմանութիւն «Հարցմունք Ա. Գրիգորի եւ պատասխանիք հրեշտակին վասն հոգւոց մարդկան» երկի հետ⁸⁰: Կան այս երկի բազմաթիւ ձեռագիր ընդօրինակութիւններ, եւ այժմ այս բնագիրը պատարասում է հրատարակութեան:

Բնագրեր (երկու խմբագրութիւն)

ՀԱՐՅԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵԶՐԻ ՄԱՐԳԱ-
ՐԷԻՆ ԸՆԴ ՀՐԵՇՏԱԿԻ ՏԵԱՌՆ
ՎԱՍՆ ՀՈԳՈՅ ՄԱՐԿԱՆ

ՅԱՅՄ ԱՒՈՒՐ ՅԻՇՍԱԿ ՏԵՍԵԱԼ
ԵԶՐԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ԶՈՐ ԵՏԵՍ
ՎԱՍՆ ՀՈԳՈՅ

1 Տեսանէր Եզր մարգարէն զհրեշտակ Աստուծոյ, եւ հարցանէր զնա բան առ բան. եւ հրեշտակն մատուցանէր նմա եւ ասէր, զոր ինչ լինելոց է ի կատարածին:

2 Եհարց մարգարէն զհրեշտակն եւ ասէ, թէ Զի՞նչ պատրաստեալ է Աստուած արդարոց եւ մեղատրաց. եւ ի ժամանակին, յորում հասանէ օր

1 Սա ետես զհրեշտակն Աստուծոյ

եւ եհարց վասն արդարոց եւ մեղատրաց, երբ ելանեն յաշխարհէս:

⁷⁹ Տե՛ս Օ. Wahl, (1977), *Apocalypsis Esdrae, Apocalypsis Sedrach, Visio Beati Esdrae* (PVTG 4; Leiden: Brill): Սարգիսեան (1898), էջ 465-469, 475-478:

⁸⁰ Սարգիսեան (1898), էջ 465-469, 475-478:

վախնանին, ի՞նչ լինիցին կամ ու՞ր երթան՝ ի պատի՞ւ եթէ ի տանջանս:⁸¹

3 Պատասխանի եւ հրեշտակն եւ ասէ ցմարգարէն. «Պատրաստեալ է արդարոցն ուրախութիւն մեծ եւ լոյս յափտենից, եւ մեղատուրացն պատրաստեալ է զխաւարն արտափին⁸² եւ զհուրն յափտենից»:

4 Ասէ մարգարէն ցհեշտակն. «Տէր, ո՞վ է, որ ոչ իցէ մեղուցեալ Աստուծոյ ի կենդանեաց⁸⁴.

5 եւ թէ այդ այդպէս իցէ, ապա երանի է անասնոց եւ թոչնոց՝ որ ոչ մնան յարութեան, եւ ոչ ակն ունին վախնանին⁸⁵:

6 Եթէ զարդարս, որ ամենայն տանջանացն համբերեցին, եւ զմարգարէսն եւ զառաքեալսն եւ զմարտիրոսն պսակեսցես, յորժամ զգայլահազն առնոյին եւ ծեծէին ոռամբ գերեսս նոցա՝ մինչեւ երեւէին երկամունք նոցա, նոքա վասն քո յարչարեցան,

2 Ասէ հրեշտակն. «Արդարոցն լոյս է եւ հանգիստ, կեանք յափտենական, իսկ մեղատուրացն՝ տանջանք անվախնան»⁸³:

3 Ասէ Եզր. «Եթէ այդ այդպէս իցէ, ապա երանի անասնոց եւ զագանաց երկիր եւ սողնոց եւ թոչնոց երկնից, որ ոչ մնան յարութեան եւ դատաստանի»:

⁸¹ Հմմտ. Գ Եզր է 75:

⁸² Տե՛ս Մատթ. Ը 12, 22 13 եւն:

⁸³ Հմմտ. Գ Եզր է 38:

⁸⁴ Հմմտ. Գ Եզր Գ 35:

⁸⁵ Գ Եզր է 55-56:

7 մեզ՝ մեղաւորացս ողորմեա,
որ գրաւեալ եմք եւ ըմբռնեալ
ի ձեռն սատանայի»:

8 Պատասխանի ետ հրեշ-
տակն եւ ասէ. «Եթէ ոք քան
զքեզ ի վեր է, մի յաւելոյս խօ-
սել ընդ նմա, եթէ ոչ՝ մեծ շար
լինիցի քեզ»:

9 Ասէ մարգարէն ցհրեշտակն.
«Տէր, սակաւիկ մի յաւելում
խօսել ընդ քեզ, արա ինձ պա-
տասխանի⁸⁶»:

10 Յորժամ հասանի օր վախ-
նանին եւ առնու զհոգին, ի
տեղի տանջանա՞ց կարգէ
զնա, եթէ ի տեղի պատուոյ՝
մինչեւ ի գալուստն^[87]»:

11 Պատասխանի ետ հրեշ-
տակն եւ ասէ. «Մի մնայք
մինչեւ ի յօր վախնանին, այլ

4 Ասէ հրեշտակն. «Մեղանչեա՛
զայդ ասելով,

զի ամենայն ինչ վասն մար-
դոյն է արարեալ Աստուած, եւ
զմարդն վասն Աստուծոյ եւ
յոր սուր գտանէ Աստուած
զմարդն, այնու դատի»:

5 Ասէ Եգր.

«Յորժամ առնու զհոգիս
մարդկան, ու՛ր տանիս»:

6 Ասէ հրեշտակն. «Զարդարոց
հոգիսն տանիմ յերկրպագու-
թիւն Աստուծոյ եւ կայացնեմ ի
յօդդ վերին, եւ հոգիք մեղաւո-
րացն ըմբռնին ի դիւաց եւ
յօդս են արգելած»:

⁸⁶ Հմմտ. Գ Եգր Ը 42:

⁸⁷ Պակասաւոր. հմմտ. Ա2 եւ Գ Եգր է 75:

որպէս արծիւ թռուցեալ փութացարո՞ւմ գործել զբարիս եւ գողորմութիւնս:

12 Զի ահեղ է օրն այն ստիպող եւ պահանջող ոչ գորդիս տայ հոգայ, եւ ոչ զինչս:

13 Գայ հասանէ յանկարծակի, որպէս գերի վարէ անողորմ եւ անաշատ, յանկարծահաս անկասկած: Եթէ լայ եւ եթէ ողբայ, ոչինչ լինիցի նմա ողորմութիւն:

14 Այլ յորժամ հասանի օր վախնանին, բարի հոգոյն բարի հրեշտակ գայ եւ չարին՝ չար: Որպէս սոսաբեալ ոմն ի թագատրացն առ չարագործսն եւ առ բարեգործսն, բարոյն բարի հատուցանէ եւ չարին՝ չար:

15 Նոյնպէս եւ բարի հոգոյն բարի հրեշտակ գայ, եւ չարին՝ չար: Ոչ եթէ հրեշտակն է չար, այլ իւրաքանչիւր գործն:

16 Առնու զհոգին, տանի ընդ արեւելս՝ ընդ եղեամն, ընդ ձիւն, ընդ խաւար, ընդ կարկուտ, ընդ սառն, ընդ մրրիկ, ընդ գունդս սատանայի, ընդ վտակս եւ ընդ հողմն սաստիկ անձրեացն, ընդ ահեղ եւ ընդ զարմանալի հանապարհսն, ընդ անձուկ կապանս եւ ընդ բարձրահամ լեռունս անցուցանեն:

17 Ո՛վ զարմանալի նանապարհն, զի ոտն ետ ոտին է, եւ առաջին որ հրեղէն գեաֆ են»:

18 Զարմանայր մարգարէն եւ ասէր. «Ո՛վ զարմանալի եւ սոսկալի նանապարհն այն»:

19 Ասէ հրեշտակն. «Յայն նանապարհն եւրն բանակֆ դիւաց կան, եւ եւրն աշտինանֆ աստուածութեանն, եթէ ընդ այն կարեմ անցուցանել⁸⁸»:

20 Քանզի առաջին օրեւանֆն շար են եւ զարմանալի, երկումն՝ ահեղ եւ անպատում, երեֆն դժոխֆ են եւ սառամանիֆ. չորֆն կոխֆ են եւ պատերազմումն, ի հինգն ապա՝ ֆննումն. եթէ արդար է, լուսատրի, եւ եթէ մեղատր է՝ մթանայ, ի վեցն ապա պայծառանայ հոգի արդարոյն, իբրեւ զարեգակն⁸⁹»:

21 Յեւրն ապա տարեալ հասուցանեմ զնա յերկրպագութիւն մեծի արոռոյ աստուածութեանն, ընդդէմ դրախտին, յանդիման փառացն Աստուծոյ, որ գերազանցիկ լոյսն է»:

22 Ասէ մարգարէն ցհրեշտակն. «Տէր իմ, երբ ընդ այն-

⁸⁸ Հմմտ. Գ եգր է 81-99:

⁸⁹ Գ եգր է 97:

պիսի արհալիրֆն, ընդ կոիֆն,
 ընդ պատերազմունֆն, ընդ
 տապախառիֆն անցուցա-
 նես զնա, ընդէ՛ր ոչ հանդիպե-
 ցուցանես զնա աստուածու-
 թեանն, քան արթոռոյն միայն
 հասուցանես»:

23 Ասէ հրեշտակն ցմար-
 քարէն. «Դու ի սնոտի մարդ-
 կանէ ես եւ ցմարդկան բնու-
 թին խորհիս⁹⁰:

24 Ես հրեշտակ եմ եւ հանա-
 պագ Աստուծոյ եմ ծառայել,
 եւ ոչ եմ տեսեալ զերեսս Աս-
 տուծոյ. դու զիա՛րդ ասես
 հանդիպեցուցանել զմարդ
 մեղաւոր առաջի աստուածու-
 թեանն:

25 Զի ահեղ եւ զարմանալի է
 աստուածութիւնն, եւ ո՛վ իշ-
 խեսցէ հայել ընդդէմ անեղին
 աստուածութեանն:

26 Եթէ հայեսցի ոք, իբրեւ
 զմոմ հալեսցի յերեսացն Աս-
 տուծոյ⁹¹, զի հրեղէն է աս-
 տուածութիւնն եւ զարմանա-
 լի. քանզի այսպիսի պահա-
 պանֆ կան շուրջ զարթոռոյ աս-
 տուածութեանն:

27 Կայանֆ են, մանասրուանֆ
 են, խոռոչֆ են, հրեղէնֆ են,
 կամարագգեստֆ են, լապ-
 տերֆ են:

⁹⁰ Գ եգր Դ 10-11:

⁹¹ Հմմտ. Միֆ. Ա 4, Սաղմ. ԿԸ 3, Ղէ 5:

28 Անդ որոտմունք են, անդ շարժմունք են, անդ կոիւք են, անդ պատերազմունք են, անդ տապախատիւնք են, շրջախոնոյք են, զեռունք են, հրեղենագգեստք են, բոցեռագգէք են, հրեղենագոյք են:

29 Շուրջ զնովաւ՝ Սերոբէքն անմարմին, Քերոբէքն վեցրեւեան. երկու թեւոքն զդէմսն ծածկեն եւ երկու թեւոքն՝ զոտսն եւ երկու թեւոքն թոռցեալ աղաղակեն. «սուրբ սուրբ <սուրբ> տէր զօրութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառօք քո»⁹²:

30 Այսպիսի պահապանք կան շուրջ զաթոռոյ աստուածութեանն»:

31 Եհարց մարգարէն ցհրշտակն եւ ասէ. «Տէր, զի՞նչ լինիցիմք, զի մեղատուք եմք ամենեւեան եւ ըմբոնեալ ի ձեռս աստանայի: Արդ ի՞նչ զերծանիմք, կամ ո՞վ հանէ զմեզ ի ձեռաց նորա»:

32 Պատասխանի ետ հրեշտակն եւ ասէ. «Եթէ ոք մնայ յետ մեռանելոյն, հայր, կամ մայր, կամ եղբայր, կամ քույր, կամ որդի, կամ դուստր, եւ կամ այլ ոք ի ֆրիստոնէից, եւ

7 Ասէ Եզր. «Եւ հոգին, որ կալցի ի սատանայէ, ե՞րբ ազատի»:

8 Ասէ հրեշտակն. «Եթէ իցէ ոք հոգւոյն ի յաշխարհիս բարի յիշատակ, որ աղօթիւք եւ ողորմութեամբ թափէ զնա ի սատանայէ»:

⁹² Եւ. 9 2-3:

աղօթս մատուցանել՝ պահօֆ տվօֆ քառասնօֆ, մեծ հանգիստ եւ ողորմութիւն լինի ի ձեռն գեմմանն Քրիստոսի⁹³,
 33 զի Քրիստոս վասն մեր պատարագեցաւ ի վերայ խաչին, եւ զվեց դարուն զհոգիքն ի ձեռաց սատանայի կորգեաց:

34 Ո՞րչափ ի ձեռն սրբամատոյց քահանային հոգին ազատի, եթէ քահանայն այսպէս կատարէ զքառասունսն, որպէս հանոյ լինի Աստուծոյ.

35 զքառասուն օր յեկեղեցին կացցէ եւ ոչ ի հրապարակս երթալով, այլ ի ժամէ ի ժամ զերգս մարգարէին Դաւթի կատարեցէ հանդերձ օրհնութեամբ:

36 Սա է, որ հանել զմեզ ի ձեռաց սատանայի: Ապա եթէ ոչ տայ ի յաղբատս:

37 Զի աղօթք ձեր այսպէս է. որպէս ելանէ մշակն՝ երթայ սերմանել, եւ ելանէ բոյս զուարթ եւ վայելուչ, եւ կամի առնել արդիւնս բազումս, եւ ելանէ փուշ եւ որումն եւ հեղձուցանեն, եւ ոչ տայ ժողովեալ արդիւնս բազումս⁹⁴,

9 Ասէ եգր. «Որո՞վ իրօք»: Ասէ հրեշտակն. «Աղօթիմ, ողորմութեամբ եւ պատարագօք»:

⁹³ Հմմտ. Գ եգր է 102-105:

⁹⁴ Մատթ. ԺԳ 22:

38 նոյնպէս եւ դուք, յորժամ երթայք ի դռուն եկեղեցոյն եւ կամիք աղօթս մատուցանել առաջի աստուածութեանն, ելանեն հոգի աշխարհիս եւ պատրանք մեծութեան, եւ հեղձուցանեն զձեզ, եւ ոչ տայ սերմանել արդիւնս բազում:

39 Զի եթէ աղօթքն ձեր այսպէս էր, որպէս Մովսէս ելաց աւուրս քառասուն⁹⁵, եւ բերան ընդ բերան խօսեցաւ ընդ Աստուծոյ,

40 նոյնպէս եւ Եղիա հրեղէն կառօք յերկինքն վերացաւ⁹⁶, նոյնպէս եւ Դանիէլ եկաց ի գուր առիծոց⁹⁷»:

10 Ասէ մարգարէն. «Ես թէ չկենայ հոգոյ մեղաւորին բարի յիշատակ, որ օժանդակէ նմա, զի՞նչ լինիցի այն հոգին»:

11 Ասէ հրեշտակն. «Մնայ այնպիսին ի ձեռն սատանայի, մինչ ի գալուստ Քրիստոսի: Յորժամ հնչէ փողն Գարրիէլի,

12 յայնժամ ազատին հոգիքն ի ձեռացն սատանայի, եւ սլանան յօդիցդ ի վայր

⁹⁵ Ել. ԻԳ 18, ԼԳ 1, Թոուց ԺԲ 8:

⁹⁶ Գ Թագ. Բ 1-2:

⁹⁷ Դան. գլ. 2:

13 եւ գան միանան յիւրա-
 փանչիւր մարմին հողացեալ,
 զոր ձայն փողոյն շինէ եւ զար-
 թուցանէ եւ նորոգէ⁹⁸:

14 եւ ընդառաջ վերացուցանէ
 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ,
 որ զայ ի դատել գերկիր, այս է
 զարդարս եւ զմեղատուս եւ
 հատուցանէ ըստ իւրաքանչիւր
 գործոց⁹⁹»:

Յիշատակարան. Աղերսանօք
 հոգեպատում մարգարէիցն
 ֆոց աննառելիդ Աստուած, ո-
 դորմեա ստացողի գրոյս:

Բ խմբագրութեան տարբերութեան

- 1 սա ետես] ետես եզր դպիր O | զհրեշտակ տեսան O V | երբ
 ելանեն] յորժամ փոխին O | ի V
- 2 ասաց] ասէ O V | եւ կեանք O ի կեանքն V | յախտենական O |
 իսկ] եւ O | տանջանք անվախնան] հուր եւ խաւար եւ
 դժոխքն յախտենական O V : *հմմտ. A3*
- 3 երանի] Յէ O : *հմմտ. A5* | եւ սողնոց] > O սողնոց V | թոչնոց
 երկնից] երկնից թոչնոց O | յարութեան եւ] > V : *A5-ից*
տարբեր
- 4 զամենայն O V | արարեալ է O : երկրորդական | ուր] > O |
 աստուածն] աստուած O V | զմարդն] *նախորդում է՝*
 յորս O
- 5 յորժամ առնուս զհոգիս մարդկան] զհոգիս մարդկան յորժամ
 առնուս O | զհոգիս մարդկան] զհոգին V
- 6 կայացնեմ ի] բնակեցուցանեմ O կայանեմ ի V | յօղտ O |
 դիւացն O | եւ յօղս] եւ յաղտ O եւ յաղս V : *աւ*
ամենուր O V

⁹⁸ Գ եզր է 31-32:

⁹⁹ Գ եզր է 34-38:

- 7 եզր] մարգարէն O եւ --- սատանայէ] > V կալցի] ըմպոնի O |
ազատի] զերծանի O
- 8 ի յաշխարհս բարի յիշատակ] բարի յիշատակի յաշխարհս V |
բարի --- ողորմութեամբ] > O | նա թափէ O
- 9 ողջ 9] > V | եզր] մարգարէն O | աղօթիւ] > O
- 10 եւս թէ] եւ թէ O եթէ V | չկենայ] V կենայ Y շունի O | հոգոյ] հոգի O | բարի] զոք O | որ] իւր O | այն հոգին] նմա O
- 11 գալուստն O V
- 12 յատիցս Ո
- 13 հողացեալ մարմին O V | ձայն փողոյն] փողն O | շինէ] հնչէ V |
եւ նորագէ] > O նորագէ V
- 14 մերոյ] > O | գերկիր այս է] > O | գմեղատրսն] > V |
հատուցեալ V | ըստ] > O
- Յիշատակարան > O V

ԴԱՆԻԷԼԻ ԵՐԵՔ ՈՒՂԵԿԻՑՆԵՐԻ ՄԱՀԸ

Հրատարակումներ

Michael E. Stone (1973A), “An Armenian Tradition relating to the Death of the Three Companions of Daniel”, *Le Muséon* 86, pp. 111-123, reprinted in *Selected Studies*, pp. 90-101:

Ձեռագրեր

Մ1500, ք. 232բ,

Յայսմատուրֆ (Bayan [1924]), էջ 65-67,

Յայսմատուրֆ (Կ. Պոլիս, 1730), էջ 430-431:

Նախորդ հրատարակումներ

1 Յայսմատուրֆ երկրորդ խմբագրություն, G. Bayan (1924), *Le Synaxaire arménien de Ter Israel* (Patrologia Orientalis, 18, Paris: Firmin-Didot), pp. 65-67,

2. Յայսմատուրֆի չորրորդ խմբագրություն (1730), (Կոստանդնուպոլիս, տպ. Գր. Մարզուանեցու), էջ 430-431,

3. *Հիսակատար վարք եւ վկայաբանությունք սրբոց* (1812), խմբ. Մ. Ազգերեան, հ. Գ (Վենետիկ: Մխիթարեան տպարան), էջ 426-427:

Փամանակ, վայր, ծագում

Երկը գոյություն է ունեցել արդեն ժԳ դարից առաջ, քանի որ Յայսմատուրֆ-ի երկրորդ խմբագրությունը թուագրուում է 1269 թ.:

Առնչուող բնագրեր

Տե՛ս երեք մանկանց մասին հատուածը «Մահ մարգարէից»-ում. Մ1500, վերը՝ թիւ 8:

Ծանօթագրություն

Յայսմատուրֆի բնագրերը վերաբերում են «Երեք մանկունք»-ի (Դանիելի ուղեկիցների) հեղինակի օգտագործած ավանդություններին, որոնք ընդգրկուած են Մխիթար Այրիվանեցու ժողովածուում (Մ1500):

Ստորեւ ներկայացուող բնագիրը Յայսմաւուրքի շորրորդ խմբագրութիւնից է. այն «երեք մանկանց» մասունքերը գտնելու պատմութիւնն է: Սրա աւելի ամբողջական բնագիր է հրատարակել Գ. Գարիտը¹⁰⁰:

Բնագրեր

1 Երեմ Մանկուֆն, M1500, թ. 232բ.

Երեմ մանկուֆն, որ ոչ այրեցան ի հնոցին, յառաջին ամի թագաւորութանն Կիրոսի, կոչեցալ զնոսա եւ հարկ էր թողուլ զօրէնս հայրենիս: Եւ լուեալ ի Միսաելէ պնդագոյն պատասխանի, հրամայեաց զլիստել զնոսա սկսեալ ի կրսերոյն: Եւ առեալ ազգականաց նոցա՝ եղին ի միասին եւ յարեցան զլուխն ընդ մարմինս իւրեանց, եւ թաղեցին յապարանսն Նաբգո<ղոնոսորի>: Եւ յետ ժամանակի յայտնեցան, եւ իշխան մի բարեպաշտ Մազլութա աւուն երեւ ի Կողթն գաւառ:

2. Յայսմաւուրֆ, երկրորդ խմբագրութիւն¹⁰¹.

Քաղոց Թ եւ Դեկտեմբերի Ժէ

Եւ եղեւ յետ վախճանելոյ Նաբուգոդոնոսոր արֆային, յարեալ այլ թագաւոր, որ ոչ ծանեալ զԱստուած, որոյ անուն էր Ատդիկոս, զոր բազում անգամ յանդիմանէին բանիւք մարգարէն Դանիէլ եւ երեմ մանկուֆնն յաղագս ամպարշտութեան իւրոյ, եւ շարժեալ բարկութեամբ ի վերայ նոցա, հրաման ետ զինուորացն սպանանել զնոսա:

Եւ ի հատանելն զգլուխն Միսայելի՝ տարածեաց Ազարիա

¹⁰⁰ G. Garitte (1961), “Le texte arménien de l’Invention des Trois Enfants de Babylone,” *Le Muséon*, 74, pp. 91-108, եւ հմմտ. G. Garitte (1959), “L’Invention géorgienne des Trois Enfants de Babylone,” *Le Muséon*, 72, pp. 69-72:

¹⁰¹ Բայեանը սա սխալմամբ վերագրել է Տէր Իսրայելին, մինչդեռ այս բնագիրը երկրորդ խմբագրութիւնից է. տե՛ս Jean Mécérian (1953), “Introduction a l’étude des Synaxaires arméniens,” *Bulletin Arménologique* (Melanges de l’Université de St. Joseph, 40):

զգիւմիդ իւր եւ ընկալաւ զգլուխ նորա, նոյնպէս եւ Անանիա ընկալաւ ի պատմունեանս իւր զգլուխն Ագարիայ, ընկալաւ Դանիէլ զգետս հանդերձի իւրոյ զգլուխն Անանիայի եւ զերկուցն յառաջ սպանելոցն: Ապա հատին զգլուխն Դանիէլի մարգարէի:

Եւ երթեալ ոմանց ի Հրէիցն բարձին զմարմինս նոցա եւ եղին յարծաթերէն տապանս, եւ մերձեալ կցեցան զգլուխն իւրաքանչիւր մարմին: Եւ հրեշտակ Տեառն առեալ զնոսա տարեաւ ի լեառն Գերաղ՝ վասն սպառնալեաց քագաւորին: Եւ էին ի թափստեան ընդ ի լերինն ի ներքոյ երկիր ամս եօթն հարիւր, մինչեւ ի յարութիւնն Քրիստոսի:

Եւ յետ բազում ժամանակաց քագաւոր Հոռմոց Լեոն, խնդրեալ յարքայէն պարսից գնշխարս Դանիէլի մարգարէին եւ առեալ ի Բաբելոնէ, տարաւ ի Կոստանդինուպոլիս եւ եղ յեկեղեցոջ սրբոյն Ռոմանոսի, ի տապանի, յորում էին նշխարք Ամբակումայ մարգարէին:

3. Յայսմատուրք, չորրորդ խմբագրութիւն.
Արեգի Ի եւ Մարտի ժե

... Եւ յոյժ սիրեաց եւ մեծարեաց արքայն Նաբուգոդոնոսոր զԴանիէլ եւ զերիս մանկունսն, որքան եկաց կենդանի: Եւ յետ նորա՝ որդի նորա Դարեհ, եւ յետ նորա՝ Կիրոս, եւ յետ Կիրոսի՝ Արտաշէս, եւ յետ նորա՝ Ատտիկ, զոր բազում անգամ յանդիմանէին զնա Դանիէլ եւ երեք մանկումն վասն ամբարշտութեան նորա. եւ նա բարկացեալ ետ սպանանել զնոսա:

Եւ ի հատանելն զգլուխն Միսայէլի տարածեաց Ագարիա զգիւմիդն իւր, եւ առ ընկալաւ զգլուխն նորա: Նոյնպէս եւ Անանիա էառ զգլուխն Ագարիային ի գոգն իւր, էառ եւ Դանիէլ զգլուխն Անանիային եւ զայլ երկու եղբարցն ի պատմունեանն իւր: Եւ ժողովեալ Հրէիցն բարձին զմարմինս նոցա եւ եղին յարծաթի տապանս, եւ անդէն միացան կցեալ գլուխն ի մարմինս նորա եւ տարեալ ամփոփեցին ի ծածուկ տեղոջ, զի մի առեալ քագաւորին այրեացէ զմարմինս սրբոցն:

Եւ եղև յեա ժամանակաց, յաւուրս քրիստոնէութեան, յամս Վոսմայ Պարսից արքային, յայտնեցան նշանք սուրբ երից մանկանցն այսպէս: Այր ոմն Հրէայ ի Բաբելոն նստէր ի տան իւրում առանձինն. եւ գային առ նա բազումք ի հիւանդաց եւ առողջանային ի ցաւոց իւրեանց: Եւ այր ոմն քրիստոնէայ, անուն Մալխութա, յազատ ազգէ կարգեալ իշխան յարքայէ Պարսից, կողմանսն Բաբելացոց: Լուսա զսքանչելիսն, զոր առնէր Հրէայն եւ բան եղ ծառայից իւրոց՝ ձեւանալ ի կերպ Հրէի եւ երթալ առ այր Հրէայ եւ տեսանել, թէ որով զօրութեամբ առնէ զսքանչելիսն զայն:

Եւ առեալ հաց եւ միս եւ գինի՝ զնաց առ Հրէայն եւ նստաւ առ նմա օր մի եւ ետես, զի բազում ցաւագարք գային առ նա, եւ նա առնոյր լի ամանով ջուր եւ դնէր ի մէջ տանն յերեկօրեայ մինչեւ առաւօտին, եւ ի վաղիսն առեալ զջուրն լնոյր ի վերայ հիւանդացն, եւ առողջանային վաղվաղակի:

Եւ քրիստոնէայ, զոր տարեալ էր ընդ իւր, եղ առաջի Հրէին, եւ նստեալ կերան եւ արբին ի միասին, եւ ուրախացոյց զՀրէայն: Եւ ապա սկսաւ հարցանել զնա անոյշ, եւ ասաց. «Տէ՛ր իմ, ի՞նչ առնես զբժշկութիւնդ զայդ. զի արժանէ ինձ ասել, որ Հրէայ եմ իբրեւ զհեգ: Եւ արդ տեսանեմ, զի բան ինչ, որ ասես, եւ տաս առողջութիւն ամենայն ցաւոց մարդկան»։ Եւ իբրեւ կարի ստիպեաց զնա, ասաց Հրէայն. «Յայնմ տեղոշ, յորում դնեմ զամանս ջրոյ, են նշխարք սրբոց երից մանկանցն Անանիանցն ի մէջ տանս, զի անդ շինեալ եմ շիրիմք նոցա, եւ ի նոցանէ լինի բժշկութիւնդ ի փառս Աստուծոյ եւ սրբոց նորա»։

Եւ այնպէս տեղեկացեալ այրն, եւ գիտացեալ զնշխարտութիւն իրացն, դարձաւ առ իշխանն Մալխութա եւ ասաց նմա: Եւ իշխանն ասաց իւրոյ վանաց երիցուն Անտոնի: Եւ նոքա զգուշացան շաբաթ գիշերոյն, յորում երթայր Հրէայն ի ժողովարանն Հրէից: Քանզի ուրբաթ ատուրն յերեկոյին ժամուն վառէր զկանթեղն եւ ածէր խունկ ի տանն, եւ ինքն երթայր ի ժողովարանն: Իսկ վանաց հայրն Անտոն, առեալ ընդ իւր արս ժիրս եւ իմաստունս, եւ զնա-

ցեալ հանին զնշխարս սրբոց մարտիրոսացն, եւ տարան զաղտաբար ի վանս իւրեանց: Եւ ժամանակս ինչ անյայտ պահեցին վասն Հրէիցն, զի մի գիտացեն եւ լինիցի խոովութիւն: Եւ ապա յայտնեցին, եւ եղև ուրախութիւն մեծ Քրիստոնէից վասն սմանշելեացն, որ լինէր ի նշխարաց սրբոց ի փառս միոյն Աստուծոյ:

4. «Լիակատար վարժ եւ վկայութիւնք սրբոց», Գ, 426–427.

Յիշէ յայսմատոր՛ն հայոց զգիտ նշխարաց երից մանկանց՝ լինել ի Բաբելոն յաւուրս Վռամայ պարսից արքայ, յորում ժամանակի Հրէից ոմն նստեալ ի Բաբելոն ի տան միում առանձին՝ տայր ամենայն ցաւագնելոց եւ հիւանդաց զջուր ինչ մաքուր յըմպել, եւ ողջանայր բազումք: Յայնժամ այր ոմն Բրիստոնեայդ անուն Մալխութա, յազատ ազգէ՝ կարգեալ յարքայէ պարսից իշխան կողմանցն Բաբելացոց, առաքեաց զմի ի ծառայից իւրոց եւ ի վերայ եհաս՝ թէ զօրութիւն բժշկութեանց էր ի տեղտջն յայնմէ, զի ասէ Հրէայն, թէ յայսմ տեղտջ, յորում դնեմ զամանս ջրով, են նշխարք երից մանկանցն ի մէջ տանս, զի անդ շինեալ էր շիրիմք նոցա:

ԵՐԵՔ ՎԱԽՃԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ

Հրատարակութիւններ

Michael E. Stone (2009), “Two Unpublished Eschatological Texts”, *JSP* 18, pp. 293-302,
Stone (1981):

Ձեռագրեր

Բնագիր 1. Մ4618 (ԺԶ-ԺԸ դդ.), ք. 146ա–146բ¹⁰²,

Բնագիր 2. BL 5459¹⁰³,
Ե1729 (1741), էջ 320¹⁰⁴,
Ե1861 (1669), էջ 135¹⁰⁵,

Բնագիր 3Ա. BL Harl 5459, էջ 100ա,

Բնագիր 3Բ. նկարագրութիւնը տե՛ս ստորեւ:

Նախորդ հրատարակութիւն

Վերծանութիւնը տե՛ս Ն. Պողարեան (ծան. 89–90):

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անյայտ

Ծանօթագրութիւն

Առաջին բնագիրը կարծես թէ արտացոլում է լատինական ավանդութիւններ և այն տիպական բնագրերից է, որոնք Արեւմուտքից

¹⁰² *Յուցակ*, Բ. 1, էջ 1247–1248:

¹⁰³ Այս ձեռագրի մասին տե՛ս Michael E. Stone (1999), “Two Armenian Manuscripts and the *Historia Sacra*,” in *Apocryphes arméniens: transmission, traduction, création, iconographie: actes du colloque international sur la littérature apocryphe en langue arménienne*, Genève, 18-20 septembre, 1997, eds. V. Calzolari Bouvier, J.-D. Kaestli & B. Outtier (Lausanne: Zèbre), pp. 21–36:

¹⁰⁴ Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, Բ. 6, էջ 40–42:

¹⁰⁵ Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, Բ. 6, էջ 248–254:

հասել են Հայաստան, յատկապէս Դոմինիկեանների միջոցով: Սրա վկայութիւնն են «լիմպօ» (*Limbo*) բառն ու քաւարանի գաղափարը, որոնք յատուկ չեն հայ առաքելական եւ առհասարակ արեւելեան եկեղեցիներին: Այդ գաղափարների ժողովրդականացմանը շատ է նպաստել Հիւ Ռիպելինը (մօտ 1210-մօտ 1270): Նրա *Compendium Theologicae Veritatis* երկը (1268) լայն տարածում ունէր եւ յայտնի էր խոշոր աստուածաբան Գրիգոր Տաթեւացուն (1344?-1409) ու այլոց:

Բնագիրեր

1. ՎԱՍՆ ԴԺՈՒՈՅ ՏԵՂԵԱՅ:

146ա Վարդապետ՝ ասէն, թէ չորս տեղ կայր ի դժոխս:

Մէկ՝ ներքին դժոխքն:

Երկու՝ տեղի տղայոցն:

Երեք՝ փաւրանն:

Չորս՝ լիմպօսն, ուր սուրբ հարքն էին:

Ի ներքին դժոխքն, .Բ. ցեղ տանջանք. մինն՝ այրումն հրոյ յախտենական,

եւ մին այլ՝ զի զԱստուած ամենեւին ոչ տեսանեն: Եւ ի տեղի տղայոցն ոչ գոյ տանջանք, այլ զրկեալ ի տեսութենէն Աստուծոյ:

Եւ ի փաւրանն՝ տանջանք հրոյ վաղճանական:

Եւ ի լիմպօսն ոչ գոյր տանջանք (*լուսանցքում*՝ եւ յամենայն մեղաց արբեալք էին) այլ մնային անդ՝ զի ոչ էր բացեալ դեռեսս դուռն /146բ/ արհայութեան, որ բացաւ հեղմամբ արեանն Քրիստոսի: Մեծատունն էր յատակս դժոխոց, այլ Աբրահամ՝ ի վերին լիմպօսն, եւ Ղազար ընդ նմա, եւ անդ ետես մեծատունն: Քրիստոս յորժամ գնաց ի դժոխս, եհան ի լիմպօսէն զսուրբ հարսն եւ տարաւ յերկնից արհայութիւնն: Եւ դատարկ մնաց լիմպօսն: Եւ այժմ է երկնից արհայութիւնն ի տեղին լիմպօսին, եւ այն երեք տեղն այլ կայ:

Վասն այնորիկ, յորժամ հոգին ելանէ ի մարմնոյն, թէ մահու չափ մեղօք է, իջանէ ի դժոխս, թէ սկզբնական մեղօքն, որ ոչ է մկրտեալ՝ երթայ ի տեղի տղայոցն, եւ թէ ներելի մեղօք եւ կամ խոստովանեալ է, բայց ոչ կատարեալ ասպաշխարեալ է, երթայ ի

բաւարանն:

Իսկ կատարեալ սուրբն թոչի յերկնից արբայոսփին նոր: Մեզ արժանիս արասցէ Քրիստոս Աստուած ամէն:

2. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ, «ԳԻՐՔ ՀԱՐՅՄԱՆՑ»¹⁰⁶

Հարց. Քանի՞ են դժոխք:

Պատասխանի. Ոմանք Գ. Ասեն, եւ այլք բազումք: Զի ի գերեզմանի ասեն տանջիլ, եւ յօդս, եւ ի ծովս, եւ ի վէմս: Եւ որք Գ. Ասեն, զներքին դժոխքն մահու չափ մեղաւորացն ասեն, եւ զբաւարանն՝ ներելի մեղաւորաց, եւ զլիմպոսն՝ արդարոց, եւ դժոխս՝ ոչ մկրտելոցն:

Այլ զայսոսիկ ոչ ընդունին ուղղափառ վարդապետք:

3. Ա. ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ՏԱՍՆՀԻՆԳ ՆՇԱՆՆԵՐՆ

ըստ *British Library Harl 5459* ձեռագրի

Ծանօթագրութիւն

Այս գրուածքը պահպանուել է լատիներէն, տարբեր եւրոպական լեզուներով եւ լատիներէնից եբրայերէն թարգմանութեամբ: 1981 թ. հրատարակուել է այս բնագրի երկու տարբերակի հայերէն թարգմանութիւնը¹⁰⁷: Դրանք ներկայացուած են ստորեւ, իսկ դրանցից առաջ զետեղել ենք՝ *BL Harl 5459 (1689)* ձեռագրի տարբերակը (թ. 100ա-բ)¹⁰⁸:

¹⁰⁶ Երուսաղէմ, 1993, էջ 503:

¹⁰⁷ Stone (1981), pp. 3-68. այս ձեռագիրն, իր ողջ կառուցվածքով, ներկայացնում է «փրկութեան պատմութիւնը» (Heilsgeschichte), տե՛ս Michael E. Stone (1999), “Two Armenian Manuscripts and the *Historia Sacra*,” in *Apocryphes arméniens: transmission, traduction, création, iconographie: actes du colloque international sur la littérature apocryphe en langue arménienne, Genève, 18-20 septembre, 1997*, eds. V. Calzolari Bouvier, J.-D. Kaestli, & B. Outtier, (Lausanne: Zèbre), pp. 21–36:

¹⁰⁸ Արեւմտեան խմբագրութիւնները տե՛ս by W.W. Heist (1952), *The Fifteen Signs Before Doomsday* (East Lansing: Michigan State College):

- 1 / 100ա/ Յովհաննու վարդայպետի. ասացեալ վասն աւերման աշխարհիս եւ վասն դատաստանին ատուրն եւ վասն գալրստեայնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:
2. Մենք ակն ունեմք գալրստեայնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ վկայայբանութեամբ սուրբ գրոց եւ բանէ առաբելոց եւ մարգարէից եւ վկայայբայնութեամբ անտարայնին Քրիստոսի, որ այսպէս լինելոց է աւերումն աշխարհի ի վերջին ժամայնակն:
- 3 ժե նշայն լինի յառաջ քայն զգալուստն Քրիստոսի: Առաջին բարձրայնայ ծովք քայն զլեառն Մասիս Ծ կանգնայ շափոյ մեծ ջրհեղեղին, կանգնի որպէս պարիսպ, ոչ թափէ ի վերայ աշխարհիս, զի ամենեքեայն տեսցեն եւ զարմայսցին եւ գիտասցեն, որ կարող է Տէրն ջրով անցուցանել գաշխարհս:
- 4 Երկոյ օրն իջանէ ծովն, եւ խոնարհս ցամայքի այլ ոչ երեւի ջուր:
- 5 Գ օրն ծկունք եւ կէթք մեծայմեծ տապալին ի վերայ ասագին, մեծայնայն գոչեն եւ մեռայնին եւ նեխեալ հոտացնեն՝ գաշխարհս:
- 6 Դ օրն ծառք եւ տունկք եւ բոսք ամէն արիւն կաթեցնեն եւ շորայնայն:
- 7 Ե օրն ամենայն շինուածք կործայնին:
- 8 Զ օրն լերինք եւ վէմք փլլին:
- 9 Է օրն ծովք, երկինք եւ երկիր վառեսցի, որպէս հուր:
- 10 Ը օրն եղեցի հաւասար գեանայշարժութիւն:
- 11 Թ օրն իսկ սակաւ մարդիք, որ մնացելոցն շրջին որպէս գանասոյն, այլ ոչ կարեն խօսել ընդ միմեանքս եւ ամենեքեան մեռայնին:
- 12 Ժ օրն ուժգին հողմով եւ քամով հաւասարին ամենայն աշխարհս, ամենայն լերինք փլին եւ խոնարհին, եւ ամենայն ձորք լցցին:

- 13 ԺԱ օրն ոսկերք եւ հող մեռելոցն ամէն երես անկանին:
- 14 ԺԲ օրն ցոլանան գետք հրեղէնք:
- 15 ԺԳ օրն աստեղք թօթափին:
- 16 ԺԴ օրն վառեսցին եւ հալեսցեն ամենայն արարածք:
- 17 ԺԵ օրն եղիցի երկինքն, որ եւ երկիր նոր:
- 18 Ապայ շնորքն աստուածային ծագէ, եւ ամենայն արարածք իբրեւ զծաղիկ զարդարին եւ միայվորին ի կերպարանութեամբ եւ բնութեամբ, որպէս դրախտ աստուածատունկ. այնպէս աշխարհս դրախտայնայ եւ նորոգի եւ պատրաստի եւ մնայ զպատեայն որդոյն Աստուծոյ:
- 19 Իսկ յորժամ հուրն այրէ եւ մաքրէ զաշխարհս, նորոգի եւ դրախտանայ Գ օր. այնպէս մնայ, եւ յետ Գ ատուրն հրամայն ելայնէ արթոռ աստուածութեայն, եւ առաքէ ԳԳափրիէլ հրեշտակայպետն եւ կոչէ ահաւոր եւ սուկալի ձայնի:
- 20 Եւ յորժամ սուկալի ձայնի զայս կոչէ, ամենայն երկիր դողայ եւ պատառի, եւ հոգիք Ադամայ մինչեւ այն օրն հալածական առաքին իւրեանց մարմինըն, որպէս հանդերձ զգեանուն:
- 21 Եւ յորժամ կոչէ Գափրիէլ, թէ յարեսցումք մեռեայլք, որք Ադամայ, ահայ զայ Քրիստոս, արիք ելէք ընդ յառաջ նորայ, եւ մարմինք մարդկայն, որ խեղդեայլ են ի ծով եւ կերեայլ ի ձկայնց, եւ այլք, որք զագանաց եւ սողնոց որ կերեայլ են, եւ այլք, որ ի հող մաշեայլք եւ որդանց կերեայլք եւ հողացեայլք:
- 22 Եւ ամենայն հոգիք եւ մարմինն միայնայն եւ կենդայնանայն եւ լինին նոր մարդ, բայց ամէն մարդու հանդերձ իւր գործն է, մարմինն արդարոց լուսով է ծածկեայլ, որպէս զարեգակն ինքն իւրն հառագայթէ:
- 23 Մեղաւորքն իւրեանց գործովքն է ծածկած որպէս սեւացեայլ ամպ եւ մթացեայլ խավար մեծով եւ ծիւծով է ծածկեայլ, ինչպէս որ սեւ ամպոյն մառայխոյն չէ թողոյ, որ մարդ զարեգակայն լուսն տեսանէ, նմայն այսպէս մեղաւորաց չար

գործին շեն թուղուլ, թէ լուս աստուածութեայն տեսնուն, զի շեն արժանի տեսանել զփառս Աստուծոյ:

Յ.Բ ԳԱՏԱՍՏԱՆԻ ՏԱՄՆՀԻՆԳ ԵՇԱՆՆԵՐ

ըստ Ե1729 եւ Ե1861

Հրատարակութիւն

Stone (1981), pp. 3-56:

Ձեռագրեր

Խմբագրութիւն 1: Ե1729 (1741), էջ 320,

Խմբագրութիւն 2: Ե1861 (1669), էջ 135:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Տէ՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ, հ. 2, էջ 40-42 եւ 248-254:

Թրուական, վայր, ծագում

Անյայտ, բայց սա հաւանաբար թարգմանութիւն է լատինէրենից:

Ծանօթագրութիւն

Սա կայ նաեւ լատիներէն, լատիներէնից միջնադարեան եբրայերէն թարգմանութեամբ ու եւրոպական լեզուներով¹⁰⁹: Լատիներէնի ու եբրայերէնի մասին տե՛ս Stone (1981): Հայերէն երկու խմբագրութիւնները՝ Երուսաղէմի ձեռագրերից, առանձին ենք ներկայացնում, որովհետեւ դրանք իրարից շատ տարբեր են եւ հնարաւոր չէ նշել սոսկ տարընթերցումներ:

Բնագիր

Ե1729

Եւ այլ վարդապետք ասեն,
թէ ընդերցաւ ի գիրս Հրէիցն,
որ լինելոցն են ժե նշան, ի ժե
ատուս յառաջ քան գրատաս-

Ե1861

Վասն գալստեան Որդոյն Աստուծոյ եւ կատարածի աշխարհի, թէ որպէս է անել դատաստանն: Արդ մեք որ ակն ունիմք

¹⁰⁹ Այս մասին տե՛ս W.W.Heist (1952):

տանն:

Ա Առաջին օրն բարձրացի ծովն և կանգուն ի վերայ բարձրագոյն լեռանց¹¹⁰ եւ կացցէ իբրեւ պարիսպ¹¹¹ շուրջ գաշխարհաւ ի նշան, թէ կարող է Աստուած տապալել գաշխարհ որպէս հեղեղաւ:

Բ Երկրորդ օրն իջցէ ծովն ի խոնարհ, մինչ հագիւ երեսեացի:

Գ Երրորդ օրն կէտք մեծամեծք ելեալ ի վերայ երեսաց ջրոց գոչեացեն մինչեւ յերկինս:

Դ Չորրորդ օրն տունկք եւ բոյսք կաթեցուցանեն ցօղ արեան:

Ե Հինգերորդ օրն կործանեսցին ամենայն շինուածք:

Զ Վեցերորդ օրն վէտք հարկանիցեն ընդ իրեարս:

գալստեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, վկայութեամբ Սուրբ Գրոց եւ բանիւ առաքելոց եւ մարգարէից եւ վկայութեամբ Սուրբ Աւետարանին Քրիստոսի, որ այսպէս լինելոց է աւերումն աշխարհի ի վերջին ժամանակն, ժե նշան լինի յառաջ քան զգալուստն Քրիստոսի:

Ա Առաջին օրն բարձրացի ծովն և կանգուն ի վերայ լեռանց ըստ չափոյ ջրհեղեղին եւ կացցէ իբրեւ զպարիսպ շուրջ գաշխարհաւ, զի տեսցեն եւ զարմասցին եւ գիտասցեն, թէ կարող է Աստուած ջրհեղեղաւ անցուցանել գաշխարհս:

Բ Երկրորդ օրն իջցէ ծովն ի խոնարհ, ցամաքի, եւ այլ ոչ երեւի ջուր:

Գ Երրորդ օրն կէտք մեծամեծք ելեալ ի վերայ երեսաց ջրոց գոչեացեն մինչեւ յերկինս:

Դ Չորրորդ օրն ծառք եւ տունկք եւ ամենայն բոյսք կաթեցուցանեն ցօղ արեան եւ յորանան:

Ե Հինգերորդ օրն կործանին ամենայն շինուածք:

Զ Վեցերորդ օրն լերինք եւ վէտք հարկանիցեն ընդ իրեարս և հագին թրնդմամբ եւ բլին:

¹¹⁰ Հմմտ. Ծն. է 20:

¹¹¹ Ել. ԺԿ 22, 29:

է Եօթներորդ օրն ծով եւ երկիր վառեցին հրով¹¹²:

Ը Ութներորդ օրն եղիցի րնդհանուր գետնաշարժ:

Թ Իններորդ օրն ամենայն յերինք եւ ձորք հաւասարեցին:

Ժ Տասներորդ օրն, ելեալ մարդիկ, որ լինին ի յայրս եւ ի խորշս երկրի¹¹³, եւ շրջեցին որպէս խելագարեալս, եւ ոչ կարասցեն խօսել ինդ միմեանս:

ԺԱ Մետասաներորդ օրն ամենայն մեռեալք արտաքս գնան ի գերզմանաց իւրեանց:

ԺԲ Երկոտասաներորդ օրն թուեցին աստեղաց թէ անկեալ յերկնից¹¹⁴:

ԺԳ Երեքտասաներորդ օրն մեռանիցին ամենայն մարդիկ:

ԺԴ Չորեքտասաներորդ օրն եղիցի երկինք եւ երկիր նոր, եւ յարիցեն ամենայն մեռեալք:

ԺԵ Հնգեքտասաներորդ օրն վառեցին երկինք եւ երկիր, այսինքն օր:

Ժ Տասներորդ օրն, ելեալ մարդիկ

ԺԱ Մետասաներորդ օրն ամենայն մեռելնին արտաքս ի գերզմանաց իւրեանց անկանին:

ԺԳ Երեքտասաներորդ օրն մեռանիցեն ամենայն մարդիկ:

ԺԴ Չորեքտասաներորդ օրն վառեցին երկինք եւ երկիր որպէս օր:

ԺԵ Հնգեքտասաներորդ օրն երկիցի երկինք եւ երկիր նոր: Յայնժամ Գարբիէլ հրեշտակապետն հրամանաւ Աստուծոյ գոչէ զձայն փողոյն ի վերայ վիրապի մեր Լուսաւորչին, թէ «Ահա Քրիստոս գա, արիք ընդ առայ նորա»: Յայնժամ յառի-

¹¹² Եզեկ. ԼԸ 19:

¹¹³ Եսայ. Բ 10, 19-20, Յայտն. 2 15:

¹¹⁴ Հմմտ. Մատթ. ԻԳ 29:

ցեն սուրբն:

**ՀՐԵՇՏԱԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒԱԾՔԸ**

Հրատարակութիւններ

Michael E. Stone (1992), “Some Armenian Angelological and Uranographical Texts”, *Le Muséon* 105, pp. 147-157,
“Some Further Armenian Angelological Texts”, in Stone (2006), 1, pp. 427-435:

Ձեռագրեր

1. Ե2530 (բոլորգիր), էջ 222¹¹⁵,
2. Ե1398 (Ժէ դ.), էջ 1¹¹⁶,
3. Ե1130 (բոլորգիր), էջ 240¹¹⁷,
4. Մ10320 (Ժէ դ.), թ. 89բ-90ա¹¹⁸,
5. Մ10320 (Ժէ դ.), թ. 89ա¹¹⁹,
6. Մ268 (1696), թ. 312ա¹²⁰,
7. Մ268 (1697), թ. 312ա-313ա:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Բնագրեր 1-3. տե՛ս վերը

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անյայտ

Ծանօթագրութիւն

Սրանք հրեշտակաբանական բնագրեր են, որոնցից շատերն ընդ-

¹¹⁵ Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, հ. 2, էջ 213–215:

¹¹⁶ Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, հ. Ե, էջ 45:

¹¹⁷ Պողարեան, *Մայր ցուցակ*, հ. Գ, էջ 201:

¹¹⁸ *Յուցակ ձեռագրաց*, հ. Բ, էջ 1092:

¹¹⁹ Նոյն տեղում:

¹²⁰ *Մայր Յուցակ*, հ. Ա, էջ 1131-1134:

գրկուած են հմայիլներում եւ այլ նմանատիպ գրուածքներում: Նման երկերի ժողովածուներ են հրատարակել Ֆեյդին եւ Յարութիւնեանը¹²¹:

Բնագիր 1

1 Այս են անուանք հրեշտակապետացն Աստուծոյ, որ պահեն զծառայա Աստուծոյ յամենայն շարշարից եւ ի շար լեզուէ եւ յամենայն փորձանց հոգոյ եւ մարմնոյ. ամէն ամէն եւ եղիցի:

2 Միհայել: Գաբրիել: Զուրիել: Բբուդայել: Ռափայել: Թուֆայել: Փուֆայել:

3. Եւ մեզ յիշելոցս առ հասարակ ի միանգամայն գալուստն. ամէն ամէն:

Բնագիր 2

1 Անուանք սրբոց հրեշտակապետացն Աստուծոյ, զոր խնդրեաց յԱստուծոյ սուրբ եւ սքանչելագործ այրն Աստուծոյ, եպիսկոպոսն Գրիգորիոս, զի ցուցցէ նմա զկարգ սուրբ հրեշտակապետացն, եւ առաքեցաւ հրեշտակ ի Տէր¹²², եւ ասաց նմա իմաստութեամբ, եւ են այսոքիկ:

2 Միհայել, Գաբրիել, Նուրիել, Զիթայել, Ռափայել, Թուֆայել, Բուֆայել, Մդասայել:

3 Սոքա են, որ շուրջ զաթոռովն Աստուծոյ, եւ ունին իշխանութիւն ի Տէր բժշկել զախոս մարդկան:

4 Որ յիշեսցէ զմի յեւթանց հրեշտակապետացն, եղիցի ընդունելի առաջի Աստուծոյ խնդրուածք նորա, եւ փրկեսցէ Տէր Աստուած զնա յաւուր յայնմիկ յամենայն նեղութենէ, զինչ եւ ի վիշտ անկանիցի:

¹²¹ Frédéric Feydit (1986), *Amulettes de l'Arménie chrétienne* (Bibliothèque arménienne de la Fondation Calouste Gulbenkian, Venice: St. Lazare), եւ Սարգիս Հարությունյան (2006), *Հայ հմայական եւ ժողովրդական աղոթքներ* (Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն):

¹²² Պետք է կարդալ ի Տեառնէ. հմմտ. § 3 ստորեւ:

5 Ձանուն Ռափայել հրշտակին յիշեսցէ, անվնաս ապրի ի նեղութենէն:

6 Որ ի ֆնոյ ունի իշխանութիւն, Յովէլ է անուն հրեշտակին: Սա է նրագն, որ լուսատրէ յերկրի զհաւատացեալս, սա զարթուցանէ զազգս մարդկան փառաբանութիւն Աստուծոյ: Որ զգեցեալ ունի զսա, ապրի ի խաւարային դիւացն:

7 Որ ի վերայ ծովու եւ ջուրց եւ գետոց ունի իշխանութիւն, Մեղփսն է անուն հրեշտակին: Սա է, որ արհնեաց զաղբիւրս ջրոց. սա է, որ սսէ ձայն բարբառոյ. սա է, որ էջն յերկնիցն եւ արհնեաց զՅորդանան.

8 Որ ի վերայ ցաոց ունի իշխանութիւն, Հարգեղ կոչի անուն հրեշտակին: Յորժամ ոք ի ցաս հասանէ եւ ի նեղութիւնն, եւ յիշեսցէ զանուն նորա, նոյն ժամայն յազնականութիւն հասցէ նմա:

9 Որ ի վերայ մեղաւորացն է պահապան հրեշտակն՝ Ազարիէլ է անուն նորա: Որ զգեցեալ ունի զանուն նորա, ապրի ի մեղաց եւ հասանէ ապաշխարութիւն:

10 Որ ի ջերման ունի իշխանութիւն, Սոֆայէլ է անուն նորա: Որ յիշէ զանուն նորա, ոչ մեծենա ի նա ջերմ:

11 Որ մայրից եւ անտառից ունի իշխանութիւն, Սաղամանոս է անուն նորա: Որ զնա ընդ անտառս եւ յիշէ զանուն նորա, ապրի ի թշնամեաց՝ յերեւելեաց եւ յաներեւութից: Քրիստոսի փառք յ[աւիտեանս]:

Բնագիր 3

1 Այս են անուանք երկրտասան հրեշտակացն, որ յամենայն ժամ կան մեզ պահապան:

2 Յիշեալ զՍարագիէլ հրեշտակն եւ ապրիս յամենայն նեղութենէ:

3 Յիշեալ զՍարսիէլ հրեշտակն եւ, զոր ինչ խնդրես յԱստուծոյ, սա ֆեզ:

4 Ի վերայ ֆնոյ յիշեալ զՅովիէլ հրեշտակն, եւ հալածին դեւ եւ դիւական աղանդք:

5 Յիշեալ զՄիհայել եւ զԳաբրիել հրեշտակս եւ անվնաս կաց, ուր եւ երթիցես:

6 Յիշեալ զՌափայել հրեշտակն, եւ ոչ մերձենայ ի քեզ ցաւ եւ առամութիւն:

7 Յիշեալ զուրբ Սուփայել հրեշտակն, զի ի վերայ ջերման ունի իշխանութիւն, եւ որ յիշէ զսայ, ջերմն ոչ մերձենա ի նա:

8 Յիշեալ զՍարազիել հրեշտակն, որ ի վերայ ծննդոցն ունի իշխանութիւն. որ յիշէ, ոչ վնասի:

9 Յիշեալ զՂուկիել հրեշտակն եւ ազատիս յամենայն նեղութենէ:

10 Յիշեալ զԵլֆու հրեշտակապետն, [որ] ի վերայ ջուրց ունի իշխանութիւն. սա էջ յերկնից ի Յորդանան եւ արհնեաց զորդին Աստուծոյ:

11 Յիշեալ զԻթայել հրեշտակն եւ զՆուրիել:

Բնագիր 4

1 Դասք հրեշտակացն, որք ապստամբեցան, և զլիսօրք էին,

2 ու ամէն մէկ և՛. զլիսօրք էին:

3 Եւ դասն Գ էին. Գ դասք երկիր անկեալ, եւ մին մնացեալ:

4 Տրդատ Զ տարի խոզ կեցօ:

5 Փարօն, որ ընկղմեցաւ ի ծովն, ԹժԹ մարդ էր:

6 Մովսէս ժողովուրդն ժԲ բիր էր:

7 Խ ամ անապատն կեցան:

Բնագիր 5

1 Եթէ կամիցիս գիտել զբարձրութիւնս երկնից յերկրէ, երկինս հո՛ր բիր (400,000) այսպարէզ է:

2 Բարձրութիւն ամպոց երկրէ և՛ր բիր (300,000) ասպարէզ է:

3 Բարձրութիւն լուսնին ամպոցն և՛ր բիր (300,000) ասպարէզ է:

4 Բարձրութիւն արեգական ի լուսնէն և՛ր բիր (300,000) ասպարէզ է:

5 Բարձրութիւն աստեղացն յարեգականէն և՛ր բիր (300,000) ասպարէզ:

6 Բարձրութիւն աստեղացն յաստեղատանց, ուր հոգիք մարդկան ժողովեալ կան, ԼՌ բիր (300,000) ասպարէզ է՝ երկնից ի վերայ ամենեցուն:

7 Արդ ժողովեալ զամենայն ՃՂՌ բիր (1900,000) ասպարէզ է:

Այդ է բարձրութիւն երկնից:

8 Եւ արար Աստուած է¹²³ երկրէն յերկինս:

9 Ամպն առաջին, Բ լուսին, Գ արեգակն, Դ աստեղատունն:

10 Ե-ն՝ ուր ամենայն ննջելոց են:

11 Զ-ն՝ ուր արքն կան բաղազանեալ եւ շանթն հրեղէն եւ եթերեֆն՝ շրեղէն երկինքն եւ լուսեղէն երկինքն:

12 Եւ այս են բարունակք է, զոր ոմանք է երկինք կոչեն: Ը եւ ժլծակս, Թ քառեակս, ԲԺ եռեակս, Դ թագաւորս:

13. Եւ այս գիր արարածոց երկնի եւ երկրի: Այսպէս սկիզբն է առ ի լոյսոյն եւ նուագումն խօսարի: Եւ ասաց Աստուած եղիցի լոյս, եւ եղեւ լոյս¹²⁴:

Բնագիր 6

Այս անուանաբանական բնագիրը յիշեցնում է «Տէրունական անունները» (բառք եբրայեցւոց են): Հին բնագրերում հրեշտակապետները թուով չորսն են, իսկ ինը քրիստոնէական հին աղբյուրներում հրեշտակների դասերի թիւն է:

312ա

- 6.1 Վասն անուանց հրեշտակաց. հարց:
- 6.2 Քանի՞ հրեշտակապետի անուն ասի եւ մեկնի:
- 6.3 Պատասխանի. Առաջին՝ Գաբրիէլ, որ է պատկեր Աստուծոյ:
- 6.4 Երկրորդ՝ Միխայէլ, որպէս զԱստուած կամ հօգօր:
- 6.5 Երրորդ՝ Ռափայէլ, բժշկութիւն:
- 6.6 Չորրորդ՝ Անայէլ, լրումն Աստուծոյ:
- 6.7 Հինգերորդ՝ Ուրիէլ, տեսումն Աստուծոյ:
- 6.8 Վեցերորդ՝ Դակուէլ, ինքն աստուածային:

¹²³ Այսինքն՝ եօթ հաստատութիւնները:

¹²⁴ Ծն. Ա. 3:

- 6.9 Երթերորդ՝ Բարաբիէլ, սկիզբն աստուածային:
 6.10 Ութերորդ՝ Ադոնիէլ, Տեառն Աստուծոյ իմոյ:
 6.11 Իններորդ՝ Փանուէլ, յայտնութիւն Աստուծոյ:

Բնագիր 7

- 7.1 Վասն փառաբանութեանց հրեշտակաց հարց:
 7.2 Զի՞նչ է փառաբանութիւն .Թ. դասուց հրեշտակաց:
 7.3 Պատասխանի. Նախ եւ առաջին՝ դաս աթոռոցն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Աթոռ քո, Աստուած, յախտեանս յախտենից»:
 7.4 Երկրորդ՝ դաս Քերովբէիցն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Աւհնեալ են փառք Տեառն ի տեղոջէ իւրմէ»:

312v

- 7.5 Երրորդ՝ դաս Քերովբէիցն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառք քո»:
 7.6 Զորրորդ՝ դաս տէրութեանցն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Արհայութիւն քո արհայութիւն յախտենից, եւ տէրութիւն քո ազգէ»:
 7.7 Հինգերորդ՝ դաս զօրութեանց, եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Զի սուրբ դու ես, քահանայապետ յախտենից, եւ տէր ընդ աշմէ քում է»:
 7.8 Վեցերորդ՝ դաս իշխանութեանցն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Տէր հզօր զօրութեամբ իւրով, Տէր կարօղ ի պատերազմի»:
 7.9 Երթերորդ՝ դաս Պետութեանցն. եւ փառաբանութիւն նոցա այն, զի ասեն [այս հինգերորդին է. միտք չէր վերայ]. «Տացին քեզ հեթանոսք ի ժառանգութիւն քեզ եւ իշխանութիւն»:
 7.10 Ութերորդ՝ դաս հրեշտակապետացն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն, զի ասեն. «Ողորմեա՛, դու ստեղծեք, մի՛ կորուսանեք եւ զգործս ձեռաց [քոց]»:

- 7.11 Իններորդ` դասի հրեշտակացն. եւ փառաբանութիւն է նոցա այն զի ասեն, զոր ասացին ի [213ա] ծնունդն Փրկչին. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ»:
- 7.12 Քահանայապետք ի նմանութիւն Աթողոցն:
- 7.13 Աւրինադիրք ի նմանութիւն Քերովբէիցն:
- 7.14 Քահանայք ի նմանութիւն Սերովբէիցն:
- 7.15 Դատատրք ի նմանութիւն Տէրութեանցն:
- 7.16 Թագատրք ի նմանութիւն Զօրութեանց:
- 7.17 Մարգարէք ի նմանութիւն Իշխանութեանցն.
- 7.18 Առաքեալք ի նմանութիւն Պետութեանցն:
- 7.19 Աւետարանիչք ի նմանութիւն Հրեշտակապետացն:
- 7.20 Վարդապետք ի նմանութիւն Հրեշտակացն:

ԹԱԼՄՈՒԴ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1970), “An Armenian Translation of a Baraitha in the Babylonian Talmud”, *HTR* 63, pp. 151–54:

Ձեռագրեր

Ե69 (1728-1730), Ժողովածոյ, ք. 418բ. հրատարակուած է վե-
րոյիշեալ յօդուածում: Ն. Պողարեանը հրատարակել է նոյն բնա-
գրի մէկ այլ ընդօրինակութիւն՝ Ե1279-ից (ԺԴ դ.), Ն. Պողարեան,
Մայր Յուցակ, հ. Դ, էջ 466: Սա կարող է լինել 1970 թ. մեր հրա-
տարակած բնագրի նախօրինակը: Այստեղ այն ներկայացուած է
Ե69-ի տարընթերցումներով:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Ա, էջ 255, եւ հ. Դ, էջ 466:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Հնագոյն ձեռագիրը՝ Ե1279, ընդօրինակուած է Կիլիկիայում:

Ծանօթագրութիւն

Սա թարգմանութիւն է մի «բարաթայի», այսինքն՝ Բաբելոնեան
Թալմուդում ընդգրկուած մի հին աւանդութեան (Բաբա Բաթրա,
14b-15a): Սկզբնագիրը եբրայերէն է եւ թուագրուած է մ.թ. Գ-Դ
դարերով: Ստորեւ, հայերէն բնագրից յետոյ, բերուած է եբրայերէնի
բառացի թարգմանութիւնը: Հին հայերէն թարգմանութեան մէջ
եբրայերէնը խմբագրուած է եւ հայերէնին խորթ արտայայտու-
թիւնները՝ պարզեցուած: Թուում է, թէ սա հայերին բանաւոր փոխան-
ցել է մի հրեայ գիտուն:

Հայերէն բնագիր

Եբրայեցիք գրոցն առաք:

Մովսէս գրեաց զԵ փերթ, օրէնքն եւ զՅոբն:

Յեսու որդի Նաւեա գրեաց զիր գիրքն եւ Ը տունս յօրինացն:
 Սամուէլ գրեաց զիր գիրքն¹²⁵ եւ զՀոոսն եւ զԴատատրքն:
 Դաւիթ եւ Ժ Մարգարէքն գրեցին զՍաղմոս:
 Եսայի գրեաց զիր գիրքն եւ զԱռակքն եւ զԺողովաւոն եւ զԵրգ
 Երգոցն¹²⁶:
 Երեմիայ գրեաց զիր գիրքն եւ զԹագաւորքն¹²⁷ եւ զՈղբն:
 Անկիայ եւ Զաքարիայ եւ Մաղափիայ գրեցին զԵզեկիէլն եւ զԵրկո-
 տասան Մարգարէքն, եւ Արտաշէրն¹²⁸:
 Եզր գրեաց զիր գիրքն եւ զԹագաւորաց Մնացորդսն:

Երայերէն բնագրի բառացի թարգմանութիւն

Եւ ո՞վ է դրանք գրել:
 Մովսէսը գրել է իր գիրքը եւ Բաղասամի ու Յոքի հատուածները:
 Յեսուն գրել է իր գիրքը եւ Հնգամատեանում ուր տուն:
 Սամուէլը գրել է իր գիրքը, Դատատրացը եւ Հոոսը:
 Դաւիթը գրել է Սաղմոսաց գիրքը տասը աւագների հետ՝ Ադամի,
 Մելքիսեդեկի, Աբրահամի, Մովսէսի, Հեմանի (Եմանի), Յեղուբու-

¹²⁵ Երայերէն Հին Կտակարանում հայերէնի Ա եւ Բ Թագաւորութեանց գրքերը կոչուում են 1 եւ 2 Սամուէլ:

¹²⁶ Հմմտ. համապատասխան հատուածը թալմուդեան բնագրում: Քանի որ այստեղ, միւս մարգարէների հետ համապատասխանութեան համար, իմաստային փոփոխութիւն կայ, ստացուել է այնպես, թէ աանդաբար Սողոմոնի գրքերը համարուող մասը գրել է Եսային:

¹²⁷ Երայերէն Հին Կտակարանում հայերէնի Գ եւ Դ Թագաւորութեանց գրքերը կոչուում են 1 եւ 2 Թագաւորք:

¹²⁸ Այսինքն՝ Եսթերի գիրքը, որտեղ հայերէնում թագաւորի անունն է՝ Արտաշէս (= պարսկ. Artsxšer կամ Artešir): Եսթերի գրքի համար այս վերնագրի որիշ կիրառութիւն մեզ յայտնի չէ:

նի (Իդիթումի), Ասափի եւ Քորայի (Կորխի)¹²⁹ երեք որդիների:

Երեմիան գրել է իր գիրքը, Թագաւորաց գիրքը եւ Ողբը:

Եզեկիան եւ իր բարեկամները¹³⁰ գրել են Եսայու, Առակների, Երգ երգոցի եւ Ժողովողի գրքերը:

Մեծ ժողովի¹³¹ այրերը գրել են Եզեկիելի, Տասներկու Մարգարէների, Դանիելի գրքերը եւ Եսթերի Փաթոյթը:

Եզրը գրել է իր գիրքը եւ Մնացորդացի ծննդաբանութիւնը մինչեւ իր ժամանակը:

¹²⁹ Տե՛ս Սաղ. 24 1 (88:1)՝ Եման, Սաղ. 14 (39) վերնագիր, ԿԱ 1 (62 վերնագիր) եւ ՀԶ 1 (77 վերնագիր)՝ Իդիթում/ Իդիթովմ, եւ Սաղ. 14 (49:1)՝ Կորխայ:

¹³⁰ Հմմտ. Առակ. ԻՆ 1:

¹³¹ Ըստ Բաբբիների աւանդութեան, Մեծ ժողովն իմաստունների հաւաք էր, որ տեղի է ունեցել Բաբելոնեան ախորից հրեաների վերադառնալուց յետոյ:

ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԳՐՔԵՐԻ ՅԱՆԿԵՐ

1. ՊԱՐՏԱԻ ԻԳ (ԻԳ) ԿԱՆՈՆԸ

Հրատարակութիւններ

Michael E. Stone (1973), “Armenian Canon Lists I: The Canon of Partaw (768 CE)”, *HTR* 67, pp. 479–486,
Մուրաւ (1905), ՄԶ–ՄԶԱ:

Ձեռագրեր

Մուրաւի հրատարակութեան ձեռագրերը հետեւեալն են.
Ե252 (*բողոքգիր*), Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Բ, էջ 24–31,
Ե1104 (1609), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Գ, էջ 154–156,
Ե399 (1636), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Բ, էջ 224–228,
Ե849 (*նոտրգիր*), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Գ, էջ 339–341,
Ե157 (1756), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Ա, էջ 468–479,
Ե182 (1790), տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Ա, էջ 535–541:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Գ. Զարբհանալեան (1889), *Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց* (Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան), էջ 225,
М. Тер-Мовсесян (1902), *История перевода Библии на Армянский язык* (Санкт Петербург, Пушкинская скоропечатня), сс. 257–258,
Դ. Շամլեան (1966), «Մուրք գրոց կանոնական եւ երկրորդական գիրքերը», *Սրոն* 40, էջ 83–87,
Մ. Օրմանեան (1912), *Ազգապատում*, հ. Ա (Պօլիս, Տէր Ներսէսեան), գլ. 607, էջ 884–885:

Փամանակ, վայր, ծագում

Ը դ. (768 թ.)

Ծանոթագրություն

Այս ցանկը շատ նման է Առաքելական կանոն 843-ի հայերէն թարգմանութեանը (Վ. Հակոբյան [1964], Կանոնագիր Հայոց, հ. Ա [Երևան, ԳԱ հրատակչություն], էջ 112–113): Այն նաեւ կրում է կառգիկեայի ժողովի 55-րդ (60-րդ) կանոնի ազդեցութիւնը: Յանկում ընդգրկուած շէն նոր Կտակարանի գրքերը¹³²:

Բնագիր

- 1 Եւ եղիցի ձեզ ամենեցունց՝ եկեղեցականց եւ աշխարհականց պաշտելի գիրք ստրբք ի Հին եւ ի նոր Կտակարանացն՝ Մովսէսի գիրք՝ Ծննդոց, Ելից, Դեստականն, Թիւմ, Երկրորդ Աւէնք,
5. Յեսու Նաւեայ,
Դատաւորք եւ Հոութ,
Թագաւորութեանց Դ,
Մնացորդաց գրոց ատրք Բ,
Եզրի Բ բանք,
10. Գիրք Յովբայ
Սաղմոսաց գիրք Ա,
Սողոմոնի Գ գիրք,
ԺԲ Մարգարեքն,
Եսայի,
15. Երեմիա,
Եզեկիէլ,
Դանիէլ
եւ արտաբնատ պատգամաւորեցի առ ի յուսուցանել ձեր մանկունս զուսումնաբազումսն Սիրաբայ Իմաստութիւնն.

¹³² Օրմանեան, *Ազգապատում*, հ. Ա, էջ 885:

2. ԱՆԱՆԻԱՅԻ ՇԻՐԱԿՈՒՆԻՈՅ ՀԱՄԱՐՈՂԻ ԹԻԻՔ ՈՐՉԱՓՈՒԹԵԱՆՑ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1976), “Armenian Canon Lists II: The Stichometry of Anania of Shirak”. *HTR* 69, pp. 253–260 եւ
Stone (2001), “Armenian Canon Lists VI—Hebrew Names and Other Attestations”, *HTR* 94, pp. 482-484,

Ա. Գ. Աբրահամյան (1944), *Անանիա Շիրակացու մատենագրութիւնը* (Երևան, ԳԱ հրատակչություն), էջ 20-23:

Ձեռագրեր

Բնագիրն՝ ըստ Մուրատի, որի հետ համեմատուել են Տէր Մովսէսեանի եւ Ֆերհաթեանի պատրաստած բնագրերը. Տարընթերցումներն արտացոլուած են Stone (1976)-ում:

C	Ե773 (1359) (Մուրատ),
D	Ե343 (1450) (Մուրատ),
E	Ե835 (1640) (Մուրատ),
G	Ե936 (1703) (Մուրատ),
B	Մ2180 (1644) (Աբրահամյան),
A	Մ0699 (ԺԶ դ.) (Աբրահամյան),
M	էջմիածին, հին թիւ՝ 154 (1308) (Տէր Մովսէսեան),
F	ՎԻ30 (Ֆերհաթեան),
H	ՎԻ130 (Ֆերհաթեան):

Նախորդ հրատարակութիւններ

Մուրատ (1905), ՄՁԵ–ՄՁԹ,
Тер-Мовсесян (1902), сс. 264-266,
Ե. Պ. Ֆերհաթեան (1908), «Անանիա Շիրակացու անտիպ էջերէն», *ՀԱ ԻԱ*, էջ 20-23,
Շամկեան (1966), էջ 83-87:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անանիայի ծննդեան ու մահուան թուականներն են՝ մօտ 615-մօտ

690: Յուցակը գրուած է յունական կաղապարով: «Տներն» ինքնին, որոնց բաժանուած է Սատուածաշնչական բնագիրը, յունական ծագում ունեն (stichoi) եւ հիմնուած են հոմերոսեան չափատողերի վրա: Յունական չափատողերի ցանկերը յայտնի են¹³³, եւ Stone (1976)-ում համեմատուած են Անանիայի ցանկն իր տարբերակներով ու յունական ցանկերը (էջ 258-259): Հայերէնում տների գումարն արտայայտող թուերը համապատասխանում են յունարէն ու լատիներէն տարբեր աղբիւրների, ուստի իրենց հիմքում ունեն մի յունական կաղապար, որը չի համընկնում մեզ հասած որեւէ կոնկրետ ցանկի հետ:

Առնչուող բնագրեր

Կան հայերէն նաեւ այլ նման ցանկեր ու նշումներ, օրինակ՝ Անտիոքի եկեղեցական ժողովի կանոններում՝ Հին ու Նոր Կտակարանների գրքերի ցանկում¹³⁴: Այնտեղ կարդում ենք.

Համանգամայն հնոց Կտակարանաց տուն՝ Էֆձիթ (79,129):

...

Այս սահմանմ եղան ի ժողովոյն Անտիոքայ. միանգամայն նորոց Կտակարանաց տուն՝ ԱՓՇՂԱ. (18,591): Եւ միահամուտ Հին եւ Նոր Կտակարանաց տունս ԹիՉի (97,720):

Մեզ հասել են նաեւ ուրիշ այսպիսի բնագրեր, որոնք մանրամասն ուսումնասիրութեան կարիք ունեն:

Բնագիր

1 ԱՆԱՆԻԱՅԻ ՇԻՐԱԿՈՒՆԻՈՅ ՀԱՄԱՐՈՂԻ
ԹԻԻԲ ՈՐՉԱՓՈՒԹԵԱՆՅ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ

Ա. Գիրք Մովսիսի արէնադրի

ա. Ծնընդոցն տունմ են

ԳՌՅԷ (4,307):

¹³³ H.B. Swete (1914), *An Introduction to the Old Testament in Greek* (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 344-350.

¹³⁴ ՄՈՐԱՍՈ, էջ ՄՉԹ:

5	բ. Ելիցն ունի տունս	ԳՌԿ	(3,400)
	գ. Ղեդացցոցն տունմ	ԲՌԶ	(2,700)
	դ. Թոռցն տունմ	ԳՌՇԼԳ	(3,533)
	ե. Երկրորդ օրինացն տունմ	ԳՌՃ	(3,100)
	Բ Յեսու որդայ Նաւեա, տունս ունի	ԲՌՃ	(2100)
10	Դատատուրաց տունմ	ԲՌՃԾ	(2,150)
	Հոռւբայ տունմ	ԳՃ	(300)
	Գ Թագատուրութեանն ա.	ԲՌՇ	(2,500)
	Թագատուրութեանն բ.	ԲՌԴՃԼԲ	(2,432)
	Թագատուրութեանն գ.	ԲՌՇ	(2,500)
15	Թագատուրութեանն դ.	ՌՌ	(1,600)
	Դ Մնացորդացն Առաջին	ԲՌՃԾ	(2,150)
	Մնացորդացն Երկրորդ	ԳՌ	(3,000)
	Ե Մակաբայեցոց Առաջին	ԲՌՇԻԵ	(2,525)
	Մակաբայեցոց Երկրորդ	ԲՌԸ	(2,008)
20	Մակաբայեցոց Երրորդ	ՉԾԵ	(750)
	Մակաբայեցոց Զորրորդ	ՌՃ	(1,100)
	Չ Երկոտասան Մարգարէիցն	ԳՌՅԱ	(3.301)
	Ի Եսայի տունմ	ԳՌՊԻ	(3,820)
	Լ Երեմիայ տունմ	ԳՌՊ	(3,800)
25	Բարուբայ տունմ	ՅԾ	(350)
	Ողբ Երեմիայի տունմ	ՅԿ	(360)
	Թողթ նորի տունմ	ՅԾ	(350)
	Թ Եզեկիէլի տունմ	ԴՌ	(4,000)
	Ժ Դանիէլի տունմ	ՌՉԾ	(1,750)
30	ԺԱ Սաղմոսարանին տունմ	ԵՌՃ	(5,100)
	ԺԲ Առակք Սողոմոնի տունմ	ՌՉԾ	(1,750)
	Եկէլկիաստէս տունմ	ՉԷ	(707)
	Աւրհնութիւն Աւրհնութեանցն տունս	ՄՉՉ	(286)
	Իմաստութիւն Սողոմոնի տունս	(Ռ)Ի	(1,020)
35	ԺԳ Յովբայ տունմ	ՌՌ	(1.600)
	Սիրաբայ տունմ	ԲՌՊ	(2,800)
	ԺԴ Առաջին Եզր տունմ	ՌՅ	(1.300)

	ժԵ Երկրորդ եզրի տուն՝ (Բան Նեեմայ)	ՌՊ	(1,800)
40	ժԶ Եսթերայ տուն՝	ԶԾ	(750)
	ժԷ Տուփիթայ տուն՝	ԶԾ	(750)
	ժԸ Յուդիթայ տուն՝	ՌՅ	(1,300)
	Համագամայն Հնոց Կտակարանաց է Նորին թիւ որչափութեանց Նոր Կտակա- րանաց	ԹՌՃԻԹ	(90,129)
1	Աւերտարանչացն		
	Ա Մաթէոսի տուն՝	ԲՌՈ	(2,600)
	Մարկոսի տուն՝	ՌՈ	(1,600)
	Ղուկասու տուն՝	ԲՌՊ	(2,800)
5	Յովհաննու տուն՝	ԲՌՅ	(2,300)
	Բ Գործք առաքելոցն	ԲՌՊԺ	(2,800)
	Գ Կաթողիկէթ թու[ղ]թք է		
	Յակոբու թղթին	ԳՃ	(300)
	Պետրոսի առաջին թուղթ	ԲՃ	(200)
10	Երկրորդ թուղթն՝ տուն՝	ԲՃ	(200)
	Յովհաննու առաջին թուղթ	ՄԿ	(260)
	Երկրորդ թուղթն	ԾԶ	(56)
	Երրորդ թուղթն	ԼԵ	(35)
	Յուդայի թղթին տուն՝	ԿԸ	(68)
15	Դ Յայտնութեանն Յովհաննու		
	Ե Պաղոսի առաքելոյ թուղթք ժԴ		
	Հոովմայեցոց թղթին տուն՝	ԶԾ	(650)
	Կորնթացոց առաջին թուղթ	ՊԽԲ	(842)
	Երկրորդ թղթին տուն՝	Ո	(600)
20	Գաղատացոց թղթին տուն՝	ՅԺԲ	(312)
	Եփեսացոց թղթին	ՅԺԲ	(312)
	Փիլիպեցոց թղթին տուն՝	Մ	(200)
	Կողոսացոց թղթին տուն՝	ԳՃ	(300)
	Թեսաղոնիկեցոց թուղթ առաջին	ՅԺԲ	(312)
25	Նորին երկրորդ թուղթ	ՃԾ	(1,050)
	Եբրայեցոց թղթին տուն՝	ԶԾ	(750)
	Տիմոթիայ առաջին թղթին տուն՝	ՄԻ	(220)

Նորին երկրորդ թույթ	ՃԶ	(180)
Տիտոսի թղթին տուն	ՂԶ	(96)
Փիլիմոնի թղթին տուն	ԽԱ	(41)
Համագամայն նոր Կտակարանաց ԸՌՇՂԱ		(8,591)
տուն		

3. ՄԵԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՅՈՒ ՅԱՆԿԵՐԸ (մօտ 1285 թ.)

Հրատարակութիւն

M. E. Stone (1976), “Armenian Canon Lists III—The Lists of Mechitar of Ayrivank‘ (c. 1285 C.E.)”, *HTR* 69, pp. 289–300:

Ձեռագրեր ու վկայութիւններ

M1 Մ1500 (1271-1285)՝ ինքնագիր Մխիթար Այրվանեցու, թ. 370ա,

M2 Մ1500, թ. 169բ,

C Մխիթար Այրվանեցի (1867), *Մխիթարայ Այրիվանեցոյ պատմութիւն ժամանակագրական*, հր. Ք. Պատկանեան (Ս. Պետերբուրգ, Կայսերական նեմարանի գիտութեանց), էջ 33-36,

R Ն. Ակիմեան (1946), «Մխիթար Այրիվանեցոյ ճատընտիր-ի նորագիտ յիշատակարանը», *Ակոս* 13, էջ 120–126:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Th. Zahn (1893), *Forschungen zur Geschichte des NT Kanons*, 5, Teil, 1 (Paralipomena) (Erlangen & Leipzig: Deichert), SS. 115-127:

Zahn-ի աշխատանքի վրայ հիմնուած տարբեր թարգմանութիւններ կան. M. R. James (1920), *The Lost Apocrypha of the Old Testament: Their Titles and Fragments* (Translations of Early Documents, 1, London: SPCK), pp. xiii-xiv and D. S. Russell (1976), *The Method and Message of Jewish Apocalyptic* (The Old Testament Library, Philadelphia: Westminster), pp. 394-395, եւ ուրիշներ¹³⁵:

¹³⁵ Այս ցանկը մանրամասնօրէն ուսումնասիրուած է Ք. Բուրխարդի անտիպ

ժամանակ, վայր, ծագում
Այրիվանք, ԺԳ դար

Ծանոթագրություն

Ձորս այսպիսի ցանկ կայ.

1. «Գիրք, որ ունին Հրեայքն ի ծածուկ». սա առկայ է երեք աղբիւրներում.

C = Ժամանակագրութիւն, M1 = Մ1500, ք. 370ա, M2 = Մ1500, ք. 169բ,

2. Նոր Կտակարանի պարականոն գրուածքների մի ցանկ C-ում եւ M1-ում,

3. Նոր Կտակարանի պարականոն գրուածքների՝ Մ1-ում Կղեմեսին վերագրուած մի ցանկ,

4. Աստուածաշնչի գրքերի մի ցանկ՝ վերագրուած Յովհաննէս Սարկաւագին. այն օգտագործել է Մխիթարը՝ Մ1500-ում Ա. Գիրքն ընդօրինակելիս: Այն առկայ է C-ում եւ արտագրուել է R-ում: Յանկն անշուշտ աւելի վաղ է, քան Մխիթարի ընդօրինակութիւնը, եւ գուցէ ճիշտ է վերագրուած Յովհաննէս Սարկաւագին: Այն առկայ է Մխիթարի «Ժամանակագրութեան» մէջ ու Ակինեանի մի յօդուածում: Պէտք է նկատի ունենալ, որ՝

ա. Մխիթարն այս ցանկը վերցրել է աւելի վաղ մի աւանդութիւնից, որը նրան է հասել Յովհաննէս Սարկաւագի միջոցով:

բ. Այն ընդգրկում է այնպիսի գրուածքների վերնագրեր, որոնք հայերէն չկան. օրինակ՝ 4 Մակաբայեցոց եւ Յովսէփ:

գ. Այն նաեւ ընդգրկում է շատ գրուածքների վերնագրեր, որոնք թէպէտ հայերէն գոյութիւն ունեն, դեռ չէին ընդգրկուել կանոնական

ցանկերում: Օրինակ, ի լրումն վերոյիշեալներին՝ «Տեսիլք Ենովքայ», «Կտակք ԺԲ նահապետաց», «Ասանեթ», «Եզր Սալաթիէլ», «Մնացորդաց Գ», «Մահճ մարգարէից»:

Բնագրեր

3.1. Գիրք որ ունին Հրեայքն ի ծածուկ այսոսիկ են.

Աղամայ.

Ենովքա.

Սիբիլա.

5 ԲԺ.ն նահապետք.

Աղօթք Յովսէփայ.

Վերացումն Մովսիսի.

Ելդադ եւ Մովդադ.

Սողոմոնի Սաղմոսք.

10 Եղիայի ծածուկքն.

Դանիէլի:

Իսկ ըստ նորոյն

Մանկութիւնն Յիսուսի.

Թումայ աւետարան.

15 Յայտնութիւն Պետրոսի.

Շրջագան Պօղոսի.

Կաթողիկէ թուրքն Բառնաբայ.

Յուդայի եւ Թովմայի.

Զայս եւ եւ Անանիա գրեցաք ի վիմի փաղափին՝ որ
էկեղեցի օրհնեցաք:

1 գիրք որ հրեիցն ծածուկք C 3. Էնոքա M2 4. Սիբիլա M2 5. նահապետացն M2 6. Աղաւթքն յովսէփա M2 8. եւ] < C | մովդադն

M2 9. Սաղմոնի ասղմոսն M2 11 երթնեռոդ տեսիլն] է. տեսիլն C 12. նորոյս M2 13. գիրք մանկութեան Տեանն M2 14. թոմաի անտարանն M2 15. անտարանն M2 16. շրջագոյ M2 17. կաթողիկէ M2 բառնաբա

3.2. *Նոր Կտակարանի պարականոն գրուածքների՝ Մխիթարի ցանկը.*

Այս ցանկն առկայ է C-ում եւ M1-ում (M1500, թ. 370): Երկուսում էլ այն յաջորդում է վերը բերուած ցանկին.

1 Իսկ ըստ նորոյս

Մանկութիւնն Յիսուսի.

Թումայ Աւետարանն.

Յայտնութիւն Պետրոսի.

5 Շրջագան Պօղոսի (շրջագոյ Պատղոսի M1500).

Կաթողիկէ թուրքն Բառնաբայ.

Յուդայի եւ Թովմայի:

3.3. *Մխիթարի ցանկը՝ վերագրուած Ս. Կղեմեսին.*

1 Սրբոյն Կղեմայ (եթէ ուր գիրք ընդունելի են).

Գործն.

Կանոնն առաքելոցն.

Յովհաննու տեսիլն.

5 Խրատ Աստուածածնին առաքելոցն.

Գիրքն Դիոնէսիոսի.

Տիմոթեայ թուրքն.

Գիրք Կոխպոսի.

Բանֆ Յուստոսի.

10 Քարոզ ուղղափառացն.

Թուղթն Բառնարայ.

Զայս ես եւ Անանիա գրեցաք ի վիմի փաղափին, ուր եկեղեցի օրհնեցաք:

3.4. Աստուածաշնչի կարգադրութիւն եւ ցանկ՝ վերագրուած Յովհաննէս Սարկաւազին

Այս ցանկի երկու տարբերակ կայ, մէկը՝ *C*-ում (էջ 33-35) եւ մէկն էլ՝ *R*-ում: Այս հերթականութեամբ են Աստուածաշնչի գրքերն ընդգրկուած *V1500*-ում: Բերում ենք *C*-ի տարբերակը՝ փակագծերում դնելով *R*-ի որոշ տարբերություններ: Յանկը տալիս է նոր Կտակարանի գրքերի երկու հերթականութիւն, որոնցից երկրորդն առկայ է «Կղեմէս»-ում: Ստորեւ բերուած աղիւսակի առաջին սիւնակում տողահամարներ են, երկրորդում նշուած է տուեալ գրքի տեղը *V1500*-ի Աստուածաշնչում, իսկ երրորդում գրքի վերնագիրն է՝ ըստ *C*-ի¹³⁶:

Կարգադրութիւն գրոց սրբոց որք ստուգաբանեցան ի Սարկավազ վարդապետէն եւ գրեցան յինէն ի տէր Միսիթար վարդապետէս ի մին տոսի յատուս ճճ:

R Զայսոսիկ ժողովեցի ի միասին եւ գրեցի յատուս ճ եւ չ, ես տէր Միսիթար վարդապետ:

1 չորք ատտարանիչֆ.

1 Յովհաննէս՝ յոյն լեզուաւ.

¹³⁶ Այս ցանկի մասին տե՛ս էլեոնորա Հարությունյան (1976), «Միսիթար Այրիվանեցու ճառքնտիր ժողովածուի առնչությունը Սարկաւազյան ցուցակի հետ», *Կրթեր* 12, էջ 66-77. նա նշում է, որ Մ680-ի (ԺԸ դ.) եւ Մ8509-ի հիմքում նոյնպէս Մ1500-ն է:

- 2 Մասթէնս՝ երայեցերէն.
- 3 Մարկոս՝ դաղմատերէն.
- 5 4 Ղուկաս՝ Ասորի.
5 Գործք առաքելոցն.
Կաթողիկէքն.
- 6 Յակոբոս տեառն եղբայր.
- 7 Պետրոսի Ա թուղթն.
- 10 8 Բ թուղթն.
9 Յոհաննու Ա.
10 բ. առ Կիւրիա.
11 գ. առ Գայիոս.
12 Յուդային. Ա.
13 ընդ ուսումնասէրն Եթաղիա.
- 15 28 Յայտնութիւն Յովհաննու Աւետարանչի.
16 Էր ընդ եղբարսն.
21 Առ Թեսաղ[ոն]իկ[եցիսն] Ա.
22 առ նոսին. երկրորդ.
- 20 14 առ Կորնթացիսն. Ա.
15 առ նոյն՝ երկրորդն.
16 առ նոյն՝ երրորդն.
13 առ Հռովմայեցիսն.

- 23 առ Եբրայեցիսն.
- 25 24 առ Տիմոթէոս. ա.
26 առ Տիառոս կր՞
- 17 առ Գաղատացիս.
- 18 առ Եփեսացիս.
- 27 առ Փիլիմոնն.
- 30 20 առ Կողոսացիսն.
19 առ Փիլիպպեցիսն
25 առ Տիմոթեայ.
Իսկ ըստ գրութեանն Կղեմայ, որպէս եգիտ.
- 35 Հոռոմայեցոցն.
- 14 Կորնթացի Ա.
15 Կորնթացի Բ.
16 Կորնթացի Գ.
17 Գաղատացոցն.
- 40 18 Եփեսացոցն.
19 Փիլիպպեցոցն.
20 Կողոսացոցն.
21 Թեսաղոնիկեցոցն Ա.
22 Թեսաղոնիկ Բ.
- 45 23 Եբրայեցոցն.

- 24 Տիմոթեայ Ա.
- 25 Տիմոթեայ Բ.
- 26 Տիտոսին կրեւոցաւոց.
- 27 Փիլիմոն.
- 50 Դաւթի փիլիսոփայի Բարձրացուցեմն.
Աղօթամատոյցն Սահակայ եւ Մեսրոբայ.
Ահա կատարեցան նոր կտակարանն
(գլուխք հինոց Կտակարանաց)
- 30-34 Ե գիրք Մովսիսի — Արարածն, ելին, Ղեւ-
տացոցն, Թիմն, Երկրորդ Օրէնն.
(Արարածք որ եւ Ծնունդք, ելք յեգիպտոսէ,
Ղեւտացիքն, Թիմ Իսրայելի),
- 35 Յեսու Նաւէն (Յեսու որդի Նաւեայ),
- 55 36 Դատաւորք իսրայելի.
37 Հոսթ, մովաբայ. (Հոսթ)
38 Առաջին Թագաւորութիւն.
39 Երկրորդ Թագաւորութիւն.
40 Երրորդ Թագաւորութիւն.
- 60 41 Չորրորդ Թագաւորութիւն
42 Առաջին մնացորդք.
43 Երկրորդ մնացորդք.
44 Առաջին եգրասն.
45 Երկրորդ եգրասն.

- 65 46 Առաջին մակարէ (Մակարայեցիին Գ)
 47 Երկրորդ մակարայեցի. (չիք, տէս վերը)
- 48 Երրորդ մակարայեցի. (չիք, տէս վերը)
- Չորրորդ մակարայեցի.
- Յովսէպոս՝ որ է Կայիափայ ֆանանայապետ.
- 70 49 Ենովփայ տեսիլն.
- 50 Կտակն նահապետացն.
- 51 Ասենիթի աղօթքն. (Ասենեթայ խոստովանութիւն)
- 52 Տուբիթն Ա. (չիք Ա)
- 53 Յուդիթն Ա. (չիք Բ)
- 75 54 Եսթերն Ա.
- 55 Եզր, Սաղաթիէլ.
- 67 Յոբն. ք. Թ. օր.
- 56 Երկոտասանն.
- 57 Սաղմոս Դավթի ճԾ.
- 58 Առակն. Զ. (Առակ Սողոմոնի Զ գիրք, ցանկերում չկան Երզր, Իմաստութիւնը եւ ժողովուրդը, բայց այդ 59-61 համարները կան Աստուածաշնչում)
- 80 62 Եսային. ԺԶ. (Եսայի մարգարէն)
- 63 Երեմիայ. ԺԲ. (Երեմիէն. չկան Բարուքը եւ Ողբը, բայց դրանք կան Աստուածաշնչում. 64-65)

- 66 եզեկիէլն. ԻԴ.
- 68 Դանիէլն. Զ
- 69 Մնացորդն. Գ (*չիք R-ում. Աստուածաշնչում կան 69 Մնացորդի ի մնացորդաց եւ 70 Ի մեկնութենէ Մնացորդաց*)
- 85 71 Վասն Երեմիայի <ի> Բարիլոն. (*չիք R-ում. Աստուածաշնչում Ի մնացորդաց Գրոց վասն Երեմիայ*)
- 72 Մահ մարգարէից. ԻԴ.
- 73 Յեսու Սիրաբ. ԺԶ.

Ահա կատարեցան հին կտակարանն:

4. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՅՈՒ ՅԱՆԿԸ (ԺԴ Գ.)

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1980), “Armenian Canon Lists IV: The List of Gregory of Tathew (14th Century)”, *HTR* 72, pp. 237-44:

Այստեղ օգտագործուած աղբիւրներն են՝

T Մ351 (1616-1619). ցանկն ամբողջութեամբ տե՛ս M. Тер-Мовсесян (1905), с. 260-263,

M Ե1928 (1648). Մուրատը (1905) բերում է միայն անունների հապատումներ եւ չի նշում, թէ ձեռագրում կա՞ն արդեօք 13-15, 22, 25, 32, 34, 44-ի նման բացատրական տողեր:

Մուրատի պատրաստած բնագրի վերահրատարակութիւն է Շամլեան (1966), էջ 86-87:

Օգտագործել ենք նաեւ հետեւեալ ձեռագրերը: Յանկը յանախ առկայ է ամբողջական Աստուածաշնչի ձեռագրերում եւ կան շատ ընդօրինակութիւններ: Նայել ենք հետեւեալ ձեռագրերը. Մ201

(1660), ք. 4ա, Մ191 (1663), ք. 6ա-բ, Մ204 (1660?), ք. 6բ, Մ268 (1697), ք. 149բ-150ա: Այլ ձեռագրերի համար տե՛ս Անէմեան (1992), «Ցուցակներ», էջ 1041: Յանկալի կլիներ բնագրի՝ հնագոյն ձեռագրերի վրայ հիմնուած մի նոր հրատարակութիւն:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Հայաստանի հարաւում ապրող Գրիգորը կարող է այս ցանկը կազմած լինել Տաթևում, բայց քանի որ նա շատ է ճամփորդել, դժուար է որոշել, թէ որտեղ է ցանկը գրուել: Նա ծնուել է 1346-ին եւ մահացել՝ 1410-ին:

Բնագրեր

4.1. Աստուածաշնչի ցանկը

- 1 Գրիգորի եռամեծի, որ այսպէս շարահիսեալ է գՀին եւ զՆոր Կտակարանս որքն են, եւ որք են գիրք սուրբ. Հին եւ Նոր Կտակարան:
 - Հին կտակարան
 - Գիրքն Մովսէսի, այս են.
 - Ե. գիրքն Մովսէսի, այս են.
- 5 Առաջինն Արարածք.
 - Ելք,
 - Ղետականք,
 - Թիւք,
 - Երկրորդ Օրէնք.
- 10 Յետո,
 - Դատատրք եւ Հոսթ,
 - չորք գիրք թագատրութեանք,
 - որ լինի ժբ:
 - որոց առաջինն պատմէ զՍաուղայ թագատրին, (երկրորդն՝ զԴաւթայ.
- 15 Երրորդն՝ զՍողոմոնի, չորրորդն՝

- զՅուպայի եւ զԵզեկիելի մինչեւ
զգերութիւն.
Երկու Մնացորդ,
Երեք Եգրաս,
Նեւեմի,
Եսթերայ,
20 Յուլիթն,
Տուբիայ,
որ լինի Ի:
Երեք գիրք Մակաբայեցոցն,
Սաղմոսն,
25 Սողոմոնի Դ գիրքն, որ է՝
Առակն,
Ժողովող,
Երգ Երգոց,
Եւ Իմատութիւն.
30 Սիրաք,
Յոբ.
որ լինի Լ:
Եսայի,
Երկուասան մարգարէքն, որոց
35 առաջինն Ովսէէ,
Ամովս,
Միքիա,
Յովէլ,
Աբդիու,
40 Յովնան,
Նաում,
Ամբակում,
Սովոնիա,
որ լինի Խ:
45 Անգիա,
Զաքարիա,

- Մաղափա,
 Երեմիա,
 Բարուֆ,
 50 Ողբֆ,
 Դանիել,
 Եզեկիել,
 Եւ կտակն վերջին.
 որ է ծ: Պակաս մին այսպէս թո-
 դեալ:
- 55 Այլ զԲժաննն մին գիրք եւ զԵրեմի-
 այն մին գիրք համարեալ լինին
 ԼԶ գիրք Հին Կտակարանաց:

- Իսկ նոր կտակֆ յայտնի են,
 60 Աւետարանն Դ գլուխ.
 Մատթէոս.
 Մարկոս.
 Դուկաս
 Յովհաննէս.
 65 Տեսիլ Յովհաննու
 Ննջումն
 Էր ընդ եղբարսն.
 Գործն.
 Եւ է թուրթ կատուղիկէֆ որոց
 70 առաջինն Յակոբոս.
 Բ Պետրոս.
 Գ Յովհաննու.
 Եւ Յուդայի վերջին
 որ լինի Դժան:
 75 Չորեքտասան թուրթն Պօղոսի.
 <որ> լինի ԻԸ, որոց
 առաջինն Հռոմայեցոց.
 Երկու Կորնթացոց.
 Գաղատացոց.

80 Եփեսացոց.
 Կողոսացոց.
 Երկու Թեսաղոնացոց.
 Եբրայեցոց.
 Երկու Թիմոթէոս.

85 Փիլիպացոց.
 Տիտոս.
 Փիլիմոնի.
 Եւ Երրորդ թուղթ Կորնթացոց.
 Եւ Թաաւէոսի,

90 որ լինի ՚:

Իբր լինի ԼԶ գիրք Հին Կտակարանացն Եւ ԼԶ գիրք Նորոյ, բովանդակն՝ ՀԲ:

Սրան յաշորդող Նոր Կտակարանի պարականոն գրուածքների ցանկը տե՛ս ստորեւ:

4.2. Յաւելուած

Յաշորդ ցանկն արտացոլում է եբրայական Հին Կտակարանի եռամաս բաժանումը՝ որոշ տարբերութիւններով, յատկապէս՝ երրորդ բաժնում:

Դարձեալ գիտելի է զի Հին Կտակարանն ամենայն յերիս բաժանին, որ է՝

Օրէնք,

Մարգարէք,

Սրբագիրք,

Օրէնք – Մովսիսի Ե գիրքն որպէս սասցաւ,

Եւ մարգարէք – Ը, որոց՝

առաջինն Յեսու,

Երկրորդն Դատաւորք Եւ Հռութն,

Երրորդ Բ թագաւորութեանցն,

չորրորդ (Բ) թագաւորութեանցն,
 հինգերորդ Եսայի,
 վեցերորդ Երեմիայն,
 եւթներորդ Եզեկիէլին,
 ութերորդ Երկոտասան մարգարէքն.

Եւ երրորդ ժողովն – Սրբագիրք, որոց

առաջինն Յոբ,
 երկրորդն Դավիթ,
 երրորդն Առակացն,
 չորրորդն Ժողովն,
 հինգերորդ Երգ երգոցն,
 վեցերորդ Դանիէլն,
 եւթներորդ Բ. Մնացորդացն,
 ութներորդ Եզրի
 իններորդ Եսթերայի,

որ լինի ԻԲ:

Ձի ԻԲ տառք են արկապետաց Երայեցոց, եւ ԻԲ
 գլխաւոր արարածք,

որպէս ԻԲ գիրք գումարացեալ աստուածակերպ գրոց:

Իսկ Սիրաք եւ Իմաստուն եւ Յուդիթն եւ Տուբիթն եւ Մա-
 կարայեցիքն

Եւ Կտակքն եւ այլք չեն այսմ համարոյ, այլ ընկալեալ են
 ի կարգ

Աստուածաշունչ գրոց:

4.3. Աստուածաշնչի տների թիւն ըստ Գրիգոր Տաթեւացու.

Հարց. Քանի՞ տուն է Աստուածաշունչ գիրք ամենայն:

Պատասխանի. Հին Կտակարանք ամենայն ՔՃԻԹ (9,129),

Եւ Նոր Կտակարան ամէն տունք ՓՇՂԱ (8,591),

Միահամուռ Հին եւ Նոր Կտակարանք ԺՓԶԻ (18,720)

տուն է:

5. ԱՆԱՆՈՒՆ ՑԱՆԿԵՐ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1990), “Armenian Canon Lists V — Anonymous Texts”, *HTR* 83, pp. 141-161:

Ձեռագրեր

Ե1142 (անթուական), Ժողովածոյ, ք. 267ա,

Ե888 (1780), Ժողովածոյ, էջ 414-415, Վարդան վարդապետի գրուածքների շարքում, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Դ, էջ 390,

Մ10200, (1624, 1634, 1666), Ժողովածոյ, ք. 389բ, Վարդան վարդապետի գրուածքների շարքում: Այս ձեռագրի տարբերակը որոշ դեպքերում չի համընկնում միւս երկուսի հետ եւ հրատարակուել է առանձին. տե՛ս Յուցակ, հ. Բ, էջ 1067–1068:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ*, հ. Դ, էջ 390, թիւ 888:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Վարդան վարդապետ Արեւելցու երկերի հետ առնչութիւնը վկայում է, որ այս ցանկը կապուած է եղել հայ միջնադարյան համալսարանների հետ:

5.1. *Յանկը Ե1142B-ում, Ե888-ում եւ Ե889-ում*

1 Այս են թիւք Աստուածաշունչ գրոց եւ քանի են ընդունելիք:

Հինգ գիրք Մովսէսի.

Ծնունդն.

Ելք.

Ղետականքն.

Թիւքն.

Երկրորդ օրէնք.

Յետու

գ.

- Դատաւորֆ Է.
- 10 Հոութն Բ.
Թագաւորութիւնն.
Առաջինն
եւ Երկրորդն.
եւ Երրորդն.
- 15 եւ Չորրորդն.
եւ Հինգերորդն.
որ լինի Ժգ.
Երկու Եզրն
որ լինի Ժե.
- 20 Սաղմոսարան Ժգ.
Առակքն Ժէ.
Եկլէսիաստէան Ժր.
Երգ երգոցն Ժթ.
Եսայի ի.
- 25 Երեմիայն իա.
Դանիէլն իբ.
Եզեկիէլն իգ.
Յոբն իդ.
Երկոտասան մարգարէքն
- 30 որ լինի լգ.
Նեեմին լր.
Մակաբայեացիքն Գ գիրքն
որ լինի իա.
- 35 Իսկ Դուբիթն եւ Յուդիդն իւգ.
եւ Յեսու կտակքն Սիրաբայ
որ լինի իւդ.
եւ Տուբայիայն յայսոց է չեն առած ի համար.
Ապա քնկալած են
- 40 իբ. գլխաւոր արարծն եւ իբ. գիր Եբրայեցոց. եւ
նոյնչափ
ընկալած գիրք: Բայց զերկու գիրն կրկնեալ են եւ
իդ.
են:

- Իսկ Նոր կտակարանն յայնքն են.
 դ. գյուխ ատաարանն.
 45 Եւ դժ.ան թուխթն Պօղոսի.
 Եւ Գործք Առաքելոցն.
 Եւ թուղթ Կաթողիկէիցն.
 որ է հ.
- 50 Եւ Յովհաննու Տեսիլն.
 Եւ է ընդ եղբայրն հր.

5.2. Աստուածաշնչի գրքերի ցանկը Մ10200-ում

- 1 Այս են գիրք աստուածային որ է Աստուածաշունչ ընդունե-
 լիք.
 Ե գիրք Մովսէսի.
 Ծնունդն.
 Եյնն.
- 5 Ղետականն.
 Թիւն.
 Երկրորդ օրէնն.
 գ Յեսու
 է Դատաւոր
- 10 Հոսթ (*լուսանցքում*)
 Թագաւորութիւնք
 Առաջին.
 Եւ Երկրորդն.
 Երրորդն.
- 15 Եւ Չորրորդն.
 Թ Մնացորդաց ատուք գրոց Բ.
 Ժ Եգրայք Բ.
 Ժա Սաղմոս.
 Ժբ Առակք.
- 20 Ժգ Եկլեսիաստէսն.
 Ժդ Երգ Երգոցն.
 Ժե Եսայի.

- Ժգ Երեմիա.
 Ժէ Դանիել.
 25 Ժր Եզեկիել.
 Ժթ Յոք.
 Ի Բժն Մարգարէքն.
 Իա Իսթերն.
 Իդ Մակարայեցիքն.
 30 Էւ Տուբիթն Էւ Յուդիդն
 Էւ Կտակքն Էւ Տուբիայ
 այս Ե գիրք չէ առած ի համար
 ապա ընկալած են:
 ԻԲ գլխաւոր արարածս Էն Էւ ԻԲ գիր է Եբրայեցոց Էւ նոյն-
 չափ
 35 ընկալած գիրք բայց Բ գիրն կրկնել Էն Էւ ԻԴ Էն:

- Իսկ նոր Կտակարանաց յայտնի Էն
 Աւետետարանն
 Էւ Դժ թուխտն Պօղոսի.
 Էւ գործք առաքելոցն.
 40 Էւ թուխթ կաթողիկէ

5.3. Նոր Կտակարանի պարականոն գրուածքների ցանկը՝ վերագրուած Կղեմեսին

Այս ցանկի հնագոյն տարբերակը գտնուած ենք ԺԳ դարում, Մխիթար Այրիվանեցու երկերում: Այն մեջբերել ենք վերը, բայց նպատակայարմար է կրկնել այստեղ:

5.3.1. Կղեմեսին վերագրուած ցանկի՝ Մխիթար Այրիվանեցու տարբերակը

- 1 Մրբոյն Կղեմայ (եթէ որ գիրք ընդունելի Էն)
 Գործքն.
 Կանոնք առաքելոցն.
 Յովհաննու տեսիլն.

5 Խրատ Աստուածածնին առաւելոցն.

Գիրքն Դիոնէսիոսի

Տիմոթեայ թուղթն.

Գիրք Կրիսպոսի.

Բանք Յուստոսի.

10 Քարոզ ուղղափառացն.

Թուղթն Բառնաբայ.

Զայս եւ եւ Անանիա գրեցաք ի վիմի ֆաղափին՝ ուր եկեղեցի օրհնեցաք:

5.3.2. Գրիգոր Տաթեւացու տարբերակը

Եւ որպէս ասեն Կղէմ եւ Անանիա Դամասկացի, թէ Զ գիրք այլ ընկալաք յեկեղեցի, որ է՝

Ընթերցուածն Յակոբայ,

եւ Կանոնք Առաւելոցն.

բանք Յուստոսի.

գիրք Դիոնէսիոսեա Արիսպագացոյ.

եւ ֆարոզութիւն Պետրոսի Առաւելոյն:

5.3.3. Յանկը՝ ըստ անանուն հեղինակի

1 Եւ Կղէմ գրել է Ե գիրք ընկալած յեկեղեցիս
եւ Անանէ Դամասկացի:

ա. գիրք Յակոբայ ընթերծուածն ասէ

բ. Կանոնն Առաքելոցն

5 գ. Բաննն Յուստուսի

դ. գիրք Դիոննեսեա Յարիսպագացոյն

ե. զոր Վարդան վարդապետ գրեաց զՔարոզութիւն Պետրոսի առաքելոյ Եպիփանի.

5.3.4. Յանկը՝ ըստ Մ10200-ի

1 եւ Կղէմ գրեալ է Ե գիրք ընկալած յեկեղեցիս

ես եւ Անանէ Դամասկացի ա.

զԱկոբոս ընթերց բ.

Կանոնն Առաքելոց գ.

5 Բաննն Յուստուսի դ

Դիոննէսիոս Արիսպագ ե

Քարոզութիւնն Պետրոս ի առաքելոյն զոր ես գրեցի:

6. ՀՐԷԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՎ ՑԱՆԿԵՐ

Աստուածաշնչի գրքերի հրէական անուններ Մ1500-ի լուսանցքներում

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (2001), “Armenian Canon Lists VI—Hebrew Names and Other Attestations”, *HTR* 94, pp. 477–491:

Ձեռագրեր

Մ1500:

Փամանակ, վայր, ծագում

Այրիվանք, Հայաստան, 1271-1285 թթ.:

Ծանոթագրություն

Այս եւ յաջորդ ցանկերն առնչում են այն հարցին, թէ միջնադարեան հայ գիտնականները որքան գիտէին եբրայերէն: Մենք անուններն արտագրել ենք Մ1500-ի լուսանցքներից շատ տարիներ առաջ: Հնարաւոր է, որ մի քանիսը բաց թողած լինենք:

6.1. Բնագիր

Թերթ	Ձեռագիր	Եբրայերէնի տառադարձում	Վերնագիր
81բ	Բրեսիթ	bērēšit	Արարածոց Գիրք
94ա	Ելե սմովթ	ēle šēmot	Ելք
106բ	նոդեկրա	wayyiqra՝	Ղետակամք
114բ	ուփաի եղաբեր	wayyēdabbēr	թիւք
125բ	դաբարիմ	dēbarīm	Երկրորդ օրէնք
134բ	յիուի բայ նուն	yēhošu՝a bin nun	Յեսու որդի Նանայ
141բ	սոսթիմ	šopētīm	Դատատրք
149բ	մաղափիմ	mēlākīm	Թագատրք (= Թագատրութիւնք Գ-Դ)
183բ	դավբրի ովբիմ	dibrē hayyāmīm	Մնացորդաց գիրք
260բ	թարեասար	tērē ʿāsār	ԺԲ մարգարէք
270բ	զամբուր	tēhillīm (mizmorīm)	Սաղմոս
285ա	մտսադովթ	mišlē	Առակք
291ա	կոհեկեթ	qōhelet	Էկլեսիաստես (Ժողովող)
293ա	մերաթ մերիմ	šir haššīrīm	Երգ երգոց

6.2. Հին Կտակարանի՝ Հիերոնիմուսի առաջաբանի հայերէն Թարգմանութիւն

Հրատարակութիւն

Stone (2001), 479-482:

Ձեռագրեր

Մ286 (1697), ժողովածոյ, ք. 149բ-150ա:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Բարգէն արքունակից Կաթողիկոս Կիլիսեւեան (1961), *Յուլյակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի Հայոց* (Հայկական Մատենաշար Գալուստ Կիլիպէնկեան Հիմնարկութեան, Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց), էջ 487-490, Արխատակէս Վարդանեան (1920), «Յերոնիմեայ Վասն ի քսան եւ յերկուս գիրս առ ի Հեբրայեցոց զՊատմութիւնսն բաժանելոյ», ՀԱ 34, էջ 385-428:

Ծանօթագրութիւն

Բնագիրն ըստ Մ286-ի (1697) է: Այս տարբերակը ներառնուել է Հայ առաքելական եկեղեցու ավանդոյթի մէջ, թէպէտ սկզբում թարգմանութիւնը հաւանաբար կատարել են հայ կաթողիկէները: Որոշ ընթերցումներ համապատասխանում են Մ1500-ին:

Բնագիր

- 1 Արդ՝ թուեն Եբրայեցիին զգիրս այսպէս:
- 2 Առաջինն անուանեն բերեսիթ, զոր մեք Արարած կոչեմք:
- 3 Երկրորդն՝ եղեովթ, որ է Ելիցն:
- 4 Երրորդն՝ որդի երկեա, այսինքն՝ Ղետական:
- 5 Չորրորդն՝ նուարեղաբեր, այսինքն՝ Թիւ:
- 6 Հինգերորդն՝ դաբարիս, այսինքն՝ Երկրորդ Օրէնք:
- 7 Այս է Ե. գիրք Մովսէսի, զոր Եբրայեցիք օրէնս անուանեն:
- 8 Երկրորդ՝ գումարութեան առնուն ըսկիզբն Յետուայ որդոյ Նաւայ, զոր Յետուբէն անուանեն:
- 9 Ապա զՍոսթիմն, որ է դատաւորացն. եւ նոյն յարեն զՀոռոպ, զոր ինչ ի ժամանակս դատաւորացն եղել պատմէ:
- 10 Եւ երրորդն՝ Սամուէլ, զոր մեք առաջին եւ երկրորդ Թագաւորութեանց համարիմք:

- 11 Չորրորդ՝ զՄալաֆիմն. որ է Թագաւոր<ա>ցն, որ յեր {կ} ռոր-
դումն եւ չորրորդումն Թագաւորութեանցն կատարի. բայց ա-
ռուել նշմարտագոյն է Մալաֆիմն, այսինքն է թագաւոր<ա>ց
կոչել, քան զՄալաֆովթն որ նշանակէ թագաւորութեանց:
Քանզի ոչ եթէ զայլ եւ այլ թագաւորութեանց ազգաց նշանա-
կէ <խ>մբագիրն, այլ զմիոյ՝ զի եզականեն, որ ի վերայ ԲԺն
ցեղից սահմանեալ էր:
- 12 Հինգերորդ՝ զԵսայեայն:
- 13 Վեցերորդ՝ զԵրեմիային:
- 14 Եօթն՝ Եզեկիէլին:
- 15 Ութ՝ ԲԺն մարգարէիցն, զոր Թարէասար կոչեն:
- 16 Եւ դարձեալ երրորդ գումարութիւն Եբրայեցոց, յոր զՅոբ
գիրսն կարգեն եւ յայն առաջին զՅոբ դնեն:
- 17 Երկրորդ՝ զԴաւիթ:
- 18 Երրորդ՝ զԱռական, որ Մաղասովթ կոչեն:
- 19 Չորրորդ՝ զԵկլէսիաստէսն, զոր Կոհելէթ անուանեն:
- 20 Հինգերորդ՝ Աւրհնութիւն Աւրհնութեանցն, որ Սիրաքսիրիմ
կոչեն:
- 21 Վեց՝ զԴանիէլ:
- 22 Եօթն՝ զԴաբրիովմիմն, որ նշանակէ զբանս ատուրցն մնացոր-
դացն: Բայց յայտնագոյն ասիցէ ոք պատմութիւն ժամանա-
կական, որ գիրք Մնացորդացն անուանեն, որ եւ զերկո-
սեանն ողջ ապրեցուցանէ ի մէջ:
- 23 Ութերորդ՝ զԵզրին, եւ այն առ ի Յունաց եւ ի Հռոմայեցոց
յերկուս գիրս բաժանեալ է:
- 24 Ինն՝ զԵսթեր, այն եւ այսպէս գումարին միանգամայն հնոյ օ-
րէնադրութեանն գիրք ընդ ամենայն Իբ, այսինքն է՝ Մովսէ-
սին, է՝ մարգարէք, սրբագրոց՝ Թ, որ լինի Իբ.

7. ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՅՅՈՒ ՅԱՆԿԸ

Հրատարակութիւն

Մ. Տէր Մովսէսեան Մ. Тер-Мовсесян (1902), с. 264-266:

Ձեռագրեր

Ձեռագրերի մասին տե՛ս Тер-Мовсесян (1902), с. 274-276:

М Տէր Մովսէսեանի պատրաստած բնագիրը,

X Մ702 (1660), ք. 186ա-189բ, ժողովածոյ¹³⁷,

Մենք օգտագործել ենք Տէր Մովսէսեանի կազմած բնագիրը եւ աւելացրել տարբնթերցումներ հետեւեալ ձեռագրերից.

Մ711, ք. 116ա-119բ, Մայր Յուցակ, հ. Գ, էջ 421-426,

Մ7029, ք. 183բ-187բ, Յուցակ, հ. Բ, էջ 445-446:

Մուրատն օգտագործել է ն345, թ. 116ա-117ա, բայց բնագիրը յիշատակուած չէ ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ, հ. Բ-ում:

Այլ հրատարակութիւններ

Մուրատ (1905):

Ժամանակ, վայր, ծագում

ԺԴ դ.:

Բնագիր

Համառօտ համարք Աստուածաշունչ Գրոց

- 1 Տէր Առաքել դիտող Սիւնեաց.
գուրկ եւ թափուր յամէն շնորհաց,

գարդարեցի զկարգ գրանաց.

զաստուածաշունչ կտակարանաց:
- 2 Վասն այն յայտնեմ գրանս գրանաց,
զհին եւ զնոր կտակարանաց.

զի ուսանին զանուանս կարգաց,

եաւթանասուն երկու գրանաց:

¹³⁷ Նախկին էջմիածին 599, ինչպէս որ այն յղում է Տէր Մովսէսեանը:

- 3 Քառասուն եւ չորս հին կտակին,
բասն եւ ութ նոր կտակին,
աստուածաշունչ կոչին սոփին,
զոր իսասեցաւ Աստուած Հոգին:
- 4 Նախ է հինգ գիրք մովսիսական.
Ծընունդք եւ ելք եւ Ղեւտական.
Թիւք եւ Երկրորդ Աւէնք որ կան,
խրատ աշխարհի ընթիւնական.
- 5 Վեց արհնութիւնքն Յակոբեան,
վերայ որդւոցն երկոտասան.
զի արհնութիւնք որ Ադամեան,
յորդոց յորդիս կարգաւ երթան:
- 6 Իսկ երկրորդ կարգն որ յետ սոցայ,
գիրք եւսին՝ Յեսու որդի Նաւեայ,
ուր Դատատրքն որ յետ նորա,
ինքն Հոութ մայր Յովբիթայ:
- 7 Սաղմոս կոչի մեծին Դաւթայ
կին Բոյոսի մայր Յովբեթայ.
զի Յովբեթ ծնաւ զՅեսսէ տղայ.
Յեսսէ ծնաւ զԴաւիթ արքայ:
- 8 Թագատրութեանց գիրք չորեքին,
Սաղմոսն եւ չորս Սողոմոնին.
Յոր եւ Սիրաք արբահոգին.
սենեկապետ Սողոմոնին:

- 9 Այս ֆսան գիրք հին կտակին,
 որ մինչեւ յայս վայր դիպեցին.
 յետ այսորիկ բաժանէին,
 թագաւորութիւնք ազգի նոցին:
- 10 Բոբովամ որդի Սողոմոնին.
 թագաւորեաց բոլոր ազգին.
 եւ յետ Բաղամ ծառայ նոցին.
 որ փախեալ յահէ Սողոմոնին:
- 11 Զի սա յեգիպտոս փախեալ մրնաց,
 մինչ Սողոմոն արեայն նընջեաց.
 յետոյ եկեալ հակառակեաց,
 տասըն ցեղին թագաւորեաց:
- 12 Քսան ու մին գիրքն Եսայեայն,
 ֆսան երկու Երեմիային.
 ֆսան երեք Եզեկիէլին,
 Երկոտասանքն ի միասին:
- 13 Այս երեսուն եւ հինգ յինին,
 գրեանք հնոց կտակարանին.
 մինչեւ ցայս վայր կարգն երկրորդին,
 մինչդեռ կային յիւրեանց երկրին:
- 14 Յետ այսորիկ գերի գնացին,
 ի Բաբելոն բոլորովին.
 Եսայանասուն ւ երկու տարին.
 ազգն ամենայն գերի գնացին:

- 15 Իսկ երրորդ կարգն որ սկսանին,
երկու եզրասն են առաջին.
որ այլ եւ այլ ժամանակին,
միայն անուամբ համաձայնին:
- 16 Մինն ի յագգէն էր Յուդային,
մին ղեւտական ֆահանային.
յետ գերութեան Բաբելոնին.
զկտակարանն սոքայ գրեցին:
- 17 Մին եզրաս էր Սաղաթիէ,
որ ծնաւ որդի զԶարաբաբէ.
հոգով սրբով լցեալ սայ էր,
զեղծեալ գրեանսն նորոգէր:
- 18 Զի կտակարանն որ ընդ նոսին
ի Բաբելոն կորեան նոքին.
սոցա յայտնեաց Աստուած հոգին՝
որ զամենայն նորոգեցին:
- 19 Եւ երկու գիրք մնացորդին,
զոր վեցեփին սոքայ գրեցին.
եւ մնացորդ վասն այն ասին,
զոր յետոյ սոքայ զմնացեալս գրեցին:
- 20 Դանիէլին եւ Եսթերին,
Բարոբ եւ մակաբայեցին,
Տուբիթ, Յուդիթ, կարգ նեյէմին,
որ յերրորդ կարգս աւարտեցին:

- 21 Այս են գրեանք հին կտակին,
 քառասուն եւ չորս գիրք գլխովին.
 աստուածաշունչ կոչին սոփին,
 զոր խաւսեցաւ Աստուած հոգին:
- 22 Սաղաթիէյս այս ցանկային,
 եւ Ե.ն ընտրեալ արք ընդ նրմին.
 զեղծեալ գրեանս կտակարանին,
 քառասուն արք զամէն գրեցին:
- 23 Յետ սոցա նոր կտակարանին,
 որ զալստեամբ աստուածային,
 զայս խաւսեցաւ Աստուած Հոգին:
- 24 Նախ չորս գրովս Աւետարան,
 թովսոք Պաղոսի չորեքտասան.
 Առաքելոց գիրքն գրեցան,
 Կաթաղիկէքն ամենեքեան :
- 25 Այլ եւ տեսիլքն Յոհաննու,
 որ յայտնեցաւ նմա յԱստուծոյ.
 եւ էր ընդ եղբարսն յատուր մահու,
 որ յայտնեցաւ ի Յոհաննու:
- 26 Այս քսան ութն գիրք քստ կարգին,
 կտակարանաց նորոյ ուխտին.
 աստուածաշունչ կոչին սոփին,
 զոր խաւսեցաւ Աստուած Հոգին:
- 27 Ըստ եւրօստանսուն՝ Է երկու յեզովին,

- նոյնքան թուով գիրք շնորհին.
 զի ամենայն ազգ առանձին,
 առցէ շնորհի աստուածային:
- 28 Այս յինելոց է յետ Նեոին,
 որ գան հաւատս ամէնեքին.
 զի ամենայն լեզուք խոստովանին,
 զՔրիստոս Աստուած գանձն երեքին:
- 29 Եւ գտցուք հոգոյն այսքան թով,
 զոր Տէր յայտնեաց այս խորհրդով՝
 Եւթանասնեկի է չափով,
 թողցես եղբարն զմեղս յով:
- 30 Վասն այն ետ գրեանք այսքան թով,
 որպէս ծաղկունք գեղ կազմելով.
 Եւթանն մահու մեղքն չափով,
 Եւթանասնեկի է կրկնելով.
- 31 Եւթանասնեկի է.րն թուով.
 չորս հարիւր ութսուն համարով,
 զոր չորս տարեքս յաւելորդով,
 մեք մեղանչեմք ութ խորհրդով:
- 32 Արդ այսքան դեղ շնորհեաց չափով,
 զոր մեղանչեմք նոյնքան թուով.
 զի սրբեցուք յախտէ հոգով,
 սուրբ գրոց ունկն դնելով:
- 33 Այժմ՝ արհնութիւն տամ ցնծայով

երեք անձանց հաւատարմով.

գոր այսչափ խրատ գրեաց փութով,

զմեզ ի մեղաց ազատելով:

34 Փառս տամ Հաւրն ազատողի,
Եւ միաձնին զմեզ Փրկողի.

սուրբ Հոգոյն կեցուցանողի,

երրորդութեանըն միակի:

Տարբերքումներ

Վերնագիր] չիք 711 | համառօտ] չիք 7029

1.1 Տէր] չիք 711

1.3 զարդարեցի] շար գրեցի 711 | զկարգ] զկարգըս 711 |
գրանաց] գրեանց 711

2.3 ուսանին] ուսանիս 711

2.4 եւթանասուն] զՀԲ 711 իւթանասուն 7029 | երկու] ւ երկու
7029

3.1 եւ] ու 711 7029 + զիրք 711 : Մ բանաստեղծական չափին
աւելի լաւ է համապատասխանում՝

3.2 ներսո.] + ու 711 | սոբին] նոբին 711 |

3.4 հոգին] զհոգին X

4.2 ղեւտական] -ական 711 եղեւտական 7029

4.3 թիւ] թիւն 711 7029 | արէնք] արէնքն 7029

4.4 խրատ] խրատք 7029 | ընթհանրական] ընդհանրական
711

5.2 վերայ] ի վերայ 711 : Մ բանաստեղծական չափին աւելի
լաւ է համապատասխանում

5.3 արհնութիւնք] արհնութիւնքն 711 7029 | աղամայն] յա-
ղամայն 711 | յորդոց] որդոց 711 7029

6.1 երկրորդ] 711 երրորդ M 7029 | սոցա] սոցայն 711 :
հանգն է -ա(յ)ն այս ձեռագ.

6.2 որդի նաւեայ] որդին նաւեան 711

6.3 նորա] նորայն 711

6.4 մայր յովբիթեայ] մայրն յովբիթեայն 711 մայր յովբիթայ

7029

7.1 սաղմոս] սամամ 711 | մեծին դարթայ] մեծի դարթեան
711 | դարթա] դարթայ X 7029

7.2 բոյոսի] + է 711 : Մ բանաստեղծական չափին աւելի լաւ է
համապատասխանում | յովբեթայ] յովպթեա 711

7.3 գի] ի ջնջելու նշանով 7029 | յիովբեթ] գյովբեթ X յովբեթ
X 711

7.4 յեսսէ] լեսսէ 711 եսսէ 7029

8.2 եւ] ու 711 | չորս] + գիրք 711 : Մ բանաստեղծական չափին
աւելի լաւ է համապատասխանում

9.2 յայս] ցայս 711

10.3 եւ յեա] 711 եւ յետոյ Մ ‘ւ յետոյ 7029 | բաղամ] բովամ
711

11.1 սա յեգիպ.] սայ էգիպ. 711

12.1 եսայեայն] յեսային 711 եսայիայն 7029

12.2 երկու] ‘ւ երկուքն 711 | երեմիայն] յերեմիին 711

12.3 եզեկիէլին] յեզեգիէլին 711

12.4 երկոտասանքն] ‘ւ երկոտասանքն 711

13.2 հնոց] հնոյ 7029 | կտակարանին] կըտակին 711 : 711-ը

մի ոտքով կարճ է

14.2 բարբիւն] բարբելոն 711

14.4 գնացի] մնացին-ի վրայից՝ գրչի ձեռքով 7029

15.2 եգրասն] եգրասք են 711 : բանաստեղծական չափին չի
համապատասխանում

15.3 այլ¹] յայլ 711 | այլ²] յայլ 7029

16.2 մին] եւ մինն 711

17.1 մին] հին 711 : աղճատ

17.3 սրբով] օմ 711 | սայ էր] սայ էլ 711 : աղճատ

17.4 գրեանսըն] գրեանս 711 | նորոգէր] նորեգէր 711

18.1 կտակարանքն] կտակարանք 711

19.3 եւ] օմ 711 | սաին] 711 սսեն Մ 7029

20.3 յուդիթ] ‘ւ յուսիթ 711 | կարգ] գիրք 711 : թէրեւ նախ-
ընտրելի է | երրորդ] երկրորդ 711 : աղճատ

21.2 գլխովին] գրխովին 7029

21.3 կոչին] կոչի 7029 : Մ 711 նախընտրելի է

- 22.1 ցանկալին] 711 ցանկալի M 7022 | այս] այր 711
- 22.2 եւն] այսիմնն հինգ 711 7029 եւն M է X : կամ Մ-ում *եւն
(5) պետք է կարդալ՝ եւն, կամ էլ՝ 711 7029-ում եւն-ը՝ եւն (հինգը):
նախընտրում ենք 711 7029-ը, հմմտ. 4 եգր 14:24, 37
- 22.3 զեղծեալ] զեղեալ 711 : աղճատ | գրեանս] գրեանք 711
- 24.1 ատարան] ատարանն 711
- 24.2 թուխտ] եւ թուլթ 711 թուլթ 7029
- 24.3 առաքելոց] ‘ւ առաքելոց 711 | գիրքն] Մ 7029* գործն X
711 7029^c + ուր 711
- 24.4 կաթաղիկէն] ու կաթաղիկէն 711 կաթաղիկէն 7029 |
ամենեւեան] եւթնեւեան X 7029^c
- 25.1 տեսիլքն] տեսիլքն 711 7029 : գուցէ նախընտրելի է
- 25.3 եւ էր ընդ] էր ընդ Մ ‘ւ էր ընդ 711 էր ընդ 7029 : «էր»-ով
ընթերցումը նախընտրելի է
- 25.4 յայտնեցաւ] զբերեցաւ 711 7029
- 26.1 քան ուրն] քան եւ ուր 711 : գուցէ չափի համար նախ-
ընտրելի է 26.3-ի «կոչին»-ը] 711 կոչի Մ 7029
- 27.1 եւթանասուն] իւթանասուն 7029 | ւ երկու] երկու 711
- 27.2 թուով] թվով 711 | շնորհին] շնորհեաց հոգին 711 : 711-
ը չափը խախտող աւելորդ վանկ ունի
- 27.3 ամենայն] զամենայն 711 | ազգ առանձին] զգառանձին
711 : անհասկանալի բառ | առանձին] առանձինն 7029
- 28.1 լինելոց] լենելոց 7029
- 28.2 գան] + ի 711 7029* : չափը խախտող աւելորդ վանկ ունի
| ամենեւին] ամենեւին 711 7029
- 28.3 Այս տողում մէկ ոտքով (երկու վանկով) չափը խախտուած
է
- 29.1 գոցոտ] գոնցոտ X գոն ցաւ 711 : աղճատ
- 29.2 տէր] տէրն 711 7029 | խորհրդով] օտ 711
- 29.3 երթանասնեկի] եկին 711 | է] 711-ում սա թիւ է՝ «է» (7) :
3.2-ում (եթէ գումարենք առաջին երկու տողում նշուած թուերը՝
72, տուն 27 44 (չին Կտակարան) + տուն 26՝ 28 (Նոր Կտակարան)
= 72, բայց այստեղ գումարը 70 կամ 77 է, այլ ոչ՝ 72

- 29.4 գվեղս] + իւր 711 : երկուան էլ հնարաւոր է
- 30.1 թով] թվու 711
- 30.2 գեղ] դեղ 7029 : աղճատ գրութիւն՝ եւաթեան մահու]
գեպն մահու չափ 711
- 30.4 եւաթնասնեկի] եւաթանասնեկին 711 | է] 711 7029-ում
ճիշտ է, որպէս թիւ.
- 31.1 է.ըն] է 711 7029
- 31.2 ութսուն համարով] ւ ձ են համարով 711 | հարիւր]
հարեւ 7029
- 31.4 մեք] միշտ 711 | մեղանչեմք] մեղանչեմ 711 | ութ] ըստ
711 : աղճատ գրութիւն
- 32.1 դեղ] 711 7029 տեղ Մ | անձանց] անձանցն 711
- 33.2 հաւատալով] հաւատով 711
- 33.3 խրատ գրեաց փութով 711] խրատ գրեաց փութով 711
մեզ խրատ գրեաց 7029 34 ամբողջը] շիք 711
- 34.1 հար] հարն 7029

ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՁԱՆՆԵՐ ԵՒ ՅԱՆԿԵՐ

1. ՀԲ լեզու,
2. Իսկ որ զղարություն գիտէ եւ գրով վարին .ժԲ. ազգ է,
3. Փիլոն Տիրակացի, Ժամանակագրություն,
4. Անուանք նախահարցն,
5. Անուանք կանանց նախահարց եւ նահապետացն,
6. Անուանք Դ կանանց,
7. Վասն վեց դարուն,
8. Տասնմէկ ժամանակաշրջան,
9. Ժամանակ նախահարցն,
10. Ժամանակագրական հաշուարկներ,
11. Երկու ժամանակագրական հաշուարկ Մ2679-ում (981),
12. Ադամի պատմություն 2,
13. Ազգաբանություն Աբրահամու – Stone (2012C), pp. 78-81,
14. Տասն փորձություն Աբրահամու – Stone (2012C), pp. 204-205,
15. Դատաստանի նշանները:

Ձեռագրեր

Քանի որ դրանք բազմաթիւ են, նշուած են իւրաքանչիւր ցանկից առաջ (ինչպէս որ նախորդ հրատարակությունները, ժամանակը եւ այլ տուեալներ):

Ծանօթագրութիւն

Նման ցանկերը, ինչպէս նշել ենք, հայկական սքոլաստիկ ավանդոյթի մաս են՝ առաւելապէս (բայց ոչ բացառապէս) կապուած Աստուածաշնչի հետ:

1. ՀԲ լեզուք

Հրատարակութիւն

Stone (1996), pp. 161-163, Մ10200 (1624, 1634, 1666) ձեռագրի հիման վրայ, որի մասին տե՛ս վերը, Ենովքի մասին բնագրերը: Այն կարելի է գտնել նաեւ մեր ուսումնասիրած հետեւեալ ձեռագրերում. Մ268 (1697), թ. 152ա-բ¹³⁸, Մ533 (1660), թ. 233ա-234ա¹³⁹, Մ2036 (ժէ դ.), թ. 242ա-բ, Մ10725 (ժէ դ.), թ. 242ա-բ, Բեռլինի ձեռ. or. Peterm. I.141 (1681) բնագիր թիւ 14¹⁴⁰, BnF186 (1618), թ. 43ա-բ¹⁴¹: Կան նաեւ այլ ձեռագրեր: Այսպիսի վաղ ցանկեր կան Փիլոն Տիրակացու «Փամանակագրութեան» մէջ (է դ.), որը հրատարակուել է «Մատենագիրք հայոց»-ում (հ. ե, էջ 906–908):

Այս է ՀԲ լեզուք.

1 Երայեցիք	12 Պարսիք
2 Ասորիք	13 Ռիկոյք
3 Քաղէկացիք	14 Միաչք
4 Մարիանոսք	15 Թզուկք
5 Աղուանք	16 <ե>թէովպացիք
6 Բուսանացիք	17 Մազորոսք
7 Իսմաէլացիք	18 Գարգանացիք
8 Ուոոսք	19 Աւարացիք
9 Բովղարք	20 Լերդաբացիկք
10 Պեձեմեկք	21 Քեաացիք
11 Մունդք	22 Փեթեզացիք

¹³⁸ Մայր Յուցակ, հ. Ա, էջ 1133:

¹³⁹ Մայր Յուցակ, հ. Բ, էջ 1170:

¹⁴⁰ N. Karamianz (1888), *Verzeichnis der armenischen Handschriften* (Die Handschriften Verzeichnis der Königlischen Bibliothek zu Berlin, X; Berlin: A. Asher & Co.), no. 88, p. 71.

¹⁴¹ Raymond H.Kévorkian et al. (1998), *Manuscripts arméniens de la Bibliothèque nationale de France: Catalogue* (Paris: Bibliothèque Nationale & Calouste Gulbenkian Foundation), p. 722.

-
23	Խեւացիք	54	Լամինացիք
24	Քանանացիք	55	Ուշգիրացիք
25	Ամուրհացիք	56	Եղզոնացիք
26	Եբուսացիք	57	Հելենացիք
27	Սամարացիք	58	Կրիսեցիք
28	Փիւնեկացիք	59	Բուրաստանացիք
29	Կիլիկեցիք	60	Տարսացիք
30	Մարացիք	61	Տիրեմացիք
31	Գամիրք	62	Մոտամնացիք
32	Հայք	63	Դէտուզացիք
33	Տագերացիք	64	Ղեկացիք
34	Վիրք	65	Ղափիրացիք
35	Սկիւթացիք	66	Մազիկացիք
36	Կօշիացիք	67	Դամատրանք
37	Յոյնք	68	Օրէնքէթացիք
38	Ղետոնացիք	69	Մայիմոնք
39	Կեստիացիք	70	Հնդիկք
40	Գաշատացիք	71	Եգիպտացիք
41	Գուրքն	72	Ելադացիք
42	Պանփիլագոնացիք		
43	Աֆսեցիք		
44	Տուրացիք		
45	Մուսասք		
46	Նասասք		
47	Արգացիք		
48	Սարմատք		
49	Գեմոնացիք		
50	Պէմոնացիք		
51	Սպանդիացիք		
52	Տիկիացիք		
53	Ղաղմատք		

2. Դպրութիւն ունեցող ազգեր

Այս ցանկը Մ10200 (1624, 1634, 1666)-ի հիման վրայ հրատարակուել է՝ Stone (1996), 163: Կան նաև այլ ձեռագրեր, որոնց թւում Մ268 (1697), թ. 152բ¹⁴², Մ522 (1297), թ. 59բ¹⁴³, Մ5254 (1280), թ. 191բ, Մ6607 (1715)¹⁴⁴, Մ8494 (Ժէ դ.), թ. 215ա¹⁴⁵:

Իսկ որ զդպրութիւն գիտէ եւ գրով վարին .ժԲ. ազգ է:

1 Եբրայեցիքն

Քաղդէացիքն

Ասորիքն

Պարսիկքն

5 Մարք

Հնդիքն

Փիւնեկեցիքն

Հռոմաեցիքն որ են Սպանիացիքն:

Իսկ ոմանք զԱրաբացիս եւ զՄակէդոնացիս յԵբրայեցիս համարին, եւ կէսք ոչ: Իսկ Վիրք եւ Ադուանք ոչ կատարեալ գրով, այլ առեալ ի Հայոց, որպէս Ասորիւն եւ Իսմաելացիս՝ յԵբրաեցոյն: Թուի, թէ մարք աւելորդ գրած:

3. Փիլոն Տիրակացի, «Ժամանակագրութիւն»

Այս՝ լայն տարածում ունեցող ցանկի վաղ տարբերակներ կան Փիլոն Տիրակացու «Ժամանակագրութեան» մէջ. «Մատենագիրք հայոց», հ. Ե, էջ 906-910:

67 Ազգքս որ էլին ի Յապերէ

68 Եւ այս ազգք են, որ գիտեն ի սոցանէ դպրութիւն.

Իբերացիք,

¹⁴² Մայր Յուցակ, հ. Ա, էջ 1133:

¹⁴³ Մայր Յուցակ, հ. Բ, էջ 1125:

¹⁴⁴ Յուցակ, հ. Բ, էջ 355. «Ո՞րք են ազգք, որ ունին գիր»: Պարզ չէ սա նոյն գործն է, թէ ոչ:

¹⁴⁵ Յուցակ, հ. Բ, էջ 755:

Ղատանացիք՝ որով Հոռոմբն վարին,
 Սպանիացիք,
 Յոյնք,
 Մարք,
 Հայք:

69 Եւ են սահմանք սոցա ի Մարաց ընդ կողմ հիստայ մինչեւ ի Մատուսիս որ է Իդիովն:

88 Եւ որ գիտեն ի սոցանէ դպրութիւն՝ են այսոքիկ.
 Փիւնիկեցիք,
 Եգիպտացիք,
 Պամփիլացիք,
 Փոնիգացիք:

78 Քամայ

89 Եւ են սահմանք Քամայ յիփնիկորուայ, որ մեկնէ զԱսորիս, եւ զԵթովդիէ, եւ ձգին մինչեւ ի Գադիրոն:

94 Ի Սէմա են ազգք

103 Եւ այս ազգք են ի սոցանէ որ գիտեն դպրութիւն¹⁴⁶.
 Եբրայեցիք, որ են Հրեայք,
 Պարսք,
 Մարք,
 Քաղդէացիք,
 Հնդիկք,
 Ասորեստանեայք:

104 Եւ է երկայինութիւն բնակութեան որդոցն Սէմայ՝ ի Հնդկաց մինչեւ յիփնիկորուոն, եւ լայնութիւն՝ ի Պարսից եւ ի Բակտրոնէ մինչեւ ի Հնդիկս:

4. Անուանք նախահարցն

Հրատարակութիւն՝ Stone (1996), 163-164, ըստ Մ10200 (1624,

¹⁴⁶ Նոյն բնագիրը 89-ում է, Սեմի սերունդների ցանկի վերջում:

1634, 1666), թ. 392: Անունների ստուգաբանությունը յունական անունաձեւերի հիման վրայ է, բայց կան որոշ բացառիկ տարբերակներ¹⁴⁷:

Ադամ. երկիր:

Սէթ. ջրառք. կամ մոռացումն չարի:

Ենովս. մարդն ընդարեալ:

Կայնայն. ստացուած արհնեալ Աստուած:

Յարեղ. վերահանեցումն Աստուծոյ:

Ենոֆ. շնորհ:

Մարոսաղան. առաքումն:

Ղամէֆ. տառապանք:

Նոյ. հանգիստ:

Սէմ. կատարեալ:

Յաբեթ. գեղեցկութիւն:

Քամ. իշխեցող:

Քանան. դառնացալ:

5. Անուամբ կանանց, նախահարց եւ նահապետացն

Հրատարակութիւն՝ *Stone, Adam and Eve, 164, ըստ Մ10200 (1624, 1634, 1666), 392. այս անուններն առկայ են արդէն «Յոբէլեանների գրքում»:*

Ադամայն. Եւս:

Սէթայն. Ազերս:

Ենովսայն. Նուննա:

Կանանայն. Մաղաղեղա:

Մաղաղիելին. Դինա:

Յարեղին. Բառաֆա:

Ենովֆայն. Յադներս:

Մարոսաղաին. Յեղնա:

¹⁴⁷ Տե՛ս F.X. Wutz (1915), *Onomastica Sacra: Untersuchungen zum Liber Interpretationis Nominum Hebraeorum des Hl. Hieronymus* (Texte und Untersuchungen, 41.2, Leipzig, Hinrichs), 2. Ամալյան (1975), *Բառգիրք Հայոց* (Երեւան. ԳԱ հրատարակչություն), Stone (1981):

Ղամբայն.	Բերինա:
Նոյին.	Զարա:
Սէմայն.	Դեզեկալիփաթա:
Արփաֆաթայն.	Ռարուիա:
Սաղային.	Սուֆա:
Եբերայն.	Զուրա
Փաղեկայն.	Զուրնա.
Ռագալայն.	Սորիա:
Սերուֆայն.	Մելֆեա:
Նաֆուրայն.	Յեֆա:
Թարաին.	Յեդնա:
Յաբրահամոյն.	Սառա:
Իսահակայն.	Ռեբեկա:
Յակոբայն.	Ռաֆել եւ Լիա:

6. Անուանք Դ կանանց

Հրատարակութիւն՝ *Stone (1996), 165, ըստ Մ10200 –ի (1624, 1634, 1666), 392:*

Իսկ դ. կանայք որ խառնեցան ի յարհնութեան ազգն Իսրայելի.

Թամար.	որ ծնաւ զՓարէզի Յուդայէ:
Ռահաբ.	որ ծնաւ զԲոյոսի Սաղմոնա:
Հոօթ.	որ ծնաւ զՈվբէթի Բոյոսա:
Բերսաբէ.	որ ծնաւ զՍողովմոնի Դարթա:

7. Վասն վեց դարուն

Հրատարակութիւն՝ *Stone (1996), pp. 138-139, ըստ Մ9100 (1686), Թ. 370բ-371ա:*

- 1 Գրեմ ֆեզ, ով որդեակ, զեարթնասնիցն, զոր Սուրբ Հոգոյն շնորհօքն ետ նոցա գրել, զի պէսպէս են թուականք զազգաց եւ ոչ միաբանին միմեանց:
- 2 Եւ արդ առաջին դարն սպանաւ Աբել, եւ ենովք փոխեցաւ:

- 3 Եւ այլ ասի բան, թէ Ռ դարն փոխեցաւ ենով:
- 4 Եւ երեք դարն Մ ամն ջրհեղեղն եկ, եւ ի նոյն դարն ի վերջն շինեցաւ աշտարակսն:
- 5 Եւ ի չորս դարն Աստուած ընդ Աբրահամու խօսեցաւ եւ երեւեցաւ:
- 6 Եւ ի Ե դարն եհան Մովսէս յեգիպտոսէ գժողովուրդն, եւ Սողոմոն շինեաց զտաճարն:
- 7 Եւ ի Զ դարն մարմնացաւ Աստուած ի կուսն:
- 8 Եւ ի կատարումն եօթն դարուն գայ Քրիստոս եւ աննէ յարոյթին եւ տայ հատուցումն:

8. Տասնմէկ ժամանակաշրջան

Սա, առանց վերնագրի, հետեւում է նախորդ բնագրին.

- 1 Յառաջին շրջանին ել Ադամ ի դրախտէն:
- 2 Երկրորդ շրջանին ենով անմահ փոխեցաւ:
- 3 Երրորդ շրջանին մեկնեաց Աստուած զազգն Սեթայ յազգէն Կայենի:
- 4 Չորրորդ շրջանին կազմեաց Նոյ զտապանն:
- 5 Հինգերորդ շրջանին լեզուք բաժանեցան:
- 6 Վեցերորդ շրջանին ծնունդն Աբրահամու:
- 7 Եփներորդ շրջանին ել Իսրայել յեգիպտոսէ:
- 8 Ը շրջանին Սողոմոն զտաճարն շինեաց:
- 9 Թ շրջանին Զօրաբաբել նորոգեաց:
- 10 Ժ շրջանին ծնաւ Քրիստոս:
- 11 ԺԱ շրջանին եղաւ թուականն Հայոց, եւ թուականս յայտնի է մեզ:

9. Ժամանակ նախահարցն

Հրատարակութիւն՝ Stone (1996), p. 140, ըստ Մ10320 (Ժէ դ.), թ. 87ա-բ:

1	Ադամ	ՋԼ	ամ.
2	Ենովֆ	ՋԵ	ամ.
3	Կայեն	ՋԾ	ամ.
4	Մադախիէլ	ՊԼԵ	ամ.
5	Յարեդ	ՋԿԵ	ամ.
6	Ենովֆ	ԿԵ	ամ.
7	Մաթոսադայ	ՋԿԹ	ամ.
8	Ղամեկ	ՇԺԶ	ամ.
9	Նոյ	ՋԾ	ամ.
10	Սեմ	Շ	ամ.
11	Արփաֆսաթ	Ն	ամ.
12	Սադայ	ՆԿ	ամ.
13	Եբեք	ՆԿ	ամ.
14	Փաղեկ	ԼԸ	ամ.
15	Ռազօ	ՅԼԹ	ամ.
16	Սեռոֆ	ՅԼ	ամ.
17	Նաֆոլր	ՄԱ	ամ.
18	Թարայ	ՄՀԵ	ամ.
19	Աբրահամ	ՃՀԷ	ամ.
20	Սահակ	ՃԶ	ամ.
21	Յակոբ	ՃԽԵ	ամ.

10. Ժամանակագրական հաշուարկներ

Ստորեւ բերուած ժամանակագրական հաշուարկը մէջբերում է «Աստուածաշնչեան վերապատումներից»¹⁴⁸. տե՛ս Stone (1982), p. 120, ըստ հետեւեալ ձեռագրերի. Մ3845 (1471), թ. 140բ-141ա, եւ Մ4231 (ԺԵ դ.), թ. 24բ-25ա: Նման հաշուարկներ կան նաեւ այլուր, եւ դրանց մի մասը ներկայացուած է այստեղ.

Յադամայ մինչեւ ի ջրհեղեղն ՍՄԽԲ (2242) տարի է,
ջրհեղեղէն մինչ ի յաշտարակն ՇԻԷ (527),

¹⁴⁸ Այդպէս ենք անուանում այն բնագրերը, որոնցում Աստուածաշնչից մէջբերումները զուգակցում են պարականոն բնոյթի պատումներով:

եւ անտի մինչ ի յԱբրահամ Նժէ (417) տարի,
յԱբրահամայ մինչեւ ի Մովսէս՝ ի յեւս յեգիպտոսէ Շե (505)
տարի,

յառաջին շինութենէ տանարին մինչեւ յերկրորդ շինութիւնն
տարի ՇժԱ. (511),

եւ անդի <ի> ծնունդն Քրիստոսի ՇժԸ (518) տարի:

Արդ, ի սկզբանէ Ադամայ մինչեւ ի ծնունդն Քրիստոսի ընդ ա-
մենայն եՌՆՃՂԸ (5198) տարի է, որ մտանէ ի ԶՌ (6,000). եւ եկն
Քրիստոս եւ ծնաւ ի սրբոյ կուսէն:

*Նման հաշուարկներ կան նաեւ ոչ հայկական վաղ Քրիստոնէա-
կան երկերում. այդ գրուածքներից է, օրինակ, «Պիղատոսի գործե-
րը» (Դ կամ Ե դար)¹⁴⁹, որտեղ կարգում ենք.*

Ադամից մինչեւ ջրհեղեղը՝	2212,
Ջրհեղեղից մինչեւ աշտարակը՝	531,
Աշտարակից մինչեւ Աբրահամ՝	606,
Աբրահամից մինչեւ ելք՝	470,
Ելքից մինչեւ տանարի կառուցումը՝	511,
Տանարի կառուցումից մինչեւ ատերումը՝	464,
Տանարի ատերումից մինչեւ Քրիստոսի գալուստը՝	636:
Ընդհանուրը՝ 5500 (իրականում՝ 5430):	

*Մէկ այլ հին տարբերակ կայ Յովսեպոսի «Հիպոմնեստիկոն»-
ում¹⁵⁰: Հեղինակը Յովսեպոս Փլաբիոս պատմիչը չէ, այլ մէկ ուրիշ
անյայտ Յովսեպոս:*

«Քանի՞ տարի է աշխարհի ստեղծումից մինչև Քրիստոսի
ծնունդը:

¹⁴⁹ M.R. James, *Apocryphal New Testament* (Oxford: OUP, 1963), p. 145:
Սա բացակայում է «Պիղատոսի գործերի» հայերէն թարգմանութիւնից, որի
հրատարակութիւն է՝ Ե. Տայեցի, *Անկանոն Գիրք Նոր Կտակարանաց*
(Վենետիկ, 1898), էջ 359–380:

¹⁵⁰ J.A.Fabricsius, (1723), *Codicis Pseudepigraphi Veteris Testamenti Vo-
lumen Alterum accedit Josephi veteris Christiani auctoria Hypomnesti-
con* (Hamburg: Felginer), p. 338.

Ադամից մինչև Նոյ՝	2262 տարի:
Նոյից մինչև Աբրահամ՝	1015 տարի:
Աբրահամից մինչև Եգիպտոսից ժողովրդի ելքը՝	430 տարի:
Ելքից մինչև Դատաւորները՝	95 տարի:
Դատաւորներից մինչև Հեղի և Սամուել՝	490 տարի:
Սամուելից մինչև Թագաւորաց սկիզբը՝	90 տարի:
Թագաւորներից մինչև ժողովրդի գերութիւնը՝	490 տարի:
Մակեդոնացիների թագաւորները՝	300 տարի,
մինչև Օկտավիանոս Օգոստոսի 18-րդ տարին:	

Իսկ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը ծնունել է Հրեաստանի Բեթղեհեմում Օկտավիանոս Օգոստոսի փառասուններեփերորդ տարում, այնպէս որ մնացորդը կազմում է 25 տարի: Ադամից մինչև Փրկչի Մնունդը բոլոր տարիների ընդհանուր գումարը 5500 է»:

11. Երկու ժամանակագրական ցանկ

Առաջինի՝ Մ2679-ի հրատարակութիւն՝ Stone (2012C), pp. 32-33: Սա Փիլոն Տիրակացու «Ժամանակագրութեան» մաս է, որն ընդգրկուած է «Մատենագիրք հայոց»-ում (Մ2)¹⁵¹:

Մ2679 (981), ք. 36բ-37ա

Պարտ եւ պատշան է այսուհետեւ ընթանալ զհետ ամացն թոց. զԴաւիթ փահանայ յիշեսչիք ի ՔՍ:

Փաղեգ եղեալ ամաց ճԼ (130) ծնաւ զՌագաւ:

Ռագաւ եղեալ ամաց ճԼԲ (132) ծնաւ զՍերոբ:

Սերոբ եղեալ ամաց ճԼ (130) ծնաւ զՆաբովր:

Նաբովր եղեալ ամաց ճԹ¹⁵² (109) ծնաւ զԹարայ:

Թարայ եղեալ ամաց Հ (70) ծնաւ զԱբրահամ:

Աբրահամ էր ամաց ՀԵ (75) ի ժամանակի, իբրեւ հրաման ետ Աստուած ելանել նմա ի տանէ հարց իւրոց, եւ ել յերկիրն փանանացոց:

¹⁵¹ Մ2, է դար, հ. 5, էջ 912, §140:

¹⁵² Փիլոն Տիրակացու մօտ՝ ՀԹ. տե՛ս §140, Մ2, է դ., էջ 912:

Արդ առնին ի բաժանմանցն երկրի մինչեւ ի գալ /37ա/ Աբրահամու յերկիրն Քանանացոց ազգք եւ ամբ ՌժԶ (616) եւ յԱդամայ ազգք ի ամբ ՎՅԶԴ (3,384):

Բ[նակե]աց Աբրահամ յերկրին քանանացոց ամս ԻԵ (25) եւ սպա ծնաւ զԻսահակ, Իսահակ եղեալ ամաց Կ (60) ծնաւ զՅակովբ, Յակովբ եղեալ ամաց ԶԷ (87) ծնաւ զՂևեի, Ղևեի եղեալ ամաց ԽԶ (46) ծնաւ զԿահանթ, Կահանթ եղեալ ամաց Կ (60) ծնաւ զԱմրամ, Ամրամ եղեալ ամաց Հ (70) ծնաւ զԱհարովն, եւ յամին ուքսներորդի երրորդի կենացն Ահարովնի ելին որդիքն Իսրայելի յերկրէն Եգիպտոսացոց ի ձեռն Մովսէսի առաջնորդին իսրեանց:

Մ2679, ք. 156բ-157ա

Այս ցանկը վերցուած է ձեռագրում ընդգրկուած մի աւելի երկար ժամանակագրութիւնից.

Ռագաւ ամաց ՃԼԲ (132) ծնաւ զՍերոբ յՈւրաէ եւ եկեաց առ նովաւ ամս ՄԷ (207), մինչեւ ի ՀԵ (75) ամն Նաբովրա: Ի Ռագաւա ՃԻԷ (127) ամին Վ (3,000) ամ լցաւ դարս Գ, ի ջրհեղեղէն զՓաղեկ ազգք եւ ամբ ՇԻԵ (525):

Ս[երոբ ամաց ՃԼ (130) ծնաւ զՆաբովր ի Մեղեա՝ եւ եկեաց] առ նովաւ ամս Մ (200)՝ մինչեւ ի ԾԱ (51) ամն Աբրահամու:

Նաբ[ովր ամաց] Զ (80) ծնաւ զԹարա՝ յԵղնաէ՝ եւ եկեաց [առ նո]վաւ ամս ՃԻԲ (122), մինչեւ ի ԾԲ (52) ամն Աբրահամու:

Թարա Հ (70) ամաւ ծնաւ զԱբրահամ, յԱռնաէ, եւ եկեաց առ նովաւ ամս ԼԵ (35), մինչեւ ի ԼԵ (35) ամն Աբրահամու, եւ մեռաւ Թարա ի Խառան:

յԱդամայ մինչեւ յաւետիքն Աբրահամու Վ[ՃԶԴ] (3184) ամբ. սա էր նախնի նախապետ ազգին Հրէից՝ առ սովաւ Ասորոց, եւ Ասիացոց, թագաւորեաց Նինոս եւ Շամիրամ կին իւր, [աստա]-նաւ լինի սկիզբն ծառայութեան յԵգիպտոս՝ ՆԼ (430) ամին, ի Ճ (100) ամին ծնաւ զԻսահակ ի Սառայէ, եւ եկեաց առ նովաւ ամբ ՀԵ (75), մինչեւ ի ՓԵ (15) ամն Յակովբ:

Իսահակ ամաց Կ (60) ծնաւ զՅակովբ՝ ի Ռեբեկա, եւ եկաց առ նովաւ ամս ՃԻ (120) մինչեւ ի ԼԵ (35) ամն Ղևեայ:

Յակոբ ամաց ԶԳ ծնաւ զՂեւեա ի Լիայէ. եւ եկեաց առ նովա ամս ԿԲ (62) մինչեւ ի ԺԹ (19) ամն Կախաթու, ի մահուանէն Յակովբայ <զ>մահն Մովսէսի եւ ամբ ՄԼԳ (233):

Ղեւի ամաց ԽԵ (45) ծնաւ զԿախաթ ի Կախաթամա, եւ եկեաց առ նովա ամբ Զ (80) մինչեւ ի ԼԱ (31) ամն Ամրամա:

Կախաթ ամաց ԿԴ (64). ծնաւ զԱմրան Յոբոբեղա. ամբ ՃԼԵ (135):

Ամրան ամաց ՀԵ (75) ծնաւ զՄովսէս, Յոբոբեղնաէ դստերէ հաւեղբար իւրոյ, եւ [եկեա]ց առ նովա ամս ԿԲ (62), մինչեւ ԿԲ (62) ամն Մովսէսի, ի սորա Զ (80) ամին յելին յԵգիպտոսէ: Յաւե-տեաց Աբրահամու մինչեւ ցելսն ամբ ՆԼ (430), եւ Խ. (40) ամ յա-նապատին:

յԱ[դամա] ցվախնանն Մովսէսի ամբ ՎՊԿԲ (3,862):

12. Ադամի պատմութիւն 2

Հրատարակութիւն՝ Stone (1996), pp. 111-113, ըստ Մ9100-ի (1686), Թ. 364ա-365ա.

- 1 Եւ արդ գիտելի է, զի ուրբաթու առաւօտին ի սոյն ատուր Ադամ ստեղծաւ ի հողոյն ձեռամբն Աստուծոյ:
- 2 Եւ յերրորդ ժամու ի սոյն ատուր ուրբաթու Եայ ի կողիցն Ադա-մա առաւ ձեռամբն Աստուծոյ եւ կին ստեղծաւ:
- 3 Եւ յետ Խ (40) ատուր ուրբաթու ի դրախտն եղաւ. եւ յուրբաթու դարձեալ յերրորդ ժամու կինն Եա յօձէն խաբեալ ի պտղոյն կերաւ, յորմէ հրաժարեցաւ յԱստուծոյ պատուիրանացն:
- 4 Եւ նոյն ուրբաթու տեսեալ Ադամա զկինն մերկացեալ վասն հաշակման պտղոյն. եւ նա վասն կնոջն սիրոյն առեալ եկեր ի պտղոյն ձեռամբ կնոջն եւ ոչ իւրովի:
- 5 Եւ երկոքին մերկացան ի փառացն առաջին եւ փախուցեալ յտանաձայնէն Աստուծոյ ընդ թզենեաւն պարտակեցան եւ տե-րեւովն ծածկեցան:
- 6 Եւ յայն ատուր ինն ժամուն եկեալ Տէրն ի դրախտն եւ հարցա-նէր, թէ «ո՞ւր ես Ադամ»:

- 7 Եւ պատժեալ անիծեալ արտաֆսեաց զԱդամ ի դրախտէն. եւ ձգեաց երկիր, ուստի առաւ, զի հող էր եւ ի հող դարձաւ:
- 8 Վասն այսորիկ եղաւ անուն վեցերորդ ատուս ուրբաթ, որ է կազմութիւն մարդոյն. եւ դարձեալ ուրբաթ, որ արդարեւ ուրբաթ մեղուցեալ մարդոյն վասն նաշակման պտղոյն, որ ի փառացն մերկացաւ եւ ի դրախտէն արտաֆսեցաւ:
- 9 Վասն որոյ եւ Տէրն յԱդամա եկեալ յայս ատուս վասն սիրոյն Ադամա շարշարեցաւ եւ խաչեցաւ ի փառս փրկութեանն {յ}Ադամա եւ ծըննդոց նորա արհնեալն Աստուծոյ գոյից, Աստուած կուսածին, մարդն Յիսուս Քրիստոս:

13. Տասն փորձութիւնք Աբրահամու

Stone (2012C), pp. 204-205, ըստ Մ 717, թ. 54ա.

Առաջին ել յերկրէ քումմէ:	ա
Վարեցաւ Սառայ ի տունն փարաւոնի:	բ
Կարգ հովուաց Դովտա:	գ
Թէ ոչ առնուլ յընչիցն Սողոմայ:	դ
Թէ եղիցի գաւակ քո իբրեւ գաստեղս, ոչ երկմտեաց:	ե
Ձի գՀազար էր ի ձեռն Սառայի:	զ
Ձի ասաց. «Ի բաց հան գաղախինդ քո եւ գորդի իւր»:	է
Հրամայեացն նմա թլփատիլ ի ծերութեան:	ը
Ձի առաւ Սառայ Աբէմէլէֆայ:	թ
Կատարումն ամենայնի այս, զի ասէ. «Առ դու. եւ գորդիդ քո» ¹⁵³ :	

¹⁵³ Ծննդ. Իբ 2:

ԱՄԻՍՔ ԵՔՐԱՅԵՅԻՈՅ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1988), “The Months of the Hebrews”, *Le Muséon* 105, pp. 5-12:

Ձեռագրեր

Մ2769 (981), ր. 7ա–բ¹⁵⁴:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անյայտ

Առնչուող բնագրեր

Անանիայ Շիրակացուն վերագրուած «Եբրայեցիների ամիսների աղյուսակ» վերնագրով մի երկ կայ Մ1973-ում (1342)¹⁵⁵: Սա ուրիշ գրուածք է, որը զուգահեռներ ունի «Եբրայեցիների ամիսներ»-ի հետ, բայց վերջինս աւելի ընդարձակ է:

Ծանօթագրութիւն

Օրացոյցի կառուցուածքն է՝ 12 ամիս, իւրաքանչիւրը՝ 30 օր, գումարած 5 աւելեաց օր 12-րդ ամսից յետոյ: Սա սովորական հրէական օրացոյցը չէ, որը բաղկացած է 12 լուսնային ամսից՝ գումարած մէկ լրացուցիչ ամիս՝ 7 անգամ 19 տարուայ ընթացքում: Այս՝ 365 օրից բաղկացած տարին համապատասխանում է պտղմեան եւ հոռմէական ժամանակաշրջանների եգիպտական օրացոյցին եւ հին Պարսկաստանում ու Կապադովկիայում օգտագործուող օրացոյցներին: Սա նոյնն է, ինչ հին հայկական օրացոյցը¹⁵⁶:

Եբրայական ամիսների անունների ցանկին աւելացուած են քրիստոնէական տարուայ համաժամանակեայ տուեալներ եւ հրէա-

¹⁵⁴ Տե՛ս Մաքսուայան (1995, 1997):

¹⁵⁵ Տե՛ս Աբրահամյան (1944), էջ 116:

¹⁵⁶ Ա. Գ. Աբրահամյան (1978), *Հայ գիր եւ գրչութիւն* (Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն), էջ 100:

կան՝ Աստուածաշնչից ծագող տօների մասին նշումներ: Այս նիւթն այնուհետեւ զուգակցուել է հին հայկական օրացոյցի հաշուարկների հետ, որոնց հայերը ծանօթացել են հաւանաբար պարսկական աղբիւրներից:

Բնագիր

Նիսան	Լ. Ի սմա է զատիկն երայեցոց:
Իւար.	Լ.
Սիւան	Լ.
Թամուզ	Լ. Ի սորա Ա է դարձ արեգական եւ եղեակ ամառային:
Աւ	Լ.
Իլոն	Լ.
Թշրին ¹⁵⁷	Լ. Ի սորա Ա նուիրեալ ար սուրբ կոշի ¹⁵⁸ : Եւ ի սորա Բ է հասարակատրօրին տունջեան եւ գիշերոյ եւ եղանակ աշնանային: Եւ ի Ժ է միշտ ար փաւթեանն, յորում մտանէր փահանայապետն ի սրբութիւն սրբութեանցն, եւ պապանձումն Զաւարիայի ¹⁵⁹ , որ է որ ի սեպտեմբերի Իէ, եւ ի ժե է տաղաւարահարացն ¹⁶⁰ , եւ ի ԻԲԿ յղութիւն Եղիսաբեթի:
Ահաշրուան	Լ.
Քաաղեւ	Լ.
Տեբեթ	Լ. Ի սորա Գ է հասարակատրօրին տունջեան եւ գիշերոյ եւ եղանակ ձմեռնային եւ ի ԻԱ է միշտ յայտնութիւնն՝
Շբաթ	Լ.
Ադար	Լ.
Աւելիք Ե եւ ի	Գ Աւելեացն է միշտ հասարակատրօրին տունջեան եւ գիշերոյ եւ եղանակ գարնանային:

¹⁵⁷ Այս ձեւն ասորական ծագում ունի:

¹⁵⁸ Թոնոց ԻԹ 1:

¹⁵⁹ Գուկ. Ա. 9, 22:

¹⁶⁰ Թոնոց ԻԹ 12:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ա.ԴԱՄԱՅ ԵՒ ԹՈՌԱՆՅ

Հրատարակութիւն

Stone (1996), pp. 92-100:

Ձեռագրեր

Ե1529 (1648), էջ 283-287,

ՎԻ313 (1697), ք. 301ա-302ա. այս ընդօրինակութիւնը պակասաւոր է: Բնագրին հետեւում է մի ժամանակագրական հատուած, որը նոյնպէս ներկայացրել ենք այստեղ:

Ժամանակ, վայր, ծագում

1550 թ-ից յետոյ (°):

Ծանօթագրութիւն

Այս գրուածքի ժամանակագրութիւնը հասնում է մինչեւ Բաբելոնի աշտարակը: Այն ներառում է նահապետների կանանց (տէս վերը) եւ նոյի չորրորդ որդուն՝ Մանիտոնի մասին աւանդութիւններ: Հետեւում է մինչեւ Քրիստոս հասնող մի ժամանակագրութիւն (§23) եւ ապա Հայոց պատմութեան թուականներ՝ մինչեւ Ներսէս Շնորհալի:

Բնագիր

Պատմութիւն Ադամայ եւ Թոռանց

- 1 Առաջին մարդն Ադամ յորժամ ել ի դրախտէն, յետ երեսուն ամաց ելանելոյն ի դրախտէն մերձեցաւ առ Եւայ կինն իւր պատգամաւ հրեշտակին եւ հրամանաւն Աստուծոյ,
- 2 եւ ծնաւ զՎայէն յԵւայէ եւ ասաց. «ըստացա՛ մարդ Աստուծով»:
- 3 Եւ յետ Լ ամաց ծնաւ զՀաբել, եւ յետ Լ ամաց սպան Վայէն զԱբել Դ (90) ամի ելանելոյն Ադամայ ի դրախտէն:

- 4 Եւ սգացին Ադամ եւ Եւայ ամս ճԽ (140):
- 5 Եւ լեալ Բն <ե>ւ Լ (230) ամաց ծընաւ զՍէթ: Եւ եկաց այլ եւս ամս Զ (700) մինչեւ ճԼԵ (135) Մադադիէի եւ ծնաւ այլ եւ ուստերս եւ դստերս:
- 6 Եւ մեռաւ Ադամ ԶԼ (930) ամաց:
- 7 Սէթ լեալ ՄԵ (205) ամաց եւ ծնաւ զԵնովս Ազովրայ կնոջէն իւրմէ. եւ եկաց այլ եւս ամս ԶԷ (707) եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս, մինչեւ ի Ի ամն Ենովբայ, եւ մեռաւ Զ եւ ԺԲ (912) ամաց:
- 8 Ենովս լեալ ճՂ (190) ամաց ծընաւ զԿայինայն ի Նունիայ կնոջէն իւրմէ եւ եկաց այլ եւս ամս Զ եւ ԺԷ (712), մինչեւ ի ԾԳ (53) ամն Մաթուսադայի, եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս եւ մեռաւ ԶԷ (907) ամաց:
- 9 <Կ>այինայն լեալ ճՀ (70) ամաց ծնաւ զՄադադիէ ի Մադադեղայ կնոջէն իւրմէ եւ եկաց այլ եւս ամս ԶԽ (740), մինչեւ ի ԶԱ (81) ամն Ղամբայ, եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս, եւ մեռաւ ՊՂԷ (897) ամաց:
- <ԾԲ Մադադիէ լեալ ամաց ճԿԵ (165) ծնաւ զՅարէթ ի Դինայ կնոջէն իւրմէ. եւ եկաց այլ եւս ամս ԶԼ (730), մինչեւ ի ԽԸ (48) ամն Նոյի, ծնաւ ուստերս եւ դստերս, եւ մեռաւ ՊՂԷ (897) ամաց¹⁶¹.>
- 10 Յարեղ լեալ ճԿԲ (162) ամաց ծնաւ զԵնովք ի Բառաբիայ կնոջէն իւրմէ, եւ եկաց այլ եւս ամս Պ, մինչեւ ի ՄԶ (280) ամն <Նոյի>, եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս. եւ մեռաւ ԶԿԲ (962) ամաց:
- 11 Ենովք լեալ ճԿԷ (167) ամաց եւ ծնաւ <զՄաթուսադայ. ի Յանդներայ կնոջէն իւրմէ> եւ, հաճոյ եղեալ Ենովք Աստուծոյ, եւ եկաց այլ եւս ամս ԲճԽ (240), փոխեցաւ անմահութիւն ամի ԼԳ (33) Ղամբայ. եւ ծնաւ այլ եւս ուստերս եւ դստերս. եւ փոխեցաւ ԳճԿԵ (365) ամաց:
- 12 Ժողովին ամբ Ադամայ մինչեւ ի փոխելն Ենովբայ է ազգս ամֆս ՌնԶԷ. (1,487):

¹⁶¹ Ե1529-ում այս հատուածը չկայ:

- 13 Մաթուսաղայ լեալ ճԿէ (1650) ամաց ծնաւ զՂամբի ի Յեղնայ կնոջէ իւրմէ. եկաց այլ եւս ամս ՊԲ (8022): Սայ անցաւ յայս կոյս ջրհեղեղէն ամս ԺԻ եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս եւ մեռաւ ԶԿԹ (900) ամաց:
- 14 Ղամբի լեալ ճԶԸ (188) ամաց, ծնաւ զՆոյ ի Բերդնայ կնոջէ իւրմէ. եւ եկաց այլ եւս ամս ՇԼԵ (535) եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս. եւ մեռաւ Ղամբի՞ հայր Նոյի, յառաջ քան զհայր իւր զՄաթուսաղայ <ԼԱ (31) ամոֆ>, ԶԻԳ (723) ամաց:
- 15 Նոյ լեալ ԵՃ (500) ամաց եւ ծնաւ զՍեմ ի Նոյեմգարայ կնոջէ իւրմէ եւ եկաց այլ եւս ամս Ճ (100), մինչեւ եկն ջրհեղեղն:
- 16 Եւ յետ ջրհեղեղին եկաց Նոյ այլ եւս ամս ԳՃԾ (350) եւ ծնաւ որդի մի Մանիտոն անուն եւ դուստր մի Ազէկաստիսի անուն. եւ մեռաւ Նոյ ԶԾ (950):
- 17 Ժողովին ազգք Գ եւ ամբ ԶԾԵ (755). ի փոխմանէն Ենովք մինչեւ ի ջրհեղեղն՝ ազգ Ժ, ամբ ԲՌԲՃԽԲ (2,242):
- 18 Սեմ լեալ Ճ (100) ամաց եւ ծնաւ զԱրփաքսաք. եւ եկաց այլ եւս ամս Շ (500) եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս. եւ մեռաւ Սեմ ԶՃ (600) ամաց:
- 19 Արփաքսաք լեալ ՃԼԵ (135) ամաց եւ ծնաւ զԵ {ր}բեր. եւ եկաց այլ եւս ամս ՆԶ (406) եւ մեռաւ ՇԼԶ (536) ամաց:
- 20 Եղիւր լեալ ՃԼԳ (134) ամաց ծնաւ զՓաղէկ. եւ եկաց այլ եւս ամս ՆԼԳ (433) եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս. եւ մեռաւ ՇԼԵ (535) ամաց:
- 21 Փաղէկ լեալ ՃԼԳ (134) ամաց ծնաւ զԹագաւ. եւ եկաց այլ եւս ամս Մ եւ Թ (209) եւ ծնաւ ուստերս եւ դստերս. եւ մեռաւ Յ եւ ԽԳ (343) ամաց:
- 22 Այս Փաղէկ մեռաւ յառաջ քան զհայրն իւր: Յատուրս Փաղէկայ շինեցաւ աշտարակն, եւ ջրհեղեղէն մինչեւ ի յաշտարակն՝ ազգ Է եւ ամբ ՇԻԵ (525):
- 23 Արամայ մինչեւ յաշտարակն՝ ազգ ԺԵ եւ ամբ **ՍԶԿԵ (2765):**
 Աշտարակէն մինչեւ ի Աբրահամու ծնունդն՝ **ՆԺԷ (417):**
 Աբրահամ<ամ>ու յելս Եգիպտոսէ՝ **ՇԷ (507):**
 Անտի մինչեւ Սողոմոն՝ **ՆԶ (480):**

- Անտի մինչև ի Զարաբաբէլ՝ ՇԺԲ (512):
 Անտի մինչև ի Քրիստոս՝ ՇԺԲ (512):
 Միայնգամայն յԱդամայ մինչև ի Քրիստոս՝ ԲՃՂԸ (5198):
- 24 Անտի ի սուրբ Գրիգոր՝ ԳՃԶ (306):
 Անտի մինչև ի գիւտ գրոյն՝ ՃԺԷ (117) ամ է:
 Անտի մինչև ի հայ թվականն՝ ՃԼԱ (131) ամ է:
 Անտի մինչև ի մահն Նարեկացոյն՝ ՆԼԲ (432) ամ է:
- 25 Անտի մինչև ի սուրբ Ներսէս Կլայեցիին՝ ՃԶԳ (183) ամ է:
 Անտի առ մեզ եւ ի թվին հայոց Կ (60) էր, որ երեսեցաւ Մահմէտն տանկաց:
- 26 Թվին Հայոց ԶԲ (902) ելաւ պեղծն եւ որդին կորչստեան սուրբան Մահմատն, էառ Կոստանդիանուպոլիս:
- 27 Թվին հայոց ԶՂԹ (999) յԱրգրում քաղաքն աղտի որդիքն Ա գիշերն Հ հոգի ջարդեցին, մեծ աղէտ եղեալ:

Թուականք

- յԱդամայ մինչև ի ջրհեղեղն՝ ամբ ԲՌՄԽԲ (2242):
 Ի ջրհեղեղէն մինչ ի յաշտարակն՝ ամբ ԵՃԻԵ (525):
 Յաշտարակէն ի Աբրահամն՝ ամբ ԴՃԺԵ (415):
 ՅԱբրահամէ մինչև ի Մովսէս յելն յեգիպտոսէ՝ ԵՃԵ (505):
 Յելիցն մինչև ի Սողոմոն յառաջին շինուած տաճարին՝ ԴՃԶ (480):

ԱԶԳԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ

Հրատարակութիւն

Stone (2012C), pp. 79-85:

Ձեռագրեր

Ղալաթիա 154 (Ժէ դ.), թ. 300-305:

Ժամանակ, վայր, ծագում

Անյայտ

Ծանօթագրութիւն

Այս բնագիրը մի շարք թեմաների է անդրադառնում, բայց հրատարակուել են միայն Ծննդոց ու Ելից գրքերի հետ առնչուող հատուածները: Ձեռագիրն է Ղալաթիա 154 (Ժէ դ.), որն այժմ գտնուում է Կոստանդնուպօլսի հայոց պատրիարքարանում:

Բնագիր

1. Ազգաբանութիւն Աբրահամու

1 Թարա ծնաւ զՆաբովր, զԱռան եւ զԱբրահամ:

Ի ԺԸ (18) ամին ճանաչեաց Աբրահամ զԱստուած, ի Կ (60) ամին ասաց Աստուած. «Ել յերկրէ եւ յազգէ քունմէ»: Որ եւ բնակեցան ի Խառան:

Եւ ՀԵ (75) ամին ել ի Խառանայ ի Պաղեստին, ուր եւ Ժ (10) փորձանաց հանդիպեցաւ:

2. ՎարՖ եւ սերունդք Աբրահամու

3 Ի ԶԶ (906) ամին ծնաւ զԻսմայել, ՂԹ (99) ամին թլփատեցաւ: Ճ (100) ամին ծնաւ զԻսահակ. եւ Սառայ Ղ ամաց: Եւ մեռաւ Սառայ ՃԻէ (127) ամաց: Եւ էառ կին Աբրահամ զՔեաուր, յորմէ ծնաւ որդիս Զ՛ զԵմրան, եւ զՅեկդան, եւ զԶմադան, եւ զՄադիան, եւ զՅեզրոկ, եւ զՍովէ:

4 Մինն գմինն սպան, եւ այլն լցին գերկիր, որոց մի են Թուրք, որ եւ Պալհաունիք կոչին յաղագս Պահլ ֆաղափին, եւ Արշակունիք՝ վասն Արշակայ ֆաջին: Եւ մեռաւ Աբրահամ ճՀԵ (175) ամաց:

5 Իսահակ էառ կին զՌեբեկայ՝ թոռն Նաֆովրայ եղբորն Աբրահամու, եւ ծնաւ զՅակոբ եւ զԵսաւ: Եւ Եսաւ էր վայրագ, գազանամիտ, անասնաբարոյ, մարդատեաց, յորովանամոյ, անձնասէր եւ ոչ աստուածասէր, վասն որոյ սասց Աստուած. «զՅակոբ սիրեցի եւ զԵսաւ ատեցի»¹⁶²:

6 Յակոբ փախեալ յԵսաւայ գնաց ի Խառան եւ էառ զԲ. դստերսն Լաբանայ ֆեռոյն իւրոյ՝ զԼիա եւ զՀռաֆէ: Եւ ծնաւ որդիս ԺԲ՝ Ռուբէն, Շմաոն, Դեի, Յուդայ, Իսաֆար, Զաբոդոն, եւ Դիւնայ ֆոյր նոցա՝ ի Լիայ կնոջէն, Դան եւ Նեփթալիմ՝ ի Զելփայէ աղախնոյ նորին, Գաթ եւ Ասեր՝ ի Բալլայէ աղախնոյն Հռաֆէլայ, Յովսէփ եւ Բենիամին՝ ի Հռաֆէլայ: Իսահակ /302/ մեռանի ճԶ (180) ամաց: Եւ Յակոբ ի գնալն Խառան՝ անդ, ուր ննջեաց, եւ ետես սանդուխ կանգնեալ յերկրէ յերկինս եւ Տէր ի նմա, եւ կանգնեաց անդ սեղան եւ անուանեաց «Տուն Աստուծոյ»: Եւ ասի ջրհոր տեպէան:

7 Եւ այն, որ Զրհոր ասի Երդման, այն է զոր Աբիմէլէք արֆայ Փղշտացոց եկն առ Աբրահամ եւ երդուան, զի մի շարին շարացեն միմեանց: Եւ նախանձեալ եղբարքն Յովսէփայ, վանառեցին զնա ԺԵ (15) ամաց, եւ ԺԳ (13) ամ եկաց ի տան դահնապետին եւ Բ ամ՝ ի բանտին: Եւ թագաւորեաց Լ (30) ամաց, եւ ապրեցաւ այլ եւս Զ (80) ամ, եւ մեռաւ ճԺ (110) ամաց:

8 Եւ Յակոբ էջ յԵգիպտոս ՀԱ հոգով, Յովսէփ եւ կինն եւ Բ որդիքն, որով լինին ոգիք ՀԵ: Այդ Ն (400) ամ գերութիւնն Իսրայէլի յետ աւետեացն Աստուծոյ: ԻԵ (25) ամին ծնաւ Աբրահամ զԻսահակ: Եւ Իսահակ Կ (60) ամին ծնաւ զՅակոբ, եւ ՃԼ (130) ամին էջ յԵգիպտոս, որ լինի ՆԼ (430) ամ:

9 Այս են Ժ հարուածքն Եգիպտացոց: Առաջին՝ զջորն յարին փոխել, Բ՝ զորտն, Գ՝ մունն, Դ՝ շանանանն, Ե՝ խաշնամահն, Զ՝ կեղ եւ խաւարտն, Է՝ կարկուտն եւ հուրն, Ը՝ մարախն, Թ՝ խաւարն շոշափելի, Ժ՝ անդրանկաց մահ:

¹⁶² Մաղ. Ա. 1-2:

10 Ի պատառելին զծովն Մովսէսի, ասաց այսպէս. յառաջ /303/ ձգեալ զգաւազանն ասէ. «Այիայ, այսպէս Աստուած իմ առաջի իմ յաջ կողմն՝ Շարայիա դու հաներ զմեզ Աստուած, ձախ կողմն Ադոնիա տէրդ տէրացն ընդ մեզ»: Ընկղմեցաւ փարատն Ո (600) կառօք:

3. Ժ պատուիրանները

11 Ի պաշտել որթոյն, կոտորեաց Մովսէս ԳՌ (3,000): Աւելնմ տուան յետ Ծ (50) ատուր անցանելոյն ընդ ծովն: Եւ է այս ժ բան օրինացն:

Ես եմ Տէր Աստուած քո:

Մի՛ արասցես քեզ կուտ:

Մի՛ կոչեսցես զանուն իմ ի վերայ սնուեաց:

Պահեա՛ զշաբաթս իմ սրբութեամբ:

Պատուեա՛ զհայր քո եւ զմայր:

Այս է ք յանձնառական:

Մի՛ շնար:

Մի՛ գողանար:

Մի՛ սպանաներ:

Մի՛ սուտ վկայեր:

Մի՛ ցանկար ինչից եղբօրն:

Այս հրածար {ր}ական:

4. Ուխտի տապանակի եւ խորանի չափերն ու պարունակութիւնը

12 Թէ ո՛րչափ էր տապանակ ուխտին: Երկայն՝ Բ կանգուն եւ կէս, լայնն՝ կանգուն եւ կէս, բարձր՝ կանգուն եւ կէս:

Եւ կայր ի մէջն տապանակ օրինացն, սափորն ոսկի լի մանանայիւ, գաւազանն Ահարոնի, որ ծաղկեցաւ, բուրվառն պղնձի, որ եղէ ոսկի ի ձեռն Ահարոնի:

Խորանն վկայութեան յետ ելիցն ք ամսոյ սկսան, եւ է ամիսն կատարեցաւ խորհուրդ է ատուր արարչութեանն. եւ կանգնեցաւ սկիզբն երկրորդ ամին:

13 Եւ էր չափ խորանի ժ փեղք, երկայնութիւն /304/ փեղքին՝ ԻԸ (28) կանգուն, եւ լայն՝ Գ (4) կանգուն, ի կարմրոյ ի կապուտոյ, ի բեհեզոյ, ի ծիրանոյ:

14 Աղաչանքն Մովսէսի առ Աստուած այս էր. «Գրթած ես եւ ողորմած, երկայնամիտ, բազմաողորմ եւ նշմարիտ: Այսպէս գրած առ որդիս, ողորմած՝ առ դարձեալս, երկայնամիտ՝ առ անդարձս, բազմաողորմած՝ առ բա՛զմապարտսն, նշմարիտ՝ ի հատուցումն բարեաց»:

5. Հին Կտակարանի տօները

16 Տօնք հնոյն այս են. տարեմուտն եւ ամսամուտն, բաղարնակերացն եւ ելիցն, տուչութեան օրինացն, փառութեան օր զղշոյն, եւ տաղաւարահարացն, վասն...¹⁶³ ի նորս Ե նաւակատիս կատարեմք¹⁶⁴:

6. Զոհաբերութիւնների թուարկում

15. Եւ թէ քանի էր պատարագն ի հնումն, ասեմք, թէ Դ:

Նախ՝ զոհ նոր զոհութեան էր, Բ՝ պատարգն փրկութեան, Գ՝ վասն մեղացն, Դ՝ ողջակէզն Աստուծոյ, որ է կամատր:

7. Է ազգերը

16. Այս է է ազգն.

Ամովրհացին, Քեռացին, Փերէզացին, Քանանացին, Գերգեսացին, Խեռացին, Եբրսացին:

¹⁶³ Սա յապատում է, հաւանաբար՝ «վասն որոյ»-ի (մէջտեղի տառն անհասկանալի է):

¹⁶⁴ Ուղղել ենք. բնագրում կատարեմք նաւակատիս:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՉՈՐԻՑ ԳԵՏՈՅՆ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (2012A), “The Names of the Rivers”, in *'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, 148, Leiden & Boston: Brill), pp. 245-56:

Ձեռագրեր

Մ5254 (1280), ժողովածոյ, ք. 160բ,
 Մ605 (ժէ դ.), ժողովածոյ, ք. 75ա,
 Մ8053 (1726), ք. 364բ-365ա:

Ծանօթագրութիւն

Այս երեք ձեռագրերում նոյն բնագրի տարբերակներ են: Նման ավանդութիւններ կան Յովհաննէս Թլկուրանցու «Վասն ստեղծման աշխարհի» երկում՝ զուգակցուած հեռաւոր երկրների մասին պատկերացումների հետ:

Հնագոյն տարբերակը Մ5254-ում է: Մ605-ում շփոթութիւն կայ, իսկ Մ8053-ում աւելացուած են ուշ աշխարհագրական անուններ:

Բնագրեր

1. Անուանք չորից գետոցն, որ ելանն յեդեմա եւ ոռոգանեն գերկիր. թէ ուստի ելանեն եւ ուր երթան:

Մ5254, ք. 160բ

Հնդիկ Գանգէս ասեն, Պարսիկ՝ Վեհոտ, Եբրաեցիք՝ Փիսոն, Յոյն՝ Ինդոս. եւ ինքն մի գետ է: Սայ ելանէ յարեւելից հիսախտ, ի լեռնէն, որ կոչի Եմատն, եւ գա ի հարաւակողմ Հնդկաց եւ մտանէ ի ծովն Կարմիր:

Գեհոն, որ կոչի Նելոս, գա ի հարաւ ի լեռնէն, որ կոչի Լուսնի,

անցան էլ ընդ եգիպտոս, ընդ արեւելից եզր եթեոպիա, մատ ի Կարմիր ծովն, եւ բաժանի յ.է. վտակս եւ առնէ ծովակս երեք: Եւ արեւելից Աղեփսանդրի մտան էլ յեգիպտական ծովն:

Տիգրիս, որ է Դկլաթ, ելան է ի չորրորդ Հաոց ի Հաշտեան գաւառէ, ի գեղջէն Ոլորա, ի լեռանցն Կորդուաց, հատան է զԱսորիս եւ զՄիջագետս եւ խառնի յեփրատ պատել զԲաբելոն, անցան է ի պարսկական ծովն:

Եփրատ ելան է ի Կանա եւ Տարանոյ, իջան է ի չորրորդ Հայք, հատանելով զԱ[ս]որեստան, խառնի Դկլաթ եւ անցան են երկոքին ի պարսկական ծովն:

2. Վասն Դ գետոցն:

Մ605, ք. 75ա

Փիսոն ի Հնդկաց եւ յեթոպայ Գանգէս կոչի, իսկ Յոյն Հնդկաց գետ ասեն. ելան է յեմատոն լեռնէ եւ գամենայն երկիրն եւ Իլատա շրջապատէ: Այսպէս զփոքրն եթոպիայ եւ մեծն /75բ/ եւ զկողմանս ելիմացոց: Եւ յանցան են ընդ մեծն եթոպիայ, իջան է ընդ հարաւ արեւմուտս, ի ներքն Գանգիայ յովկիանոս ծովու:

Բ. Գեհոն յեթոպիայ փոքու իջան է յանտոբացիսն եւ ընդ Բլոմիտացիսն եւ Յոփսոմիտիս եւ որոգան է զեթոպիա եւ յեգիպտացոց ծովն մտան է, ըստ Երեմիայի. «Զի՞ կայ քո եւ յերկիրն Եգիպտացոց ըմպել ջուր ի Գեհոն գետոյ ի պղտորելոյ»:

Գ. Տիգրիս ի Կորտուաց լեռանցն ելան է եւ գնա ընդ կողմանս Ասորեստանեաց, քանզի ձեւ է զկողմանս արեւելից, ընկըղմի երկրի եւ ելան է ի Կորդէս, եւ Հայք ի միջի մնան:

Դ. Եփրատ նոյնպէս ելան է ի դրախտէն, մտան է ընդ երկրաւ եւ ելան է ի Հայք, ի Բաբելոն եւ անդր եւ ի Կարնոյ լեռանց մատ ի յԱրծն փաղաք:

3. Յաղագս չորից գետոց է դէմաբովս վտակաց

Մ8053, ք. 364բ–365ա

Փիսոն ելան է յեմատոն լեռնէ, որ է ի Հնդկաց երկիրն եւ, անցեալ գայ ի մէջ երկրին Հնդստանայ, եւ մտան է ի ծովս, որ անդ է, ոչ ելանելով ի սահմանաց անտի:

Գեհոն ելան է ի Լուսին լեռնէ, որ է ի Հապաշաց երկիրն, եւ գայ արբուցա-/365ա/նէ եւ պողաբերէ զԵկիպտոս եւ, անցեալ հանդէպ Դէմիաթու եւ է վըտակ եղեալ, մտան է սպիտակ ծովն:

Տիկրիս ելան է ի Հաշտեան գաւառէ, որ է Անձեւեաց երկիրն, որ է մօտ ըզՅոլորեան գեղջէ, եւ անցեալ գնայ յԱսորեստան, առ եզերքն Բաբելոնի, եւ անցեալ զԲաղտատ երից ատուրց նանապարհաւ, խառնի ընդ Եփրատ: Եւ գնացեալ հանդէպ Բասրայոյ, մեծաւ հնչմամբ եւ զօրութեամբ հերձեալ զջուրն ծովուն, բազում ասպարիսաւ հեռի ի ցամաքէն ակներեւ տեսողացն, եւ դադարի անդ:

Եփրատ յերկու տեղաց ելան է: Առաջինն՝ ի Կարնոյ յԱրծաթի գեղջէ, եւ գայ ի մէջ Երզնկոյ եւ, անցեալ զԿամախ, գնայ ի Մալաթիայ: Եւ երկրորդ վըտակն ելան է ի Բագրեւանդ գաւառէ, ի Ծաղկաւէտ լեռնէ, ուր սուրբ Ոսկեանն կատարեցան, եւ գնայ ի Մանազկերտ եւ անցանի ի Տարօն եւ գնայ ի Ճապաղաշուր եւ անցանի ի Բալու եւ, գնացեալ ի Մալաթիայ, խառնին Բ վըտակն ի միմեանս: Եւ ծովացեալ գնայ ի Պերեմուկ, ի ստուն ի Հոռոմկլայ, եւ գնա Ասորեստան, շատ հեռի ի Բաբելոնէ ընթանայ, որպէս ի վերոյ ասացաւ, Գ ատուր նանապարհաւ ի Բաղտատայ, խառնի ի Տիգրիս եւ մտան է ի ծովն:

4. Յովհաննէս Թլկուրանցի,
«Վասն ստեղծման աշխարհի»¹⁶⁵

Հ

Չորս գետոցն յառաջ բըխումն, որ տըւան դրախտին առոգան,
Փիսոն եւ Գեհոն, Տիկրիս, Եփրատէս անուն կոչեցան.

ՀԱ

Առոգանեն ըզդրախտն, զի նա հարթ է հաւասարական,
պըտոտ անթերին լուսով՝ միշտ կանանչ եւ անթափական.

¹⁶⁵ (Խեւ) Յովհաննէս Թլկուրանցի, *Տաղապիրք*, հրատ. Ն. Եպս. Մովսէսյան (Պոնդարեան), (Երուսաղէմ, տպարան Սրբոց Յակոբեանց), 1958:

ՀԲ

Իջանեն ջուրն ի լեառնէն, եւ հորդեն ձոր եւ պատունան,
մըտանեն ի ծոց երկրի, ‘ւ ի ներոյ ընթանան:

ՀԳ

Փիսոն յեմատն լեառնէ, ի յարեւելից հիսիսեան,
գայ ի յԱբըրշան Հընդկաց, ուր ոսկին է ազնւական,

ՀԴ

Զոր մըրչաութիւծըն պահեն. եւ ոսկին է այն բուսական.
զկողմըն հարաւոյ պագէ, ‘ւ Կարմիր ծովն առնէ զդադարն:

ՀԵ

Գեհոն ի Լուսին լեռնէ, որ բըխէ կողմէն հարաւեան,
հատանէ զԵթովպիա, ‘ւ յԵգիպտոս նովա յօրանան:

ՀԸ

Հաշտէն գաւառէ Տիգրիս՝ ելանէ գեղջէն Ոլորեան,
հատանէ ըզՄիջագետս Ասորեստանեաց յանդիման:

ՀԹ

Ի ներոյ Բաբելոնի՝ սա ‘ւ Եփրատ յիրար միանան,
ոլորտածաւալ գնացիւք մըտանեն ծովըն պարսկական:

Ձ

Եփրատ ի Կարնոյ ելնէ, ‘ւ ի յՈսկեանցն ի յերկու ական,
շատ գետք մըտանեն ի նա, յարարչէն առին հըրաման:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԱԿԱՆՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՊԵՏԱՑՆ ԵՒ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ

Հրատարակութիւն

Michael E. Stone (1989), “An Armenian Epitome of Epiphanius' *De gemmis*”, *HTR* 82, pp. 467-476:

Ձեռագրեր

M9100 (1687), Ժողովածոյ, ք. 372ա–373բ:

Եպիփանիոսի «Վասն ականց» (De gemmis) երկի բազմաթիվ ձեռագրերը թուարկուած են հետեւեալ յօդուածում. Stone, “An Armenian Epitome”, pp. 469-471: Անշուշտ կան շատ ուրիշ ձեռագրեր, որոնց զգալի մասը կարելի է գտնել ձեռագրացուցականերում:

Նախորդ հրատարակութիւններ

Բնագրի սոյն տարբերակը մինչ այժմ չի տպագրուել, բայց կան եպիփանիոսի երկի հետեւեալ հրատարակութիւնները:

1. *Համառօտ տարբերակ Ա Ղ. Ալիշան, «Ազգային Մատենագրութիւն», Բազմավէպ 10 (1856), էջ 46-50, վերահրատարակութիւն՝ R. Blake (1932), in Epiphanius' de Gemmis (Studies and Documents 2) (London: Christophers), pp. 196-212, Վ1573-ի հիման վրայ:*

2. *Համառօտ տարբերակ Բ Ղ. Ալիշան, նշ. աշխ., Blake, op. cit., xliii, Վ248-ի հիման վրայ:*

3. *Վենետիկի համառօտ տարբերակ՝ Blake, pp. 214-223, հիմն համարով՝ Վ828-ի հիման վրայ:*

4. *Երուսաղէմի համառօտ տարբերակ՝ Blake, pp. 216-217, Ե1297-ի (1363) հիման վրայ, Blake, pp. 216-217:*

5. *Հատուած Ե1332-ում (1260) և Ե69-ում (1730), Blake, pp. 224-231:*

6. Հատուած Վ210-ում (1824), P arm 110-ի (նախկին 44) հիման վրայ, Blake, pp. xlv-xlvii¹⁶⁶:

Թուական, վայր, ծագում

Բլեյքը պնդում է, թէ համառոտ տարբերակների առկայութիւնը վկայում է ասորերէնից հայերէն մի հին թարգմանութեան մասին, եւ թէ վրացերէն թարգմանութիւնն արուած է այդ հայերէն տարբերակից:

Ծանօթագրութիւն

Սա համառոտելու աւանդոյթի վկայութիւն է: Յակոբի զավակների հետ կապը վկայուած է նաեւ այլուր, իսկ առաքեալների հետ՝ միայն Վենետիկի տարբերակում: Դրա հիմքում Անդրեաս Կեսարացին է¹⁶⁷:

Բնագիր

0) Անուանք ականցն եւ նահապետացն եւ առաբելոցն: Եւ այս են երկոտասան ականք եւ անուանքն գրեալք:

1) Զմբուխտ. կանանչ է եւ դեղագոյն, գտանի ի Փիսոն գետի: Ղեփ է եւ Յոհանէս:

2) Սարդիոն. շիկագոյն է, արիւնատեսակ, գտանի ի Բաբիլոն եւ [թափանցան] է եւ դեղ առ ողջութեան: <Ռ>ուրեն է եւ Փիլիփոս:

3) Տպագիոն. կարմիր է եւ գտանի ի Տոպագ քաղաքի, ի հնդիկս: Շմատն է. եւ Մարտէս:

4) Կարկեհան. որ կայծ կոչի հրագոյն յԱփրիկէ, ի գիշերի որպէս հուր վառի: Յուրայ է եւ Մարտաիա:

¹⁶⁶ Բլեյքը նշում է մի հատուած Vatican cod. Borg. arm. 31-ում: Անշուշտ կան նաեւ այլ ընդօրինակութիւններ Մաշտոցի Անուան Մատենադարանում. դրանց ցանկը տես Stone, *De gemmis*, pp. 469-471 (ըստ համառոտ ձեռագրացուցակի):

¹⁶⁷ Տե՛ս Stone, pp. 471-472:

5) Շափիւղա. ծիրանագոյն է եւ գտանի ի Հնդիկս: Գան է եւ Պօղոս:

6) Յասպիս. նման է [զմբուխտի], դեղագոյն, գտանի յեզր Թորհմոս գետոյ յեզր Կասբից ծովու: Նեփթաղիմ է եւ Պետրոս:

7) Գունազմ. կապոյթ է եւ գտանի ի մեծ Սկիւք: Ասեւ է եւ Անդրէաս:

8) Սուտակն. որ է լիգրոն, զոր ոչ ոք գիտէ զուստն: Նման է կապուտակ աւազի: Ոմանք ասեն յԱմոզոնից բերի՝ ի կանանց աշխարհէ: Գաթ է եւ Թաթէս:

9) Ական Զակատն. չի գտաք իրք ասացեալ նման, զակեկն է, դարձեալ եւ ասէ ոսկէգոյն զնա, եւ գտանի ի Քաղդէացիսն: Զարդոն է. եւ Բարդողիմէս:

10) Ակինդն. կարմիր է, գտանի առ Բաբիլոնի: Իսաբար է եւ Շմատն:

11) Եղունգն. խարտեաշ է, գտանի Հնդիկս: Բենիամին է եւ Յակոբ>:

12) [Զիւրեղն]. ծովագոյն աւրանման գտանի [Ստորոս], յանցն Եփրատ գետոյն: Յովսէփ է եւ Թովմաս:

13) Եւ այսպէս մեկնէ անուանս Բժան ականցն սուրբ Եպիփան եւ մեծն Անդրէաս ի գիրս տեսեան Յոհաննու:

14) Եւ բացայայտ է Բ ակն յանդիմանութեան, զոր յանդա իմանդեայ կոչէին: Եւ էր ի պեղնատր զգեստին ի վերայ ուսուց փանայապետին, յորժամ մտանէր ի սուրբն սրբոց, երիցս ի տարոջն ի տօնի զատկին եւ յիսներորդացն եւ ի փառութեան:

15) Եւ զոր ինչ լինելոց էր տարին, ի նոյն կերպարանս փոխեցին եւ ակունքն:

16) Այսպէս զի թէ սեւանայր, մահ գուշակէր, եւ թէ կարմիր էր՝ արեան հեղումն, եւ թէ սպիտակ երեւէր, խաղաղութեան էր նշան:

17) Վասն որոյ եւ յատուս Զաբարիայի՝ հօրն Յովհաննու, յորժամ յամեաց ի տանարին եւ ել, ակն ունէր ժողովուրդն տեսանել զակն եւ տեսին լուսափայլ սպիտակացեալ իբրեւ զծիւն: Եւ լի եղև խնդութեամբ, զի երկնատր լուսոյն նշովն պայծառացուցին զակն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- Աբրահամյան, Ա.Գ.** (1944), *Անանիա Շիրակացու Մատենագրությունը* (Երևան, ԳԱ Հրատարակչություն)
- Աբրահամյան, Ա.Գ.** (1978), *Հայ գիր եւ գրչութիւն* (Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն)
- Ալիշան, Ղ.** (1856), «Ազգային Մատենագրութիւն», *Բազմավէպ* 10, էջ 46-50
- Ակինեան, Ն.** (1946), «Մխիթար Այրիվանեցոյ ճառընտիր—ի նորագիտ յիշատակարանը», *Ակոս* 13, էջ 120–126
- Անէմեան, Շահէ** (1992), *Յուցակ Աստուածաշունչ մատենի հայերէն ձեռագիրներուն* (Լիպպոն: Գալուստ Կիլպէնկեան հիմնարկութիւն)
- Զարբհանալեան, Գ.** (1889), *Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց* (Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան)
- Զեյթունյան, Անդրանիկ** (1985), *Գիրք ծննդոց* (Հայ հնագոյն թարգմանական յուշարձաններ, 1, Երևան, ԳԱ Հրատարակչութիւն)
- Հակոբյան, Վ.** (1964), *Կանոնագիրք Հայոց*, հ. Ա (Երևան, ԳԱ հրատակչություն)
- Մաթեոսյան, Ա.** (1995-1997), *Մատենան Գրտութեան եւ Հաւատոյ Դաւթի Քահանայի*, 2 հ. (Երևան, Նաիրի Տպարան)
- Միխայէլ Ասորոց Պատրիարք** (1871), *Ժամանակագրութիւն* (Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց)
- Մխիթար Այրիվանեցի** (1867), *Մխիթարոյ Այրիվանեցոյ պատմութիւն ժամանակագրական*, հր. Ք. Պատկանեան (Ս. Պետերբուրգ, ի տպարանի Կայսերական նեմարանի գիտութեանց)
- Մուրատ, Ֆրէալէիկ** (1905), *Յայտնութեան Յովհաննու հին հայ թարգմանութիւն* (Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց)
- (Խեւ) Յովհաննէս Թլկուրանցի** (1958), *Տաղագիրք*, հրատ. Ն. Եպս. Ծովական (Պողարեան), (Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց)

- Յովսէփեանց, Սարգիս** (1896), *Անկանոն Գիրք Հին Կտակարանաց* (Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան)
- Շամկեան, Դ.** (1966), «Սուրբ զրոց կանոնական եւ երկրորդականոն գիրքերը», *Միտն* 40, էջ 83-8
- Պողարեան, Նորայր** (1966-1991), *Մայր Յուցակ Զեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց*, 11 հ. (Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց)
- Վարդանեան, Արիստակէս** (1920), «Յերոնիմեայ Վասն ի քան եւ յերկուս գիրս առ ի Հերայեցոց զՊատմութիւնսն բաժանելոյ», *ՀԱ* 34, էջ 385-428.
- Տայեցի, Ե.** (1898), *Անկանոն Գիրք Նոր Կտակարանաց* (Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան)
- Տաշեան, Յակոբոս** (1895), *Յուցակ Հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիէննա* (Վիէննա, Մխիթարեան տպարան)
- Օրբէեան, Ստեփաննոս** (1910), *Պատմութիւն Նահանգին Սիսական* (Ղուկասեան Մատենադարան Դ) (Թիֆլիս, տպարան Օր. Ն. Աղանեանցի)
- Օրմանեան, Մ.** (1912), *Ազգապատում*, հ. Ա (Պօլիս, Տէր Ներսէսեան)
- Ֆերհաբեան Ե. Պ.** (1908), «Անանիա Շիրակացու անտիպ էջերէն», *ՀԱ* 22, էջ 20-22
- Bayan G.** (1930), *Le Synaxaire arménien de Ter Israel* (Patrologia Orientalis 18, Paris: Firmin-Didot)
- Blake R.** (1932), *Epiphanius' de Gemmis* (Studies and Documents 2, London: Christophers)
- Burchard Chr.** (1961), *Untersuchung zu Joseph und Aseneth* (doctoral thesis, Göttingen), Exkurs II, pp. 430-482
- Calzolari Bouvier Valentina**, The Editing of Christian Apocrypha in Armenian: Should we turn a new leaf? in *Armenian Philology in the Modern Era: From the Manuscript to the Digital Text*, edited by Valentina Calzolari Bouvier with Michael E. Stone (Leiden: Brill, 2014), pp. 264–291
- Calzolari Bouvier Valentina, Jean-Daniel Kaestli, and Bernard Outtier** (1999), *Apocryphes arméniens: transmission – traduction – création – iconographie* (Publications de l'Institut romand des sciences bibliques, 1, Lausanne: Zèbre)

-
- Di Tommaso Lorenzo** (2001), *A Bibliography of Pseudepigrapha Research 1850-1999* (JSP Supplement Series, 39, Sheffield: Sheffield Academic Press)
- Fabricius J.A.** (1723), *Codicis Pseudepigraphi Veteris Testamenti Volumen Alterum accedit Josephi veteris Christiani auctoria Hypomnesticon* (Hamburg: Felginer)
- Garitte G.** (1959), “L’Invention géorgienne des Trois Enfants de Babylone”, *Le Muséon* 72, pp. 69–72
- Garitte G.** (1961), “Le texte arménien de l’Invention des Trois Enfants de Babylone”, *Le Muséon* 74, pp. 91-108
- Heist W.W.** (1952), *The Fifteen Signs Before Doomsday* (East Lansing: Michigan State College)
- Issaverdens Jacques** (1901), *The Uncanonical Writings of the Old Testament found in the Armenian Manuscripts of the Library of St. Lazarus* (Venice: Mekhitarist Press)
- James M.R.** (1920), *The Lost Apocrypha of the Old Testament: Their Titles and Fragments* (Translations of Early Documents 1, London: SPCK)
- James M.R.** (1963), *Apocryphal New Testament* (Oxford: OUP)
- Karamianz N.** (1888), *Verzeichnis der armenischen Handschriften* (Die Handschriften Verzeichnis der Königlich Bbiliothek zu Berlin 10, Berlin: A. Asher & Co.)
- Kévorkian Raymond H. et al.** (1998), *Manuscrits arméniens de la Bibliothèque nationale de France: Catalogue* (Paris: Bibliothèque Nationale & C. Gulbenkian Foundation)
- Leonhardt-Balzer Jutta** (2005), *Fragen Esras* (JSRZ New Series 1.5, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus)
- Lipscomb W. Lowndes** (1990), *The Armenian Apocryphal Adam Literature* (UPATS 8, Atlanta: Scholars Press)
- Mécérian Jean** (1953), “Introduction à l’étude des Synaxaires arméniens”, *Bulletin Arménologique (Melanges de l’Université de St. Joseph)*, 40)
- Nickelsburg, G.W.E.** (2001), *1 Enoch 1: A Commentary on the Book of 1 Enoch Chapters 1-36, 81-108* (Hermeneia, Minneapolis: Fortress)

- Nickelsburg G. W.E. and James C. Vanderkam** (2012), *1 Enoch 2: A Commentary on the Book of 1 Enoch 37-82* (Hermeneia, Minneapolis: Fortress)
- Preuschen E.** (1900), *Die apokryphen gnostischen Adamschriften, aus dem Armenischen übersetzt u. untersucht, separatim* from Festgruss B. Stade (Giessen: Ricker)
- Quinn E.C.** (1962), *The Quest of Seth for the Oil of Life* (Chicago: University of Chicago)
- Russell D. S.** (1976), *The Method and Message of Jewish Apocalyptic* (The Old Testament Library, Philadelphia: Westminster)
- Schermann T.** (1907), *Prophetarum Vitae Fabulosae Indices Apostolorum Discipulorumque Domini Dorotheo Epiphanio Hippolyto Aliisque Vindicata* (Leipzig: Teubner)
- Stone Michael E.** (1966), “The Death of Adam: An Armenian Adam Book”, *HTR* 59, pp. 283–291
- Stone Michael E.** (1970), “An Armenian Translation of a Baraita in the Babylonian Talmud”, *HTR* 63, pp. 151–154
- Stone Michael E.** (1973), “An Armenian Tradition relating to the Death of the Three Companions of Daniel”, *Le Muséon* 86, pp. 111-123
- Stone Michael E.** (1973), “Armenian Canon Lists I: The Canon of Partaw (768 CE)”, *HTR* 67, pp. 479–486
- Stone Michael E.** (1976), “Armenian Canon Lists II: The Stichometry of Anania of Shirak”, *HTR* 69, pp. 253–260
- Stone Michael E.** (1976), “Armenian Canon Lists VI—Hebrew Names and Other Attestations”, *HTR* 94 (2001), pp. 482-484.
- Stone Michael E.** (1976), “Questions of Ezra”. *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth, Garden City: Doubleday, 1983–85, 1, pp. 591-599.
- Stone Michael E.** (1976), “Three Armenian Accounts of the Death of Moses”, in *Studies on the Testament of Moses: Seminar Papers*, ed. G. W. E. Nickelsburg (*SBLSCS* 4, Cambridge: Society of Biblical Literature, 1974), pp. 118-121

-
- Stone Michael E.** (1976), (1978), “Armenian Canon Lists III—The Lists of Mechitar of Ayrivank’ (c. 1285 C.E.)”, *HTR* 71, pp. 289–300
- Stone Michael E.** (1976), *A History of the Literature of Adam and Eve* (SBLEJL 3, Atlanta: Scholars Press)
- Stone Michael E.** (1980), “Armenian Canon Lists IV: The List of Gregory of Tathew (14th Century)”, *HTR*, 72, pp. 237-44
- Stone Michael E.** (1981), *Signs of the Judgment, Onomastica Sacra and the Generations from Adam*. (UPATS, 3, Chico: Scholars Press), pp. 3-68
- Stone Michael E.** (1982), *Armenian Apocrypha: Relating to Patriarchs and Prophets* (Jerusalem: Israel Academy of Sciences)
- Stone Michael E.** (1988), “The Months of the Hebrews”, *Le Muséon* 105, pp. 5-12
- Stone Michael E.** (1989), “An Armenian Epitome of Epiphanius' *De gemmis*”, *HTR* 82, pp. 467-476
- Stone Michael E.** (1989), “History of the Forefathers Adam and his Sons and Grandsons”, *JSAS* 1, pp. 285-309
- Stone Michael E.** (1990), “Armenian Canon Lists V — Anonymous Texts”, *HTR* 83, pp. 141-161
- Stone Michael E.** (1992), “Some Armenian Angelological and Uranographical Texts”, *Le Muséon* 105, pp. 147-157
- Stone Michael E.** (1995), “A New Edition and Translation of the Questions of Ezra”, in *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, eds. Z. Zevit, S. Gittin, and M. Sokoloff (Winona Lake: Eisenbrauns), pp. 293–316
- Stone Michael E.** (1996), *Armenian Apocrypha Relating to Adam and Eve* (SVTP 14, Leiden: Brill)
- Stone Michael E.** (1998), “The Document called ‘Question’”, in *La diffusione dell’eredità classica nell’età tardoantica e medievale. Il “Romanzo di Alessandro” e altri scritti: atti del seminario internazionale di studio, Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997*, eds. R. B. Finazzi and A. Valvo (Alexandria: dell’Orso)

- Stone Michael E.** (1999), “Two Armenian Manuscripts and the *Historia Sacra*”, in *Apocryphes arméniens: transmission, traduction, création, iconographie: actes du colloque international sur la littérature apocryphe en langue arménienne, Genève, 18-20 septembre, 1997*, eds. V. Calzolari Bouvier, J.-D. Kaestli, and B. Outtier (Lausanne: Zèbre), 1999, 21–36
- Stone Michael E.** (2000), “The Bones of Adam and Eve”, in *For a Later Generation: The Transformation of Tradition in Israel, Early Judaism, and Early Christianity*, eds. R. A. Argall, B. A. Bow and R. A. Werline (Harrisburg: Trinity Press International)
- Stone Michael E.** (2001), “Armenian Canon Lists VI—Hebrew Names and Other Attestations”. *HTR* 94, pp. 477–491
- Stone Michael E.** (2006), *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*. 2 vols. (OLA 144-145, Leuven: Peeters)
- Stone Michael E.** (2009), “Two Unpublished Eschatological Texts”, *JSP* 18: 293-302
- Stone Michael E.** (2012A), “The Names of the Rivers,” in *'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, Leiden & Boston: Brill), pp. 245-256
- Stone Michael E.** (2012B), “Three Apocryphal Fragments from Armenian Manuscripts”, in *A Teacher for All Generations: Essays in Honor of James C. Vanderkam*, Eric F. Mason ed. (Leiden: Brill), pp. 943-946
- Stone Michael E.** (2012C), *Armenian Apocrypha Relating to Abraham*. (SBLEJL, 37, Atlanta: SBL)
- Stone Michael E.** (2014), “The Armenian Apocryphal Literature of the Old Testament in the Twentieth Century”, in *Armenian Philology in the Modern Era: From the Manuscript to the Digital Text* edited by Valentina Calzolari Bouvier with Michael E. Stone (Leiden: Brill), 247-263.

-
- Stone Michael E.** in collaboration with **V. Hillel** (2012), *The Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs: Edition, Apparatus, Translation and Commentary* (Hebrew University Armenian Series, 11, Leuven: Peeters)
- Stuckenbruck Loren T.** (2007), *1 Enoch 91-108*. (Commentaries on Early Jewish Literature, Berlin, New York: Walter de Gruyter)
- Swete H.B.** (1914), *An Introduction to the Old Testament in Greek* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Тер-Мовсисян М.** (1902), *История перевода Библии на Армянский язык*. (Санкт Петербург, Пушкинская)
- Wahl O.** (1977), *Apocalypsis Esdrae, Apocalypsis Sedrach, Visio Beati Esdrae* (PVTG 4, Leiden: Brill)
- Wutz F.X.** (1915), *Onomastica Sacra: Untersuchungen zum Liber Interpretationis Nominum Hebraeorum des Hl. Hieronymus* (Texte und Untersuchungen, 41.2. Leipzig: Hinrichs)
- Zahn Th.** (1893), *Forschungen zur Geschichte des NT Kanons, 5, Teil, 1 (Paralipomena)*, (Erlangen & Leipzig: Deichert)

ՄԱՅՔԼ ՍԹՈՈՒՆԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

1959

1. “A Note on Daniel 1:3”. *ABR* 7 (1959), pp. 67–71.

1965

2. (editorial assistant). **Smithsonian Institution, *Scrolls from the Wilderness of the Dead Sea*. Berkeley: University of California for ASOR, 1965.**

1966

3. “The Death of Adam: An Armenian Adam Book”. *HTR* 59 (1966), pp. 283–291.
4. “Paradise in IV Ezra iv.8, and vii.36, viii.52”. *JJS* 17 (1966), pp. 85–88.
5. “Some Features of the Armenian Version of IV Ezra”. *Le Muséon* 79 (1966), pp. 387–400.

1967

6. “An Armenian Manuscript in the National and University Library, Jerusalem”. *REArm* 4 (1967), pp. 57–61.
7. “An Armenian Manuscript in the National and University Library in Jerusalem”. *Kirjath Sepher* 42 (1967/5727), pp. 269–271 (Hebrew).
8. “Some Remarks on the Textual Criticism of IV Ezra”. *HTR* 60 (1967): 107–115.

1968

9. “Catalogues of Armenian Manuscripts and Associated Works in American Libraries”. *JAOS* 8 (1968), pp. 456–460.
10. “The Concept of the Messiah in IV Ezra”, in *Religions in*

Antiquity: Essays in Memory of Erwin Ramsdell Goodenough, ed. J. Neusner, 295-312. SHR 14. Leiden: Brill, 1968.

11. "Early Armenian Printings in the University and National Library, Jerusalem". *Sion* 42 (1968), pp. 473–480.
12. "Manuscripts and Readings of Armenian IV Ezra". *Textus* 6 (1968), pp. 48–61.
13. "The Testament of Jacob". *REArm* 5 (1968), pp. 264–270.
14. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. G. Delling, *Jüdische Lehre und Frömmigkeit in den Paralipomena Jeremiae* (Berlin, 1967). *Interpretation* 22 (1968), pp. 277–78.
15. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. N. Bogharian, *Grand Catalogue of St. James Manuscripts*, vols. 1–3 (Jerusalem, 1966–1969). *Christian News from Israel* 19 (1968), pp. 64–66.

1969

16. *The Manuscript Library of the Armenian Patriarchate in Jerusalem*. Jerusalem: St. James Press, 1969 (pamphlet). Տէ՛ւ 20.
17. *The Testament of Levi: A First Study of the Armenian Manuscripts of the Testaments of the Twelve Patriarchs in the Convent of St. James, Jerusalem*. Jerusalem: St. James Press, 1969.
18. "The Apocryphal Literature in the Armenian Tradition". *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities* 4 (1969/5730), pp. 59–77 (English); pp. 153–167 (Hebrew).
19. "An Armenian Manuscript in the Sir Isaac Wolfson Collection of Hechal Shlomo, the Chief Rabbinate, Jerusalem". *Le Muséon* 82 (1969), pp. 293–306.
20. "The Manuscript Library of the Armenian Patriarchate in Jerusalem". *IEJ* 19 (1969), pp. 20–43. Տէ՛ւ 16.

21. "Two Additional Notes on the Testament of Jacob". *REArm* 6 (1969), pp. 103–104.
22. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Bo Johnson, *Die armenische Bibelübersetzung als Hexaplarische Zeuge im I. Samuelbuch* (Lund 1968). *Interpretation* 23 (1969), pp. 391.

1970

23. *The Books of the Life of Adam and Eve and IV Baruch*. Jerusalem: Akademon, 1970.
24. *with E. Shefer, Apocryphal Fragments from Qumran and the Church Fathers* Jerusalem: Akademon, 1970 (Hebrew).
25. "An Armenian Translation of a Baraita in the Babylonian Talmud". *HTR* 63 (1970), pp. 151–154.
26. "The Jerusalem Manuscripts of the Testaments of the Twelve Patriarchs". *Sion* 44 (1970), pp. 1–7, 29–35.
27. "The Study of Armenian Manuscripts". *Sion* 44 (1970), pp. 456–465.
28. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. B. Johnson, *Die armenische Bibelübersetzung als Hexaplarische Zeuge im I. Samuelbuch* (Lund 1968). *RB* 77 (1970), pp. 260–264.
29. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Ch. Burchard et al., *Studien zu dem Testamenten der Zwölf Patriarchen* (BZNW 36; Berlin 1969). *JBL* 89 (1970), pp. 487–488.

1971

30. *Concordance and Texts of Armenian IV Ezra*. **Oriental Notes and Studies 11**. Jerusalem: Israel Oriental Society, 1971.
31. "Apocryphal Notes and Readings". *IOS* 1 (1971), pp. 123–131.
32. "Bible, Armenian Version of". *Encyclopedia Hebraica* (Jerusalem 1971) 24, p. 309.

33. “Methodological Issues in the Study of the Text of the Apocrypha and Pseudepigrapha”, in *Proceedings of the Fifth World Congress of Jewish Studies*. Jerusalem: World Union of Jewish Studies, 1971, pp. 211-217.
34. “Moses of Choren”. *Encyclopedia Hebraica* (Jerusalem 1971) 24, p. 51.
35. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. S. Der Nersessian, *The Armenians* (London 1970). *Sion* 45 (1971), pp. 84–86.

1972

36. **The Testament of Abraham: *The Greek Recensions*. SBLTT Pseudepigrapha Series 5. Missoula: Scholars Press, 1972.**
37. “Abel Maul”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 2, pp. 61–62.
38. “Abraham, Other Books of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 2, pp. 127–128.
39. “Adam, Other Books of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 2, pp. 245–246.
40. “Ahikar”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 2, pp. 461–462.
41. “Anti-Christ”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 3, pp. 60–62.
42. “Baruch, Book of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 4, pp. 272–273.
43. “Baruch, Rest of the Words of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972): 4:276–77.
44. “Bible, Armenian Version of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972): 4:861–62.
45. “Daniel, Books of (Apocryphal)”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 5, p. 1289.
46. “Elijah, Apocalypse of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 6, p. 643.

47. “Ezekiel, Apocryphal Books of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 6, p. 1099.
48. “Ezra, Apocalypse of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 6, pp. 1108–1109.
49. “Habakkuk, Prophecy of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 7, p. 1017.
50. “Isaiah, Martyrdom of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 9, p. 71.
51. “Isaac, Testament of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 9, pp. 10–11.
52. “Jacob, Testament of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 9, p. 1213.
53. “Lamech in the Apocrypha”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 10, p. 1366.
54. “Noah, Books of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 12, p. 1189.
55. “Oil of Life”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 12, p. 1347.
56. “Prophets, Lives of”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 13, pp. 1149–1150.
57. “Shadrach, Meshach and Abed-Nego”. *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem: 1972) 14, pp. 1255–1256.
58. “Astronomy in the Apocrypha and Pseudepigrapha”, *Maḥanayim* 125 (1972), pp. 108-111 (Hebrew).
59. “Jewish Literature from the Period of the Second Temple in Armenian Literature”, in *Lectures at Research Meetings of the Israel Historical Society*, Jerusalem, 1972, pp. 247-264 (Hebrew).
60. “Researches in the Library of the Armenian Patriarchate, Jerusalem and their Importance for Jewish Studies”. *Tarbiz* 41 (1972), pp. 157–169 (Hebrew).
61. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. S. Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du moyen age. II. Londres add. 19,352* (Paris 1970). *IEJ* 32 (1972), pp. 63–64.

1973

62. with H. Attridge. *Texts for the Understanding of Jewish and Pagan Religiosity in the Graeco-Roman Period*. Jerusalem: Akademon, 1973.
63. “Armenian Canon Lists I: The Canon of Partaw”. *HTR* 67 (1973), pp. 479–486.
64. “An Armenian Tradition Relating to the Death of the Three Companions of Daniel”. *Le Muséon* 86 (1973), pp. 111–123.
65. “Judaism at the Time of Christ”. *Scientific American* 228 (January 1973), pp. 80–87.
66. “The Old Armenian Version of Isaiah: Towards the Choice of a Base Text”. *Textus* 8 (1973), pp. 107–125.
67. “Some Observations on the Armenian Version of the Paralipomena of Jeremiah”. *CBQ* 35 (1973), pp. 47–59.
68. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. Licht, *The Apocalypse of Ezra* (Jerusalem 1968). *Immanuel* 1 (1973–1974), pp. 51–56.
69. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. W. Thomson, *The Teaching of St. Gregory* (Cambridge 1971). *JAOS* 93 (1973), pp. 591–594.

1974

70. “An Armenian Psalter in the Library of Northwestern University”. *Le Muséon* 87 (1974), pp. 195–205.
71. “Apocalyptic – Vision or Hallucination?” *Milla wa-Milla* 14 (1974), pp. 47–56.
72. Համահեղինակ՝ Ch. Safrai, “Further Armenian Manuscripts in the National and University Library, Jerusalem”. *REArm* 10 (1974), pp. 111–117.
73. “Three Armenian Accounts of the Death of Moses”, in *Studies on the Testament of Moses: Seminar Papers*, ed. G. W. E. Nickelsburg, SBLSCS 4. Cambridge: Society of Biblical Literature, 1974, pp. 118–121.

1975

74. *The Armenian Version of the Testament of Joseph: Introduction, Critical Edition, and Translation. SBLTT 5 Pseudepigrapha Series 6. Missoula: Scholars Press, 1975.*
75. “The Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs— Selection of Manuscripts”. *Sion* 49 (1975), pp. 207–211.
76. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. S. Der Nersessian, *Armenian Manuscripts in the Walters Art Gallery* (Baltimore 1973). *IEJ* 25 (1975), pp. 190–193.

1976

77. editor. *Armenian and Biblical Studies. Supplement to Sion 1. Jerusalem: St. James Press, 1976.*
78. “Additional Note on the Marginalia in 4 Kingdoms”, in *Armenian and Biblical Studies*, ed. M. E. Stone, Jerusalem: St. James Press, 1976, pp. 21-22.
79. “Armenian Canon Lists II: The Stichometry of Anania of Shirak”. *HTR* 69 (1976), pp. 253–260.
80. “Lists of Revealed Things in the Apocalyptic Literature” in *Magnalia Dei, the Mighty Acts of God: Essays on the Bible and Archaeology in Memory of G. Ernest Wright*, eds. F. M. Cross, W. E. Lemke, and P. D. Miller. Garden City: Doubleday, 1976, pp. 414-452.
81. “Pseudepigrapha”, in *Interpreters Dictionary of the Bible Supplementary Volume*, ed. K. Crim et al. Nashville: Abingdon, 1976, pp. 710-712.
82. “Testaments of the Twelve Patriarchs”, in *Interpreters Dictionary of the Bible Supplementary Volume*, ed. K. Crim et al. Nashville: Abingdon, 1976, p. 877.
83. “The Study of Armenian Manuscripts”, in *Armenian and Biblical Studies*, ed. M. E. Stone. Jerusalem: St. James Press, 1976, pp. 283-294.

1977

84. “New Evidence for the Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs”. *RB* 88 (1977), pp. 94–107.
85. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Enochic Pentateuch and the Date of the Similitudes”. *HTR* 70 (1977), pp. 51–65.
86. “A New Manuscript of the Syro-Arabic Version of the Fourth Book of Ezra”. *JSJ* 8 (1977), pp. 183–184.
87. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. H. Charlesworth, *The Pseudepigrapha and Modern Research* (Missoula 1976). *RelSRev* 3 (1977), pp. 111–113.
88. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. M. Hengel, *Judaism and Hellenism* (Philadelphia 1974). *Shnaton* 2 (1977), pp. 264–65 (Hebrew).
89. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Ralph W. Klein, *Textual Criticism of the Old Testament—From the Septuagint to Qumran* (Guides to Biblical Scholarship; Philadelphia: Fortress Press 1974). *Shnaton* 2 (1977), pp. 256-266.

1978

90. “Armenian Canon Lists III—The Lists of Mechitar of Ayrivank‘ (c. 1285 C.E.)”. *HTR* 71 (1978), pp. 289–300.
91. “Concerning the Penitence of Solomon”. *JTS* 19 (1978), pp. 1–19.
92. “Two New Discoveries Concerning the Uncanonical Ezra Books”. *Sion* 52 (1978), pp. 54–60 (Armenian).
անգլերէն թարգմանութիւնը տե՛ս ստորև՝ 336.
93. “The Book of Enoch and Judaism in the Third Century B.C.E”. *CBQ* 40 (1978), pp. 479–492. վերահրատ.՝
Emerging Judaism: Studies on the Fourth and Third Centuries B.C.E, eds. D. Satran and M.E. Stone (Minneapolis: Fortress Press, 1989), pp. 61-75.

94. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. Schuepphaus, *Die Psalmen Salomos: Ein Zeugnis Jerusalemer Theologie und Frömmigkeit in der Mitte des vorchristlichen Jahrhunderts* (ALGHJ 7; Leiden 1977). *RelSRev* 4 (1978), p. 134.
95. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. W. Thomson, *Agathangelos' History of the Armenians* (Albany 1976). *HaMizrah HeHadash* (1978), pp. 326–327 (Hebrew).

1979

96. *Armenian Inscriptions from Sinai: Intermediate Report with Notes on Georgian and Nabatean Inscriptions*. Sydney: Maitland, 1979.
97. *The Armenian Version of IV Ezra*. University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 1. Missoula: Scholars Press, 1979.
98. with J. Strugnell. *The Books of Elijah, Parts 1 and 2*. SBLTT Pseudepigrapha Series 8. Missoula: Scholars Press, 1979.
99. with B. Narkiss. *Armenian Art Treasures of Jerusalem. Jerusalem: Masada, 1979*.
100. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Books of Enoch and the Traditions of Enoch”. *Numen* 26 (1979), pp. 89–103.
101. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “Remarks on the Aramaic Testament of Levi”. *RB* 86 (1979), pp. 214–230.
102. Համահեղինակ՝ M. J. L. Young. “A Persian-Armenian Manuscript in the Leeds Collection”. *Le Muséon* 92 (1979), pp. 361–367.
103. “Two Leaves of Acts in the Perkins Library, Duke University”. *Sion* 53 (1979), p. 24.

104. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. K. Berger, *Die grieschiche Daniel-Diegeese* (Leiden, 1976). *JBL* 98 (1979), pp. 609–610.
105. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. O. Wahl, *Apocalypsis Esdrae, Apocalypsis Sedrach, Visio Beati Esdrae* (PVTG 4; Leiden: Brill, 1977). *RelSRev* 3 (1979), pp. 62-63.

1980

106. with B. Narkiss. *Armenische Kunst: die faszinierende Sammlung des Armenischen Patriarchats in Jerusalem. Stuttgart: Belser, 1980.* Թարգմանութիւնն է 99-ում ներկայացուած գրքի.
107. *Scriptures, Sects and Visions: A Profile of Judaism from Ezra to the Jewish Revolts. Philadelphia: Fortress, 1980 and Oxford: Blackwell, 1982.*
108. “Armenian Canon Lists IV: The List of Gregory of Tat’ew”. *HTR* 73 (1980), pp. 237–244.
109. “Concerning the Seventy-Two Translators: Armenian Fragments of Epiphanius’ *De Mensuris et Ponderibus*”. *HTR* 73 (1980), pp. 331–336.
110. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana”. *AArmL* 1 (1980), pp. 51–68.
111. Համահեղինակ՝ Nira Stone. “An Illuminated Armenian Gospel in the National and University Library, Jerusalem”. *REArm* 14 (1980), pp. 435–441.
112. “A Rare Armenian Coin from Jerusalem”. *Israel Numismatic Journal* 4 (1980), pp. 77–78.
113. “Report on Seth Traditions in the Armenian Adam Books”, in *The Rediscovery of Gnosticism*, ed. B. Layton, SHR 41. Leiden: Brill, 1980–81, vol. 2, pp. 460-471.

1981

114. Editor. *Signs of the Judgement, Onomastica Sacra, and the Generations from Adam*. University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 3. Chico: Scholars Press, 1981.
115. *The Penitence of Adam*. CSCO 429–30 *Scriptores Armeniaci* 13–14. Leuven: Peeters, 1981.
116. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana II”. *AArmL* 2 (1981), pp. 73–83.
117. “Sinai Armenian Inscriptions”. *BA* 44 (Winter 1981), pp. 27–31.
118. «Մինայի հայերեն արձանագրությունները», *Պատմաբանաստիճական հանդես* 4 (1981), էջ 88–94.
119. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. G. W. E. Nickelsburg and J. J. Collins, *Ideal Figures in Ancient Judaism* (Chico: Scholars Press. 1980). *RelSRev* 7 (1981), pp. 361.

1982

120. *An Analytical Index of Armenian Apocrypha Relating to Patriarchs and Prophets*. Jerusalem: Institute of Jewish Studies, 1982.
121. *Armenian Apocrypha Relating to Patriarchs and Prophets*. Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1982.
122. *The Armenian Inscriptions from the Sinai with Appendixes on the Georgian and Latin Inscriptions by M. van Esbroeck and W. Adler*. Harvard Armenian Texts and Studies 6. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
123. “Armenian Inscriptions in Southern Sinai”, in *Studies on Southern Sinai*, eds. I. Lachish and Z. Meshel (Tel Aviv: HaḤevra LeHaganat HaTeva, 1982), pp. 48-50 (Hebrew).

124. Համահեղինակ՝ C. E. Cox. “Guidelines for Editions of Armenian Biblical Texts”. *IOSCS Bulletin* 15 (1982), pp. 51–59.
125. “Jewish Apocryphal Literature in the Armenian Church”. *Le Muséon* 95 (1982), pp. 285–309.
126. “The Metamorphosis of Ezra: Jewish Apocalypse and Medieval Vision”. *JTS* 33 (1982), pp. 1–18.
127. “Reactions to Destructions of the Second Temple: Theology, Perception and Conversion”. *JSJ* 12 (1982), pp. 195–204.
128. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. A. L. Thompson, *Responsibility for Evil in the Theodicy of 4 Ezra* (Missoula: Scholars Press, 1977). *RelSRev* 8 (1982).
129. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. J. Coggins and M. A. Knibb, *The First and Second Books of Ezra* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979). *JAAR* 50 (1982).

1983

130. with G. W. E. Nickelsburg. *Faith and Piety in Early Judaism*. Philadelphia: Fortress, 1983. տե՛ս u 352.
131. with T.J. Samuelian. *Medieval Armenian Culture*. University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 6. Chico: Scholars Press, 1983.
132. Համահեղինակ՝ C. E. Cox. “Guidelines for Editions of Armenian Biblical Texts”. *REArm* 17 (1983), pp. 627–633.
133. “Coherence and Inconsistency in the Apocalypses: The Case of ‘The End’ in 4 Ezra”. *JBL* 102 (1983), pp. 229–243.
134. “Greek Apocalypse of Esdras”, in *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth. 2 volumes. Garden City: Doubleday, 1983–1985, 1, pp. 561-579.

135. "Questions of Ezra". *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth. Garden City: Doubleday, 1983–1985, 1, pp. 591-99.
136. "The Greek Background of Some Sinai Armenian Pilgrims and Some Other Observations", in *Mediaeval Armenian Culture*, eds. M. E. Stone and T. J. Samuelian (University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 6, Chico: Scholars Press, 1983), pp. 194-202.
137. "New Light on the Third Century", in *Visionaries and their Apocalypses*, ed. Paul D. Hanson. Philadelphia: Fortress and London: SPCK, 1983, pp. 85-91.
138. "Why Study the Pseudepigrapha?" *BA* 46 (December 1983), pp. 235–243.
139. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. G. Hovhanissian, *The Armenian Image in History and Literature* (Malibu: 1981). *MES* 19 (1983), pp. 396–397.
140. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. R. Hann, *The Manuscript History of the Psalms of Solomon* (Chico: 1982). *RelSRev* 9 (1983), p. 169.

1984

141. **Editor.** *Jewish Writings of the Second Temple Period.* CRINT 2.2. Assen: Van Gorcum / Philadelphia: Fortress, 1984.
142. **editor with S. P. Cowe.** *Banin Spasaworn: Essays in Honour of Archbishop Norayr Bogharian.* *Revue des Etudes Arméniennes* 18 (1984).
143. "Apocalyptic Literature", in *Jewish Writings of the Second Temple Period*, ed. M. E. Stone, CRINT 2.2. Assen: Van Gorcum / Philadelphia: Fortress, 1984, pp. 382-441.

-
144. “Introduction”, in *Jewish Writings of the Second Temple Period*, ed. M. E. Stone, xvii–xxiii. CRINT 2.2 Assen: Van Gorcum; Philadelphia: Fortress, 1984.
145. “Armenian Inscriptions from the Sinai”, in *Atti del Terzo Simposio Internazionale di Arte Armena*, eds. G. Ieni and G. Uluhogian. Venice: San Lazzaro, 1984, pp. 539–541.
146. “An Armenian Pilgrim to the Holy Land in the Early Byzantine Period”. *REArm* 18 (1984), pp. 173–79.
147. “The Armenian Version”, in *Bible Translation: An Introduction*, ed. C. Rabin. Jerusalem: Mosad Bialik, 1984, pp. 143–47 (Hebrew).
148. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana III”. *REArm* 18 (1984), pp. 559–581.
149. “The History of the Forefathers, Adam and His Sons and Grandsons”. *JSAS* 1 (1984), pp. 79–91.
150. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. D. G. Burke, *The Poetry of Baruch* (Chico 1982). *JBL* 103 (1984), p. 648.

1985

151. “Four Further Armenian Epigraphs from the Sinai”. *JSAS* 2 (1985–1986), pp. 73–83.
152. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Aramaic and Greek Fragments of a Levi Document”, in *The Testaments of the Twelve Patriarchs: A Commentary*, eds. H. W. Hollander and M. de Jonge. SVTP 8. Leiden: Brill, 1985, pp. 457–469.
153. “Three Transformations in Judaism: Scripture, History and Redemption”. *Numen* 32 (1985), pp. 218–235.

1986

154. “The Armenian Vision of Ezekiel”, in *Christians Among Jews and Gentiles: Essays in Honor of Krister Stendahl*

- on his Sixty-fifth Birthday*, eds. G. W. E. Nickelsburg and G. W. MacRae. Philadelphia: Fortress, 1986 and *HTR* 79 (1986), pp. 261-69.
155. “Categorization and Classification of the Apocrypha and Pseudepigrapha”. *Abr Nahrain* 24 (1986), pp. 167–177.
156. “Computer Implementation of Armenian”, in *Actes du Premier Colloque international Bible et informatique: le texte. Louvain-la-Neuve (Belgique) 2–3–4 septembre 1985*. Paris: Champion / Geneva: Slatkine, 1986, pp. 323–335.
157. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana IV”. *REArm* 20 (1986–87), pp. 465–479.
158. “The Epitome of the Testaments of the Twelve Patriarchs”. *REArm* 20 (1986–1987), pp. 70–107.
159. “Holy Land Pilgrimage of Armenians before the Arab Conquest”. *RB* 93 (1986), pp. 93–110.
160. “Notes on the Armenian Aristotle”, in *Symposium Graeco-Arabicum I*, eds. P. L. Schoonheim and G. Endress. Bochum: Brockmeyer, 1986, pp. 17-18.

1987

161. “Eschatologie, Remythologisierung und kosmische Aporie”, in *Kulturen der Achsenzeit*, ed. S. N. Eisenstadt, 2, pp. 19-37. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987, յայտնի կէտում նշուած յօդուածի գերմաներէն թարգմանութիւնն է.
162. “Eschatology, Remythologization and Cosmic Aporia”, in *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*, ed. S. N. Eisenstadt, 241–251. Albany: State University of New York Press, 1987, տէ՛ս 161.
163. “Ideal Figures and Social Context: Priest and Sage in the

Early Second Temple Age”. *Ancient Israelite Religion: Essays in Honor of Frank Moore Cross*, eds. P. D. Miller, P. D. Hanson, and S. D. McBride. Philadelphia: Fortress, 1987, pp. 575–586.

164. “The Parabolic Use of Natural Order in Judaism of the Second Temple Age”, in *Gilgul: Essays on Transformation, Revolution, and Permanence in the History of Religions, Dedicated to R. J. Zwi Werblowsky*, eds. S. Shaked, D. Shulman, and G. G. Stroumsa. SHR 50. Leiden: Brill, 1987, pp. 298–308.

1988

165. “The Armenian Book of Esdras”. *JSAS* 4 (1988-89), pp. 209-212.
166. “The Armenian Inscription in Awagvank’.” *REArm* 21 (1988–1889), pp. 451–453.
167. “Armenian Pilgrimage to the Land of Israel up to the Arab Conquest”, in *Jews, Samaritans and Christians in the Land of Israel in the Byzantine Period*, eds. David Jacoby and Yoram Tsafrir. Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi, 1988, pp. 93–103 (Hebrew).
168. “Enoch, Aramaic Levi, and Sectarian Origins”. *JSJ* 19 (1988), pp. 159–170. վէրսահրատւն. *Selected Studies in Pseudepigrapha and Apocrypha*, ed. M.E. Stone. SVTP 9. Leiden: Brill, 1991, pp. 247-258.
169. Համահեղինակ՝ J. J. S. Weitenberg. “The Leiden Armenian Data Base”. *LLC* 2 (1987), pp. 245–48.
170. “The Months of the Hebrews”. *Le Muséon* 101 (1988), pp. 5–12.
171. “The Question of the Messiah in 4 Ezra”, In *Judaisms and their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, eds. J. Neusner, W. S. Green, and E. S. Frerichs. Cambridge

and New York: Cambridge University Press, 1988, pp. 209–224, արտաստպութիւնն է 10-րդ կէտում նշուած յօդուածի.

172. Համահեղինակ՝ T. A. Bergren. “2 Esdras: a Commentary”, in *Harper Bible Commentary*, ed. J. L. Mays. San Francisco: Harper and Row, 1988, pp. 776–790.
173. “Two Further Notes on the Epitome of the Testaments of the Twelve Patriarchs”. *REArm* 21 (1988–89), pp. 497–99.
174. “The Way of the Most High and the Injustice of God in 4 Ezra”, in *Knowledge of God in the Graeco-Roman World*, eds. R. van den Broek, T. Baarda, and J. Mansfeld. Leiden: Brill, 1988, pp. 132–142.
175. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha* (Garden City, NY: 1983–85) and of H. F. D. Sparks, *The Apocryphal Old Testament* (Oxford: 1984). *RelSRev* 14 (1988), pp. 111–113.
176. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. V. Azarya, *The Armenian Quarter of Jerusalem: Urban Life Behind Monastery Walls* (Berkeley, 1984). *MES* 24 (1988), p. 240.

1989

177. with D. Satran. **Emerging Judaism: Studies on the Fourth and Third Centuries B.C.E.** Minneapolis: Fortress, 1989.
178. **Features of the Eschatology of IV Ezra.** HSS 35. Atlanta: Scholars Press, 1989.
179. “II Esdras”, in *The Books of the Bible*, ed. B. A. Anderson. New York: Scribners, 1989, vol. 2, pp. 21–34.

180. “An Armenian Epigraph in Melbourne”. *MedArch* 2 (1989), pp. 203–05.
181. “An Armenian Epitome of Epiphanius’ *De gemmis*”. *HTR* 82 (1989), pp. 467–476.
182. “New Discoveries Relating to the Armenian Adam Books”. *JSP* 5 (1989), pp. 101–109.
183. “Pilgrims, Computers and Bible Stories”. NAASR Newsletter Winter 1988–89. վերսահրասւ.՝ *The Armenian Weekly* (July 1, 1989), p. 1ff.
184. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. Paramelle, Philon d’Alexandrie: Questions sur la Genèse II 1–7 (Geneva: 1984). *JAOS* 109 (1989), pp. 119–120.

1990

185. *Fourth Ezra: A Commentary on the Book of Fourth Ezra*. Hermeneia Series. Minneapolis: Fortress, 1990.
186. *Textual Commentary on the Armenian Version of IV Ezra*. SBLSCS 34. Atlanta: Scholars Press, 1990.
187. “Armenian Canon Lists V—Anonymous Texts”. *HTR* 83 (1990), pp. 141–161.
188. “Armenian Inscriptions of the Fifth Century from Nazareth”. *REArm* 22 (1990–91): 315–322, see no. 190.
189. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana V”. *REArm* 22 (1990–91), pp. 333–349.
190. «Հինգերորդ դարու հայերէն վիմագրութիւններ Նազարեթէն». *Պատմաքանասիրական հանդէս* 3 (1990), էջ 52–62, տե՛ս 188.
191. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “Two Notes on the Aramaic Levi Document”, in *Of Scribes and Scrolls: Studies on the Hebrew Bible, Intertestamental Judaism and Christian Origins. Presented to John Strugnell on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, eds. H. W. Attridge, J.

- J. Collins and T. H. Tobin. *College Theology Society Resources in Religion 5*. Lanham: University Press of America, 1990, pp. 153–162.
192. “Travaux actuels sur la littérature apocryphe arménienne”, in *La Fable apocryphe*, eds. P. Geoltrain, J.-C. Picard and A. Desreumaux. *Apocrypha: Le champ des apocryphes 1–2*. Brussels: Brepols, 1990, 1, pp.303–312 (French).
193. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. A. Kapoïan-Kouymjian, *L’Égypte vue par des Arméniens* (Paris: 1988). *Oriental and African Studies* (1990), pp. 52–62.
194. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. D. A. Bertrand, *La Vie grecque d’Adam et d’Eve* (Paris: 1987). *Critical Review of Books in Religion* 3 (1990), pp. 333–36.
195. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. F. Siegert, *Philon von Alexandrien: Über die Gottesbezeichnung ‘wohltätig verzehrendes Feuer’ (De Deo)* (WUZNT 46; Tübingen, 1988). *JSJ* 21 (1990), pp. 136–138.

1991

196. *Selected Studies in Pseudepigrapha and Apocrypha with Special Reference to the Armenian Tradition. SVTP 9. Leiden: Brill, 1991.*
197. “Negev Diary, April 19–21, 1990”. *Ormond Papers* 8 (1991), pp. 100–107.
198. “On Reading an Apocalypse”, in *Mysteries and Revelations: Apocalyptic Studies since the Uppsala Colloquium*, eds. J. J. Collins and J. H. Charlesworth. *JSPSup* 9. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991, pp. 79–90.
199. Համահեղինակ՝ U. Avner. “*Seqer Ketovot BaNegev (Survey of Inscriptions in the Negev)*”. *Ḥadashot Archeologiot* 97 (1991), p. 87 (Hebrew).

200. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. T. W. Willett, *Eschatology of the Theodicies of 2 Baruch and 4 Ezra* (Sheffield: 1989). *JBL* 110 (1991), pp. 343–344.

1992

201. *A History of the Literature of Adam and Eve*. SBLEJL 3. Atlanta: Scholars Press, 1992.
202. *The Rock Inscriptions and Graffiti Project: Catalogue of Inscriptions*. 3 volumes. SBLRBS 28, 29, 31. Atlanta: Scholars Press, 1992–94.
203. Համահեղինակ՝ E. Eshel. “An Exposition on the Patriarchs (4Q464) and Two Other Documents (4Q464^a and 4Q464^b)”. *Le Muséon* 105 (1992), pp. 243–264.
204. “Some Armenian Angelological and Uranographical Texts”. *Le Muséon* 105 (1992), pp. 147–157.
205. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. B. Coulie, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits arméniens* (Turnhout, 1992). *Le Muséon* 105 (1992), pp. 392–93.
206. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. W. Lechner-Schmidt, *Wortindex der lateinisch erhalten Pseudepigraphen zum Alten Testament* (Texte und Arbeiten zum neutestamentlichen Zeitalter 3; Tübingen: Franke Verlag, 1990). *SPhA* 4 (1992), pp. 136–37.

1993

207. “The Apocrypha and Pseudepigrapha and the Dead Sea Scrolls”, in *Biblical Archaeology Today 1990: Proceedings of the International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, April 1984*. Jerusalem: Israel Exploration Society and Israel Academy of Sciences and Humanities, 1993, pp. 383–390.

208. “Assessment of Variants in Armenian Manuscripts”, in *Armenian Texts, Tasks and Tools*, eds. H. Lehmann, and J. J. S. Weitenberg. Acta Jutlandica 69, 1 Humanities Series 68. Aarhus: Aarhus University Press, 1993, pp. 15–25.
209. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana VI”. *REArm* 24 (1993), pp. 251-171.
210. Համահեղինակ՝ E. Eshel. “A New Fragment of 4QDeut^b”. *JBL* 112 (1993), pp. 487–489.
211. Համահեղինակ՝ E. Eshel. “The Eschatological Holy Tongue in Light of a Fragment from Qumran”. *Tarbiz* 62 (1993), pp. 169–177 (Hebrew).
212. “The Fall of Satan and Adam’s Penance: Three Notes on *The Books of Adam and Eve*”. *JTS* 44 (1993), pp. 143–156.
213. “Introduction and Notes on 2 Esdras”, in *Harper Collins Study Bible*. New York: Harper Collins, 1993, pp. 1768–1809.
214. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Prayer of Levi”. *JBL* 112 (1993), pp. 247–266.
215. Համահեղինակ՝ J. Mansfeld. “Compte rendu préliminaire sur la traduction anglaise de la composition *de Natura* attribuée à Zéno stoïcus”. *Newsletter of the Assoc. Int. des Et. Arm.* 19 (1993), pp. 4–6.
216. “Linguistic Aspects of the Sinai Inscriptions”. *Proceedings of the Second International Symposium on Armenian Linguistics (21–23 September 1987)*. Yerevan: Academy of Sciences, 1993, 176–80 (Armenian).
217. «Երուսաղեմի նորագյուտ հայերեն արձանագրությունները», *Պատմաբանասիրական հանդես* 1–2 (1993), էջ 15–26.
218. “Priorities, Problems and Techniques of Text Editions”,

in *Armenian Texts, Tasks and Tools*, eds. H. Lehmann, and J. J. S. Weitenberg. Acta Jutlandica 69:1, Humanities Series 68. Aarhus: Aarhus University Press, 1993, pp. 11–14.

1994

- 219.** with G. A. Anderson, *A Synopsis of the Books of Adam and Eve*. SBLEJL 5. Atlanta: Scholars Press, 1994.
- 220.** with S. Ajamian. *Text and Context: Studies in the Armenian New Testament. Papers Presented to the Conference on the Armenian New Testament, May 22–28, 1992*. University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 13. Atlanta: Scholars Press, 1994.
- 221.** “Eight Manuscripts of the Testaments of the Twelve Patriarchs”, in *Text and Context: Studies in the Armenian New Testament. Papers Presented to the Conference on the Armenian New Testament, May 22–28, 1992*, eds. S. Ajamian and M. E. Stone. University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 13. Atlanta: Scholars Press, 1994, pp. 75–82.
- 222.** Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The First Manuscript of Aramaic Levi Document from Cave 4 at Qumran (4Qlevi^a aram)”. *Le Muséon* 107 (1994), pp. 257–281.
- 223.** “Jewish Tradition, the Pseudepigrapha and the Christian West”, in *The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, eds. D. R. G. Beattie and M. J. McNamara. JSOTSup 166. Sheffield: JSOT Press, 1994, pp. 431–449.
- 224.** “Some New Major Tools for Armenian Studies”. *Newsletter of the Assoc. Int. des Et. Arm.* 20 (1994), pp. 11–18.

1995

225. with C. Zuckermann. *Repertory of Printed Armenian Translations of Classical Works*. Jerusalem: Institute of African and Asian Studies, The Hebrew University of Jerusalem, 1995 (booklet).
226. “The Album of Armenian Paleography Some Pickings from Armenian Colophons”. *Gazette du livre médiéval* 26 (1995), pp. 8–17.
227. “Colophons in Armenian Manuscripts”, in *Scribi e Colofoni: Le Sottoscrizioni di Copisti dalle Origini all’Avvento della Stampa*, eds. E. Condello and G. De Gregorio. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, 1995, pp. 463–471.
228. Համահեղինակ՝ E. Eshel. “464. 4QExposition on the Patriarchs”, in *Qumran Cave 4. XIV: Parabiblical Texts, Part 2*, eds. M. Broshi et al, in consultation with J. C. Vanderkam, *DJD* 19. Oxford: Clarendon, 1995, pp. 213–234.
229. “A New Edition and Translation of the Questions of Ezra”, in *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, eds. Z. Zevit, S. Gittin, and M. Sokoloff. Winona Lake: Eisenbrauns, 1995, pp. 293–316.
230. “Some Remarks on *Vasn Stecman Ašxarhi* (‘On the Creation of the World’) by Yovhannēs T’lkuranc‘i”, in *New Approaches to Medieval Armenian Language and Literature*, eds. J. J. S. Weitenberg and Th. M. van Lint. *Dutch Studies in Armenian Language and Literature* 3. Amsterdam and Atlanta: Rodopi, 1995, pp. 63–78.
231. “The Textual Affinities of the Epitome of the Testaments of the Twelve Patriarchs in Matenadaran No. 2679”. *Le Muséon* 108 (1995), pp. 265–277.

232. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. C. Reeves, *Jewish Lore in Manichean Cosmogony: Studies in the Book of Giants Traditions* (HUC Monographs 14; Cincinnati: Hebrew Union College, 1992). *AJS Review* 20 (1995), pp. 396–399.
233. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J. Naveh and S. Shaked, *Magic Spells and Formulae: Aramaic Incantations of Late Antiquity* (Jerusalem: 1993). *JAOS* 115 (1995), p. 525.

1996

234. *Armenian Apocrypha Relating to Adam and Eve*. SVTP 14. Leiden: Brill, 1996.
235. *Texts and Concordances of the Armenian Adam Literature*. Volume 1. SBLEJL 12. Atlanta: Scholars Press, 1996.
236. “215. 4QTestament of Naphtali”, in *Qumran Cave 4. XVII: Parabiblical Texts, Part 3*, ed. G. J. Brooke et al, in consultation with J. Vanderkam. *DJD* 22. Oxford: Clarendon, 1996, pp. 73–82.
237. “The Armenian Apocryphal Literature: Translation and Creation”, in *Il Caucaso: Cerniera fra Culture dal Mediterraneo alla Persia (Secoli I–XI); 20-26 aprile 1995*. Settimane di Studio dal Centro Italiano de Studi sull’Alto Medioevo 43; Spoleto: Presso la Sede del Centro, 1996, pp. 612–646.
238. “Armenian Printed Bibles in the Collection of the Trask Library, Andover Newton Theological School”. *Newsletter of AIEA* 24 (1996), pp. 13–16.
239. “The Dead Sea Scrolls and the Pseudepigrapha”. *DSD* 3 (1996), pp. 270–296.
240. “The Genealogy of Bilhah”. *DSD* 3 (1996), pp. 20–36.
241. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “Aramaic Levi

- Document”, in *Qumran Cave 4. XVII: Parabiblical Texts, Part 3*, ed. G. J. Brooke et al, in consultation with J. Vanderkam. *DJD 22*. Oxford: Clarendon, 1996, pp. 2–72.
242. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Second Manuscript of Aramaic Levi Document from Cave 4 at Qumran (4QLevi^b aram)”. *Le Muséon* 109 (1996), pp. 1–15.
243. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Third and Fourth Manuscripts of Aramaic Levi Document from Cave 4 at Qumran (4QLevi^c aram and 4QLevi^d aram)”. *Le Muséon* 109 (1996), pp. 247–259.
244. “The Testament of Naphtali”. *JJS* 47.2 (1996), pp.311–321.
245. Համահեղինակ՝ Th.M. van Lint and J. Nazarian. “Further Armenian Inscriptions from Nazareth”. *REArm* 26 (1996–97), pp. 321–337.
246. Համահեղինակ՝ Th.M. van Lint. “Two Unnoticed Armenian Inscriptions from Noravank”. *REArm* 26 (1996–97), pp. 447–450.

1997

247. “Adam, Eve and the Incarnation”. *St. Nersess Theological Review* 2 (1997), pp. 167–179.
248. “Address at the 10th Anniversary Session of the AIEA”, in *Armenian Perspectives: 10th Anniversary Conference of the Association Internationale des Etudes Armeniennes*, ed. N. Awde. Richmond, Surrey: Curzon, 1997, pp. 1–2.
249. Համահեղինակ՝ D. Amit. “The New Armenian Inscriptions from Jerusalem”. *Cathedra* 83 (1997), pp. 27–44 (Hebrew).
250. Համահեղինակ՝ J. C. Greenfield. “The Fifth and Sixth Manuscripts of Aramaic Levi Document from Cave 4 at Qumran (4QLevi^e aram and 4QLevi^f aram)”. *Le Muséon* 110 (1997), pp. 271–292.

251. “The New Armenian Inscriptions from Jerusalem”, in *Armenian Perspectives: 10th Anniversary Conference of the Association Internationale des Etudes Armeniennes*, ed. N. Awde. Richmond, Surrey: Curzon, 1997, pp. 263–68.
252. “The Oldest Armenian Pilgrim Inscription from Jerusalem”. *Sion 71 (Bogharian Memorial Volume)* (1997), pp. 340–350.
253. “Three Observations on Early Armenian Inscriptions from the Holy Land”, in *From Byzantium to Iran: Armenian Studies in Honour of Nina Garsoïan*, ed. R. W. Thomson et al. Atlanta: Scholars Press, 1997, pp. 417–424.

1998

254. editor with E. G. Chazon. *Biblical Perspectives: Early Use and Interpretation of the Bible in Light of the Dead Sea Scrolls. Proceedings of the First International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 12–14 May, 1996*. STDJ 28. Leiden: Brill, 1998.
255. with T. A. Bergren. *Biblical Figures Outside the Bible*. Harrisburg: Trinity Press International, 1998.
256. “Another Manuscript of the Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs”. *REArm* 27 (1998–2000), pp. 93–97.
257. “The Document called ‘Question’”, in *La diffusione dell’eredità classica nell’età tardoantica e medievale: Il “Romanzo di Alessandro” e altri scritti: atti del seminario internazionale di studio, Roma-Napoli, 25-27 settembre 1997*, eds. R. B. Finazzi and A. Valvo. Alexandria: dell’Orso, 1998, pp. 295–300.

258. «Հայկական հնագույն ուխտավորական արձանագրություն Երուսաղեմում». *Պատմաքանասիրական հանդես* 1-2 (1998), էջ 159-164.
259. “The Mixed Erkat‘agir-Bologir Script in Armenian Manuscripts”. *Le Muséon* 111 (1998), pp. 293–317.
260. “Some Further Readings in the Hebrew Testament of Naphtali”. *JJS* 49.2 (1998), pp. 346–47.
261. “Warum Naphtali? Eine Diskussion im Internet”. *Judaica: Beiträge zum Verständnis des Judentums* 54 (1998), pp. 188–191.

1999

262. with E. G. Chazon, editors. *Pseudepigraphic Perspectives: The Apocrypha and Pseudepigrapha in Light of the Dead Sea Scrolls. Proceedings of the Second International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 12–14 January, 1997*. STDJ 31. Leiden: Brill, 1999.
263. Համահեղինակ՝ E. G. Chazon. “4QTime of Righteousness (4Q215^a olim 4QTNaphthali): A Preliminary Publication of Fragment 1”. *The Provo International Conference on the Dead Sea Scrolls: Technological Innovations, New Texts, and Reformulated Issues*. eds. D. W. Parry and E. Ulrich (STDJ 30; Leiden: Brill, 1999), pp. 124–125.
264. Համահեղինակ՝ G. A. Anderson. *A Synopsis of the Books of Adam and Eve*. 2d revised edition. SBLEJL 17. Atlanta: Scholars Press, 1999.
265. “The Axis of History at Qumran”, in *Pseudepigraphic Perspectives: The Apocrypha and Pseudepigrapha in Light of the Dead Sea Scrolls. Proceedings of the Second*

International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 12–14 January, 1997, eds. E. G. Chazon and M. E. Stone. STDJ 31; Leiden: Brill, 1999, pp. 133–149.

266. “The Study of the Armenian Apocrypha”, in *A Multiform Heritage: Studies on Early Judaism and Christianity in Honor of Robert A. Kraft*, ed. B. G. Wright. Scholars Press Homage Series 24; Atlanta: Scholars Press, 1999, pp. 139–148.
267. Համահեղինակ՝ Th. M. van Lint. “More Armenian Inscriptions from Sinai”. *Eretz Israel (Cross Volume)* 29 (1999), pp. 195–203.
268. “Two Armenian Manuscripts and the *Historia Sacra*”, in *Apocryphes arméniens: transmission, traduction, création, iconographie: actes du colloque international sur la littérature apocryphe en langue arménienne, Genève, 18-20 septembre, 1997*, eds. V. Calzolari Bouvier, J.-D. Kaestli, and B. Outtier. Lausanne: Zèbre, 1999, pp. 21–36.
269. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Phillip B. Munoa III, *Four Powers in Heaven: The Interpretation of Daniel 7 in the Testament of Abraham* (Sheffield, 1998). *JQR* 90 (1999), pp. 235–37.

2000

270. with G. A. Anderson. *Studies in the Books of Adam and Eve. Part 1 of Literature on Adam and Eve: Collected Essays*, eds. G. A. Anderson, M. E. Stone, and J. Tromp. SVTP 15. Leiden: Brill, 2000.
271. with M. E. Shirinian. *Pseudo-Zeno: Anonymous Philosophical Treatise*. *Philosophia Antiqua* 83. Leiden: Brill, 2000.

272. with R. R. Ervine. *The Armenian Texts of Epiphanius of Salamis De mensuris et ponderibus*. CSCO 583 Subsidia 105. Leuven: Peeters, 2000.
273. with B. G. Wright and D. Satran, editors. *The Apocryphal Ezekiel*. SBLEJL 18. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2000.
274. “Amram”. *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, eds. L. H. Schiffman and J. C. Vanderkam (Oxford: Clarendon, 2000) 1, pp. 23-24.
275. “The Angelic Prediction in the Primary Adam Books”, in *Literature on Adam and Eve: Collected Essays*, eds. G. A. Anderson, M. E. Stone, and J. Tromp. SVTP 15; Leiden: Brill, 2000, pp. 111–132.
276. “The Bones of Adam and Eve”, in *For a Later Generation: The Transformation of Tradition in Israel, Early Judaism, and Early Christianity*, eds. R. A. Argall, B. A. Bow and R. A. Werline. Harrisburg: Trinity Press International, 2000, pp. 241-245.
277. “The Cultural Heritage of the Dead Sea Scrolls”, in *Dead Sea Scrolls*. Sydney: Art Gallery of New South Wales in Association with the Israel Antiquities Authority, 2000, pp. 11–12.
278. Համահեղինակ՝ E. G. Chazon. “215a. 4QTime of Righteousness”, in [Qumran Cave 4.XXVI. Cryptic Texts](#), ed. S. J. Pfann; and [Miscellanea, Part 1](#). DJD 36, ed. P. Alexander et al, in consultation with J. C. Vanderkam and M. Brady. Oxford: Clarendon, 2000, pp. 172–184.
279. “The Fall of Satan and Adam's Penance: Three Notes on *The Books of Adam and Eve*”, in *Literature on Adam and Eve: Collected Essays*, eds. G. A. Anderson, M. E. Stone and J. Tromp. SVTP 15; Leiden: Brill, 2000, pp. 43–56. տե՛ս նաև վերը՝ 212.

280. “The Legend of the Cheirograph of Adam”, in *Literature on Adam and Eve: Collected Essays*, eds. G. A. Anderson, M. E. Stone and J. Tromp. SVTP 15; Leiden: Brill, 2000, pp. 149–166.
281. “Levi, Aramaic”. *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls* eds. L. H. Schiffman and J. C. Vanderkam. Oxford: Clarendon, 2000, 1, pp. 486-88.
282. “Noah, Texts of”, *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, eds. L. H. Schiffman and J. C. Vanderkam. Oxford: Clarendon, 2000, 2, pp. 613-615.
283. “Qahat”. *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, eds. L. H. Schiffman and J. C. Vanderkam. Oxford: Clarendon, 2000, 2, pp. 731-732.
284. “Selections from *On the Creation of the World* by Yovhanns T‘Ikuranc‘i: Translation and Commentary”, in *Literature on Adam and Eve: Collected Essays*, ed. G. A. Anderson, M. E. Stone and J. Tromp (SVTP 15; Leiden: Brill, 2000), pp. 167-213.
285. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. K. E. Kvam, L. S. Schearing and V. H. Ziegler, *Eve and Adam: Jewish, Christian and Muslim Readings on Genesis and Gender* Bloomington: 1999. *Interpretation* 54 (2000), p. 206.
286. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. J.-C. Haelewyck, *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti* (Corpus Christianorum; Turnhout 1998). *Le Muséon* 113 (2000), p. 463.

2001

287. *A Concordance of the Armenian Apocryphal Adam Books. Hebrew University Armenian Studies 1. Leuven: Peeters, 2001.*
288. Համահեղինակ՝ S. M. Paul and A. Pinnick, editors. ‘*Al*

Kanfei Yonah: Collected Studies of Jonas C. Greenfield on Semitic Philology. Leiden: Brill; Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2001.

289. “Armenian Canon Lists VI—Hebrew Names and Other Attestations”. *HTR* 94 (2001), pp. 477–491.
290. Համահեղինակ՝ D. Amit. “Tombstones from the Land of Ararat”. *Et-Mol* 26 (2001), pp. 7-9 (Hebrew).
291. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana VII”. *REArm* 28 (2001–2002), pp. 443–464.
292. Համահեղինակ՝ P. Bourjekian. “Three Poems by Frik: translated and annotated”. *Ararat* 41 (2001), pp. 47–56.
293. “Three Armenian Objects in Jerusalem”. *REArm* 28 (2001–2002), pp. 501–07.

2002

294. **Adam’s Contract with Satan: *The Legend of the Cheirograph of Adam*. Bloomington: Indiana University Press, 2002.**
295. **with R.R. Ervine and Nira Stone, editors. *The Armenians in Jerusalem and the Holy Land*. Hebrew University Armenian Studies 4. Leuven: Peeters, 2002.**
296. “Aramaic Levi in Its Contexts”. *JSQ* 9 (2002), pp. 307–326.
297. Համահեղինակ՝ D. Amit. “Report on the Survey of a Medieval Jewish Cemetery in Eghegis, Vayots Dzor Region, Armenia”. *JJS* 53.1 (2002), pp. 66–106.
298. “A Reassessment of the Bird and Eustathius Mosaics”, in *The Armenians in Jerusalem and the Holy Land*, eds. M. E. Stone, R. R. Ervine, and Nira Stone. Hebrew University Armenian Series 4. Leuven: Peeters, 2002, pp. 203–219.
299. “Recovering a Lost Jewish Community: The Jews of

Medieval Armenia”, in *Eshkolot: Essays in Memory of Rabbi Ronald Lubofsky*, ed. A. Strum et al. Melbourne: Hybrid, 2002, pp. 104-112.

300. Համսահեղինակ՝ R. R. Ervine. “Epigraphica Armeniaca Hierosolymitana VIII: Inscribed Candlesticks from Holy Archangels Church, Jerusalem”. *REArm* 28 (2001–2002), pp. 465–494.
301. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. L. DiTommaso, *A Bibliography of Pseudepigrapha Research* (JSPSup 39; Sheffield 2001). *Le Muséon* 115 (2002), p. 470.

2003

302. with G. E. Sterling. *Armenian Paradigms*. Leuven: Peeters, 2003.
303. “Aramaic Levi Document and Greek Testament of Levi”, in *Emanuel: Studies in Hebrew Bible, Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honour of Emanuel Tov*, eds. S. Paul et al, 429–437. SVT 94. Leiden: Brill, 2003.
304. “An Armenian Copper Bowl in Cambridge, Massachusetts (Inscription J71)”. *AArmL* 22–23 (2003), pp. 55–57.
305. “Integrating Armenian Studies with Other Disciplines”, *Journal of Armenian Studies (Special Issue: Rethinking Armenian Studies)* 7.2 (2003), pp. 164–167.
306. “A Hidden Treasure: The Armenian Adam Epic by Aʿrakel of Siwnik”. Lecture; video recording. Recorded Oct. 23, 2003, in the Mumford Room,
307. Համսահեղինակ՝ K. Damadian and B. Der Matossian. “A Manuscript of Armenian Poetry in Dublin”. *JSAS* (2003), pp. 71-79.
308. L. Avdoyan, N. Stone, and M.E. Stone. “A Textile Of the Year 1741 In the Library of Congress Bearing An Armenian Inscription”, *REArm* 29 (2003-2004), pp. 313-316.

309. Համահեղինակ՝ Nira Stone. “A Pair of Armenian Manuscript Missals in the Library of Congress”. *REArm* 29 (2003-2004), pp. 193-211.
310. “A Reconsideration of Apocalyptic Visions”. *HTR* 96 (2003), pp. 167–180.
311. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. R. H. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas* (Chicago: 2001). *Slavic Review* 62 (2003), p. 174.

2004

312. with E. Eshel and J. C. Greenfield. *The Aramaic Levi Document*. SVTP 19. Leiden-Boston, Brill, 2004.
313. “Armenian Pilgrimage to the Mountain of the Transfiguration and the Galilee”. *St. Nersess Theological Review* 9 (2004), pp. 79-89.
314. D. Amit and M.E. Stone. “A Jewish Cemetery in the Middle Ages in Eghegis in Southern Armenia”. *Pe‘amim* 98-99. Winter-Spring (2004), pp. 39-66 (Hebrew).
315. N. Kazazian and M. E. Stone, “The Commentary on the Cycle of Four Works”. *Journal of Armenian Studies* 8.1 (2004), pp. 46-61.
316. “A Notice about Patriarch Aimery of Antioch in an Armenian Colophon of 1181”. *Crusades* 3 (2004), pp. 125-129.
317. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. D. Dimant and U. Rappaport, *The Dead Sea Scrolls: Forty Years of Research* (Leiden and Jerusalem 1992). Published on this website, 2004.
318. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. F. García Martínez, *Qumran and Apocalyptic: Studies on the Aramaic Texts from Qumran* (Leiden 1992); and idem, *Textos de Qumrán*. Madrid 1992. Published on this website, 2004.

2005

319. “The Adam Epic by Arakel of Siwnik’”. *Ararat* 44 (2005), pp. 52-55.
320. “L'étude du canon arménien”, in *Le Canon du Nouveau Testament*. G. Aragione, E. Junod, and E. Norelli eds. Geneva: Labor et Fides, 2005, pp. 281-96.
321. “Epigraphica Hierosolymitana Armeniaca IX”, *REArm* 30 (2005-2007), pp. 339-357.
322. “John of Tulkuran *On the Creation of the World*”. *St. Nersess Theological Review* 10 (2005), pp. 51-75.
323. “A Manuscript of Aṙak‘el Siwnec‘i’s *Adamgirk‘* in the Library of Congress”. *Le Muséon* 118 (2005), pp. 299-313.
324. Համահեղինակ՝ Roberta Ervine. “Epigraphica Hierosolymitana Armeniaca X: An Inscribed Candlestick and Inscribed Lamps from Holy Archangels Church, Jerusalem”. *REArm* 30 (2005-2007), pp. 359-399.
325. Համահեղինակ՝ R.V. Chétanian, “Deux pages d'un même manuscrit grec de l'Évangile selon Jean dans deux manuscrits arméniens”, *REArm* 30 (2005-2007), pp. 419-432.
326. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. H. Kaufhold, *Die armenischen Übersetzungen byzantinischer Rechtsbücher*. Erster Teil: Allgemeines. Zweiter Teil: Die “Kurze Sammlung” (“Sententiae Syriacae”). Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Band 21. (Frankfurt am Main: Löwenklau Gesellschaft, 1997). *Bibliotheca Orientalis* 19.5-6 (2005), pp. 602-603.
327. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. *The War Texts: IQM and Related Manuscripts* by Jean Duhaime (Companion to the Qumran Scrolls 6; London & New York: Clark, 2004). *CBQ* 67 (2005), pp. 488-489.

2006

- 328.** (Editor-in-Chief), with **D. Kouymjian** and **H. Lehmann**. *Album of Armenian Paleography*. Aarhus, Denmark: Aarhus University Press, 2002 (English) and also Etchmiadzin: Catholicosate of All Armenians, 2006 (Armenian).
- 329.** *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. Leuven, Peeters, 2006.
- 330.** “Further Armenian Inscriptions from Noravank’,” *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies*, ed. M.E. Stone. 2 vols. Leuven-Paris- Dudley MA: Peeters, 2006, vol. 2, pp. 813-859.
- 331.** “An Introduction to the Esdras Writings”, in M.E. Stone, *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. Leuven: Peeters, 2006, vol. 1, pp. 305-320.
- 332.** “Some Further Armenian Angelological Texts”, in M.E. Stone, *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. Leuven: Peeters, 2006, vol. 1, pp. 427-435.
- 333.** “The Transmission and Reception of Jewish and Biblical Motifs in Armenian Traditions”. in M.E. Stone, *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. (Leuven: Peeters, 2006), vol. 2, pp. 725-30.
- 334.** “Two Recent Discoveries Concerning the Uncanonical Ezra Books”, M.E. Stone, *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. 2 vols. Leuven-Paris-Dudley MA: Peeters, 2006, vol. 1, pp. 367-374.
- 335.** “‘Why Naphtali’ An Internet Discussion”, in M.E. Stone, *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies: Collected Papers*, 2 vols. OLA 144-145. 2 vols. Leuven-Paris-Dudley MA: Peeters, 2006, vol. 1, pp. 261-264.

336. “Adam and Eve Traditions in Fifth-century Armenian Literature, *Le Muséon* 119.1-2 (2006), pp. 89-120.
337. “The Book(s) Attributed to Noah”. *DSD* 13 (2006), pp. 4-23.
338. Համահեղինակ՝ D. Amit. “The Second and Third Seasons of Research at the Medieval Jewish Cemetery in Eghegis, Vayots Dzor Region, Armenia”. *JJS* 57.1 (2006), pp. 99-135.
339. “Pseudepigraphy Reconsidered”, *Review of Rabbinic Judaism* 9 (2006), pp. 1-15.
340. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Andrei A. Orlov, *The Enoch-Metatron Tradition* (Texts and Studies in Ancient Judaism 10; Tübingen: Mohr Siebeck, 2005). *Studia Philonica Annual* 6 (2006), pp 220-221.

2007

341. **Adamgirk’**: *The Adam Book of Arak’el of Siwnik’*. **Oxford: Oxford University Press, 2007.**
342. **with Nira Stone, *The Armenians: Art, Culture and Religion*. Dublin: Chester Beatty Library, 2007.**
343. “Adam's Naming of the Animals: Naming or Creation”, in *The Poetics of Grammar and the Metaphysics of Sound and Sign*, eds. S. La Porta and D. Shulman. Jerusalem Studies in Religion and Culture, 6. Leiden: Brill, 2007, pp. 69-80.
344. “The City in 4 Ezra”, *JBL* 126.2 (2007), pp. 402-407.
345. “Enoch's Date in Limbo: Some Considerations on David Suter's Analysis”, in Gabriele Boccaccini, ed. *Enoch and Messiah, Son of Man*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2007, pp. 444-449.
346. “A Hebraism in the Armenian Version of 4 Ezra”, in *Language Studies XI- XII: Avi Hurvitz Festschrift*, 11-12 (2008), pp. 213-16 (Hebrew).
347. “The Interpretation of Song of Songs in 4 Ezra”, *JSJ* 38 (2007), pp. 226-233.

348. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Charlotte Hempel and Judith M. Lieu (eds.), *Biblical Traditions in Transmission: Essays in Honour of Michael A. Knibb*. CBO 69:3. Leiden, Boston: Brill (2007), pp. 619-621.

2008

349. “Remarks on the Album of Armenian Paleography”, in *Between Paris and Fresno: Armenian Studies in Honor of Dickran Kouymjian*. ed. B. Der Mugardechian. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2008, pp. 17-26.
350. “Satan and the Serpent in the Armenian Tradition”, in *Beyond Eden: The Biblical Story of Paradise (Genesis 2-3) and Its Reception History*. eds. K. Schmid and C. Riedweg. Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 34; Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, pp. 141-186.
351. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Andrei A. Orlov, *From Apocalypticism to Merkabah Mysticism: Studies in the Slavonic Pseudepigrapha*. Brill: Leiden, 2007. *JJS* 59.1 (2008), pp. 140-143.
352. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. L. LiDonnici and A. Lieber eds. *Heavenly Tablets: Interpretation, Identity and Tradition in Ancient Judaism* (Brill, Leiden, 2007). *JJS* 59.2 (2008), pp. 323-24.

2009

353. with G.W.E. Nickelsburg, *Early Judaism: Texts and Documents on Faith and Piety*. Minneapolis: Fortress Press, 2009. Revised edition of 130.
354. “Be You a Lyre for Me: Identity Or Manipulation in Eden”, in *The Exegetical Encounter Between Jews and Christians in Late Antiquity*, eds. E. Grypeou and H. Spurling. Jewish and Christian Perspectives, 18. Leiden & Boston: Brill, 2009, pp. 87-99.
355. “Biblical Figures in the Armenian Tradition”, in *Yearbook 2008: Biblical Figures in Deuterocanonical*

and *Cognate Literature*. eds. Hermann Lichtenberger and Ulrike Mittman-Reichert. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2009, pp. 629-646.

356. “Two Unpublished Eschatological Texts”, *JSP* 18 (2009), pp. 293-302.

2010

357. with A. Amihai and V. Hillel, *Noah and His Book(s)*. **SBLEJL 28; Atlanta: SBL, 2010.**
358. “Aramaic Levi Document”, in *Dictionary of Early Judaism*, D. Harlow and J.J. Collins eds. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans, 2010, pp. 362-364.
359. “Armenian, Early Jewish Literature preserved in”, *Dictionary of Early Judaism*, D. Harlow and J.J. Collins eds. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans, 2010, pp. 379-381.
360. “The Background of the Medieval Jewish Cemetery at Yeghegis”, in *Jews in Armenia: The Middle Ages* [n.a.] (Yerevan: Lusabats Press), pp. 107-117.
361. “The Book(s) Attributed to Noah”, in *Noah and His Book(s)*, ed. M.E. Stone, A. Amihai, and V. Hillel. *EJL* 28. Atlanta: SBL, 2010, pp. 7-25.
362. “Mount Ararat and the Ark”, in *Noah and His Book(s)* eds. M.E. Stone, A. Amihai, and V. Hillel. *EJL* 28. Atlanta: SBL, 2010, pp. 307-316.
363. Համահեղինակ՝ V. Hillel, “Noah in Onomastic Traditions”, in *Noah and His Book(s)* eds. M.E. Stone, A. Amihai, and V. Hillel. *EJL* 28. Atlanta: SBL, 2010, pp. 303-306.
364. Response to Jonathan Ben Dov ‘Scientific writings in Aramaic and Hebrew at Qumran: Translation and Concealment’ in *Aramaica Qumranica*, Katell Berthelot and Daniel Stökl Ben Ezra eds. STDJ, 94. Leiden & Boston: Brill, 2010, pp. 399-402.
365. Response to Katell Berthelot, ‘References to Biblical

Texts in the Aramaic Texts from Qumran' in *Aramaica Qumranica*, Katell Berthelot and Daniel Stökl Ben Ezra eds. STDJ, 94. Leiden & Boston: Brill, 2010, pp. 199-204.

366. "Response to Samuel Thomas 'Esoteric Knowledge in Qumran Aramaic Texts'", in *Aramaica Qumranica*, Katell Berthelot and Daniel Stökl Ben Ezra eds. STDJ, 94. Leiden & Boston: Brill, 2010, pp. 428-30.
367. "The Scrolls and the Literary Landscape of Second Temple Judaism", in *The Dead Sea Scrolls: Text and Context*, ed. Charlotte Hempel. STJD 90; Leiden & Boston: Brill, 2010, pp. 15-33.
368. "Some Texts on Enoch in the Armenian Tradition", in *Gazing on the Deep: Ancient Near Eastern and other Studies in Honor of Tzvi Abusch*, eds. J. Stackert, B.N. Porter and D.P. Wright. Bethesda Maryland: CDL Press, Bethesda MD, 2010, pp. 517-530.
369. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. L. LiDonnici and A. Lieber eds. *Heavenly Tablets: Interpretation, Identity and Tradition in Ancient Judaism* (Brill, Leiden, 2007). *JJS* 59 (2008), pp. 323-324.
370. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Andrei A. Orlov, *Selected Studies in the Slavonic Pseudepigrapha* (SVTP 23; Brill: Leiden & Boston, 2009). *JJS* 64.1 (2010), pp. 158-159.

2011

371. **Ancient Judaism: New Visions and Views. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2011.**
372. "Armenian Canon Lists VII", *Harvard Theological Review* 104 (2011), pp. 367-379.
373. Համահեղինակ՝ David Amit, Jon Seligman, and Irina

- Zilberbod, "A New Armenian Inscription from a Byzantine Monastery on Mt. Scopus, Jerusalem" *IEJ* 61 (2011), pp. 230-235.
374. "The Names of the Rivers", in *'Go out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel*, edited by Aren M. Maeir, Jodi Magness, and Lawrence H. Schiffman. Leiden: Brill, 2011, pp. 245-256.
375. Համահեղինակ՝ Nira Stone, "A Handsome Armenian Gospel Leaf", *REArm* 33 (2011), pp. 237-48.
376. "The Orbelian Family Cemetery in Eġegis, Vayoc՝ Jor, Armenia", *REArm* 33 (2011), pp. 211-35.
377. "Yet Another Manuscript of the Armenian Version of *The Testaments of the Twelve Patriarchs*", *REArm* 33 (2011), pp. 13-17.

2012

378. *Armenian Apocrypha Relating to Abraham*. SBLEJL, 37. Atlanta: SBL, 2012.
379. and Nira Stone, *Catalogue of the Additional Armenian Manuscripts in the Chester Beatty Library, Dublin*. Hebrew University Armenian Studies, 12 and Chester Beatty Library. Leuven: Peeters, 2012.
380. in collaboration with V. Hillel. *The Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs: Edition, Apparatus, Translation and Commentary*. Hebrew University Armenian Series, 11. Leuven: Peeters, 2012.
381. Armenian inscriptions on various pages in Hannah M. Cotton et al. *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae Vol 1: Jerusalem, Part 2 705-1120*. Berlin: De Gruyter, 2012.
382. "Three Apocryphal Fragments from Armenian Manu-

scripts”, in *A Teacher for All Generations: Essays in Honor of James C. Vanderkam*, Eric F. Mason ed. Leiden: Brill, 2012, pp. 939-946.

383. *Address Given at the Orion Center, 28.12.2011* [Hebrew]. Published on this website, 2012.
384. “Легенда о хирографе Адама”. *Исследования по арменистике в Украине* 4 (2012), сс. 5-9.

2013

385. *Adam and Eve in the Armenian Tradition*, SBLEJL. Atlanta: Scholars Press Atlanta: Scholars Press.
386. with Matthias Henze, *4 Ezra and 2 Baruch: Translations, Introductions, and Notes* Minneapolis: Fortress Press, 2013.
387. “Some Considerations on the Categories “Bible” and “Apocrypha”, *New Approaches to the Study of Biblical Interpretation in Judaism of the Second Temple Period and in Early Christianity: Proceedings of the Eleventh International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 9–11 January, 2007*, edited by Gary A. Anderson, Ruth A. Clements and David Satran, *Studies on the Texts of the Desert of Judah* 106. Leiden: Brill, 2013, pp. 1-18.
388. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. Matthias Henze, *Jewish Apocalypticism in Later First Century Israel: Reading 'Second Baruch' in Context*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2011, *JJS*, 64, pp. 205-207.
389. Համահեղինակ` Esther Eshel, “Judaism in Palestine in the Hellenistic-Roman Periods”, in *The Cambridge History of Religions in the Ancient World*, ed. William Adler (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2013), vol. 2, pp. 87-115.

2014

- 390.** collaborating editor with V. Calzolari, *Armenian Philology in the Modern Era*, Brill: Leiden & Boston.
- 391.** “The Armenian Apocryphal Literature of the Old Testament in the Twentieth Century”, in V. Calzolari in collaboration with Michael E. Stone, *Armenian Philology in the Modern Era*, Brill: Leiden & Boston, pp. 247-263.
- 392.** Համահեղինակ՝ Alex Glik and Abraham Terian, “An Armenian Inscription from Jaffa”, *IEJ* (2014), pp. 103-118.
- 393.** “Jewish Apocalyptic Literature in the Armenian Tradition”, in Kevork B. Bardakjian and Sergio La Porta, *The Armenian Apocalyptic Tradition: A Comparative Perspective*, R. W. Thomson Festschrift, Leiden & Boston: Brill, pp. 29-40.
- 394.** “After Thoughts”, in *Proceedings of the Nangeroni Conference* summer 2012 ed. Lester Grabbe (in press).
- 395.** “The Cedar in Jewish Antiquity” (paper presented at Talmudic Archeology Conference, London, June 2009, sent 7 August, 2009) (in press).
- 396.** “The Reception and Transmission of the Abraham Traditions in Armenian”, in *Proceedings of Orion Centre Symposium 2011*. Brill: Leiden (in press).
- 397.** “The Armenian Inscriptions”, in *Report on Excavations of the Third Wall*, eds. D. Amit, and S. Wolf. Jerusalem: Israel Antiquities Authority (in press).
- 398.** “Biblical and Apocryphal Themes in Armenian Culture”, in *Proceedings of Strasbourg Conference of January 2010*, ed. R. Gounelle (in press).
- 399.** Համահեղինակ՝ Esther Eshel, “Aramaic Levi Document”, in *The Lost Bible* (JPS) (in press).
- 400.** “Seeing and Understanding in 4 Ezra”, in *Christopher Rowland FS*, ed. Jon Ashton (in press).

401. “Two Stories about the Ark of the Covenant”, in *Charles Renoux FS*, ed. Fr. Daniel Findikyan (in press).
402. Գրախօսութիւն հետեւեալ գրքի. A.-M. Denis, *Introduction à la littérature religieuse judéo-hellénistique* (Turnhout: Brepols, 2000) in *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies*, vol. 3. OLA. Leuven: Peeters (in press).
403. Համահեղինակ՝ Nira Stone, *The Armenian Holdings of the Chester Beatty Library: The Metal Covers and the Old Printings*. Dublin: Chester Beatty Library (in press).
404. *Secret Books and Traditions in Ancient Judaism*. Witherspoon Lecture at UNCC. Charlotte: UNCC, 2011, pamphlet (in press).
405. *Apocrypha, Pseudepigrapha and Armenian Studies*, vol. 3 (OLA), Leuven: Peeters (in press).
406. “A Poem by Yovhannēs Ernzkac‘i Pluz”, *Sion* (in press).
407. “How Many Selbstroses?”, *Mélanges Jean-Pierre Mahé (Travaux eu memoires 18), A. Mardirossian, A. Ouzounian, C. Zuckerman (éds), Paris, 2014, pp. 611-616.*

ՅԱՊԱՆՈՒԹՆԵՐ

AArmL	Annual of Armenian Linguistics
ABR	Australian Biblical Review
ASOR	American Schools of Oriental Research
BA	Biblical Archeology
CBQ	Catholic Biblical Quarterly
CRINT	Corpus Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum
CSCO	Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium
DJD	Discoveries in the Judean Desert
DSD	Dead Sea Discoveries
EJL	Early Jewish Literature
HTR	Harvard Theological Review
HUC	Hebrew Union College
IEJ	Israel Exploration Journal

IOS	Israel Oriental Studies
IOSCS	International Organization for Septuagint and Cognate Studies
JAAR	Journal of the American Academy of Religion
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JBL	Journal of Biblical Literature
JJS	Journal of Jewish Studies
JQR	Jewish Quarterly Review
JSAS	Journal of the Society for Armenian Studies
JSJ	Journal for the Study of Judaism
JSOT	Journal for the Study of the Old Testament
JSOTSup	Journal for the Study of the Old Testament Supplement
JSP	Journal for the Study of the Pseudepigrapha
JSPSup	Journal for the Study of the Pseudepigrapha Supplement
JTS	Journal of Theological Studies
LLC	Literary and Linguistic Computing
MedArch	Mediterranean Archeology
MES	Middle East Studies
OLA	Orientalia Louvanensis Antiqua
RB	Revue Biblique
REArm	Revue des Études arméniennes
RelSRev	Religious Studies Review
SBLEJL	Society of Biblical Literature, Early Jewish Literature
SBLRBS	Society of Biblical Literature, Resources for Biblical Studies
SBLSCS	Society of Biblical Literature, Septuagint and Cognate Studies
SBLTT	Society of Biblical Literature, Texts and Translations
SHR	Studies in the History of Religions
SPCK	Society for the Propagation of Christian Knowledge
SPhA	Studia Philonica Annual
STJD	Studies on the Texts from the Judean Desert
SVT	Studia in Veteris Testamentum
SVTP	Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha
UNCC	University of North Carolina in Charlotte
WUZNT	Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	5
ՅԱՊԱՒՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	7
ՎԱՍՆ ՄԱՀՈՒԱՆՆ ԱԴԱՄԱՅ	9
ԱԴԱՄԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ 1	14
ԲԱՆՔ ԱԴԱՄԱՅ ԱՌ ՍԷԹ	16
ԱԴԱՄԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ 2	19
ԺԱՄՔ ՅԵՐԵԿՈՒԱՆ ԵՒ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ	21
ՎԱՍՆ ԺԲ ԺԱՄՈՒ ԳԻՇԵՐՈՅՆ	25
ՅԱՂԱԳՍ ՈՍԿԵՐԱՅՆ ԱԴԱՄԱՅ ԵՒ ԵԻԱՅԻ	28
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱՀԱՐՑՆ ԱԴԱՄԱՅ ԵՒ ՈՐԳԻՈՑ ԵՒ ԹՈՒԱՆՅ ՆՈՐԱ	30
ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՆՈՎՔԻ ՄԱՍԻՆ	38
ԱՆԿԵԱԼ ՀՐԵՇՏԱԿՔ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԿ	45
ՀԱՐՑՈՒՄՆ	47
ԿՏԱԿՔ ՅԱԿՈՒԲԱՅ	54
ՄԱՀՔ ՄԱՐԳԱՐԷԻՅ	56
ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՒ ԳՈՐԾՔ ԵՒ ՄԱՀ ՍՐԲՈՅ ՄԱՐԳԱՐԷԻՅՆ	62
ԱՆՈՒԱՆՔ ՄԱՐԳԱՐԷԻՅ	67
ՎԱՍՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ	74
ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵԶՐԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ԸՆԴ ՀՐԵՇՏԱԿԻ ՏԵԱՌՆ ՎԱՍՆ ՀՈԳՈՅ ՄԱՐԳԿԱՆ	82
ԴԱՆԻԷԼԻ ԵՐԵՔ ՈՒՂԵԿԻՑՆԵՐԻ ՄԱՀԸ	94
ԵՐԵՔ ՎԱԽՃԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ	99
ՀՐԵՇՏԱԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄԱԾՔԸ	108
ԹԱՄՈՒԴ	115
ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԳՐՔԵՐԻ ՑԱՆԿԵՐ	118
ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՆԵՐ ԵՒ ՑԱՆԿԵՐ	158
ԱՄԻՍՔ ԵՔՐԱՅԵՑԻՈՅ	172
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱԴԱՄԱՅ ԵՒ ԹՈՒԱՆՅ	174
ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ	178
ԱՆՈՒԱՆՔ ԶՈՐԻՅ ԳԵՏՈՅՆ	182
ԱՆՈՒԱՆՔ ԱԿԱՆՅՆ ԵՒ ՆԱՀԱՊԵՏԱՅՆ ԵՒ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ	186
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ	189
ՄԱՅՔԼ ՍԹՈՒՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	196

ՊԱՐԱԿԱՆՈՆ ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ ԱԽԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աշխատասիրութեամբ՝ Մայիլ Է. Սթոունի

Խմբագիր՝ Գ. Մուրադեան

Համակարգչային ձեւաւորում՝ Ա.ն. Խանգադեան